

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

HADİS I

DERS NOTLARI

Prof.Dr. Yunus MACİT

Samsun
2023 - 2024 Güz

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERS TANITIM ve UYGULAMA BİLGİLERİ

Dersin Adı	Öğretim Yılı	Öğretim Üyesi
HADİS I	**2022-2023 GÜZ**	**Prof.Dr. Yunus MACİT**
Ders ile ilgili sorularınızı sorabileceğiniz, yardım alabileceğiniz öğretim elemanları		
Arş. Gör. Reha ELÇİ		

HAFTALIK KONULAR VE İLGİLİ ÖN HAZIRLIK SAYFALARI

Hafta	Konular	Ön Hazırlık
1	•Hadis – Sünnet Kavramları	•Hadis-Sünnet İlişkisi (Ders Notu)
2	•Musannef Türü – İmam Malik ve Muvatta' adlı eseri	•DİA, Musannef, Malik b. Enes ve Muvatta' maddeleri
3	•Muvatta' Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
4	•Muvatta' Hadis Metinlerinin Okutulması	• Hadis Metinleri (Ders Notu)
5	•Hadis Tahrici ve Tenkidi •Hadis kaynakları ile ilgili hazırlanmış paket programların tanıtımı.	• Ders Notları •**Not:** Bu hafta her öğrenci kendisi için belirlenmiş rivâyeti ders hocasından temin ederek vize sınavına kadar bu hafta anlatılacak yöntemleri dikkate alarak **hadis tahrîci çalışması** yapacaktır. Söz konusu ödev vize sınavınızın % 30'u **(30 Puan)** olarak kabul edilecektir.
6	•Abdürrezzak ve Musannef adlı eseri. Abdürrezzak Hadis Metinlerinin Okutulması	•DİA Abdürrezzak ve Musannef maddeleri •DİA İsrailiyat maddesi.
7	•Abdürrezak'ın Musannef Metni	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
8	•Abdürrezak'ın Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
9	**VİZE HAFTASI**	Vize haftasına kadar işlenen tüm konulardan ve ezber hadislerin ilk 10'undan (metin ve tercüme ile birlikte) sorumlusunuz.
10	•Abdürrezak'ın Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
11	•Muhtelifu'l-hadis ilmi ve örneği	•Ders Notu
12	•İbn Ebi Şeybe ve Musannef adlı eseri. İbn Ebi Şeybe'nin Hadis Metinlerinin Okutulması	•DİA İbn Ebi Şeybe ve Musannef maddeleri
13	•İbn Ebi Şeybe'nin Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
14	•İbn Ebi Şeybe'nin Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)
15	•İbn Ebi Şeybe'nin Hadis Metinlerinin Okutulması	•Hadis Metinleri (Ders Notu)

KAYNAKLAR

Ders Notu	•Hadis-I, Ders Notları- 2023 Güz, Haz. Prof. Dr. Yunus MACİT •Ayrıca | 1. DİA, muhtelif maddeler (HADİS, SÜNNET, MUSANNEF, MUVATTA, VS.) **2.** - Hadisçilerin Sünnet/Hadis Tarifinde Yer Alan "Vasıf" Kavramı Üzerinde Bir Yorum – Cemal AĞIRMAN - C.Ü.İ.F.D., Sayı: 2, Sivas 1998, s. 99-121. **3.** Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları Ve Kitabet Meselesi, Cemal Ağırman, C.Ü.İ.F.D., Cilt: V, Sayı: 1, Sivas 2001, s. 155-167. 4. Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda İlmi Ve Fikri Hareketlerin Etkisi, Ömer Özpınar, Basılmamış Dr. Tezi. SÜSBE, Konya, 2004. 5. Ömer b. Abdülaziz'in Hadis Kültürndeki Yeri, Yunus Macit, Samsun 2006. 6. Kültürümüzü Şekillendiren Hadisler, Yunus Macit, Nihat Dalgın, Samsun 2007. 7. Muhtelif hadis tercüme ve şerh kitapları (Kütüb-i Sitte eserleri ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar, Camiu'l-Usûl, Teysîru'l-vusûl vb.)
Sınavlar	***Ara sınavda ezber hadislerin ilk 10 tanesinden, final sınavında ise tamamından metin, tercüme ve yorum/açıklama olarak sorumlusunuz.** ***Hadis tahrici ödevleri vize sınavı ile birlikte teslim alınacaktır. Vize sınavından sonra teslim edilen ödevler kesinlikle kabul edilmeyecektir.** ***Sınavlarda bu ders notunda yer alan bilgilerden ve ders esnasında anlatılan bilgi ve yorumlardan sorumlusunuz. Mağdur olmamanız için derslere devam hususunda dikkatli olmalısınız!**

NOT: Haftalık konular Tahmini olarak belirlenmiştir. Uygulama esnasında bazı kaymalar olabilir.

I.HAFTA
SÜNNET VE HADİS KAVRAMLARI ÜZERİNE

Bu Bölüm Kaynakları:
Hadislerle İslam-Mukaddime, DİB yayınları, s. 49-72
***HADİS**- DİA M. Yaşar Kandemir
***SÜNNET**-DİA - Murteza Bedir
***Hadisçilerin Sünnet/Hadis Tarifinde Yer Alan "Vasıf" Kavramı Üzerinde Bir Yorum** –
Cemal AĞIRMAN -Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: 2, Sivas 1998, s. 99-121.
***Hadis Ders Notları** (Yayınlanmamış), Yunus MACİT

Din, insanlara iki kaynak vasıtasıyla ulaşmıştır. Bu kaynaklar, vahiy ve vahyin şekillendirdiği peygamberlerin kişilikleri, yaşantıları, söz ve davranışlarıdır.

Bu iki kaynak, dini anlamada ayrılmaz bir bütünlük oluştururlar. Dinin tam anlamıyla kavranması, birey ve toplum hayatına yansıması, ancak bu bütünlüğün korunmasıyla mümkündür. Bugün, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (sav) söz ve davranışları, yani sünneti bütün inananlar için İslâm'ın vazgeçilmez ve birbirinden ayrılamaz iki temel kaynağıdır.

Müslümanların hayatında müstesna bir yere sahip olan Sünnet, Kur'an'dan sonra İslâm Hukukunun ikinci kaynağını teşkil eder.

Msl. [en-Nisâ (4) 59] ayette " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ -*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûlü'ne götürün (onların talimatına göre halledin)…*" buyuruluyor. Peygamberimiz de " تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ -*Size sıkı sarıldığınız sürece sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve Nebîsinin sünneti*"[1], buyurmaktadır.

Bilindiği gibi Allah Teâlâ Peygamber'e itaati[2] ve ona uymayı[3] emretmekte, ayrıca onu insanlığa "*üsve-i hasene/en güzel örnek*"[4] olarak takdim etmektedir.

Hz. Peygamber'in İslâm dinindeki yerini kavramadan onun sünnet ve hadisinin önemini anlayabilmek güçtür. Her şeyden önce Allah'ın Kitabı'nın mübelliği ve en iyi tercümanı olan Hz. Peygamber, bir Müslüman için yegâne hayat ölçüsü ve en mükemmel şahsiyet örneğidir. Nitekim Allah (cc), " لقد كان لكم رسول الله اسوة حسنة… -Gerçekte Allah Resûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır." buyurmaktadır.

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in tüm inananlar için örnek olduğunu söylediğine göre, kendisinden sonraki kuşaklar onun bu örnekliğini hayatlarına nasıl yansıtacaklar?

Bu sorunun cevabı, her şeyden önce Hz. Peygamber'in bıraktığı bilgi mirasının iyi ve doğru bir biçimde korunmasıyla mümkün olabilirdi.

Bu yüzden İslâm toplumunun çok erken döneminden itibaren bu durumun bilincinde olan İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını kayıt altına almayı bir sorumluluk addetmişlerdir.

Sünnet ve hadis mirası, ilk nesilden itibaren Müslümanların ibadet ve ahlâka dair hususlarda olduğu gibi günlük yaşantılarında ortaya çıkan sorunların çözümünde de vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmuştur.

Resûlullah (sav), kendisine indirilen vahyin tebliği yanında onun tebyîni yani açıklanmasıyla da görevlendirilmişti. Onun Kur'an âyetlerine ilişkin yaptığı açıklamalar, tefsir veya yorumlar "hadis", ilâhî buyrukları hayata geçirmek suretiyle gösterdiği uygulamalar da "sünnet" olarak adlandırılır. Nitekim Abdullah b. Ömer, kendisine, "Biz Kur'an'da korku namazını (savaş ortamında kılınan namazı) ve hazar namazını (olağan şatlarda yolculuk dışında kılınan namazı) bulduğumuz hâlde, neden sefer namazını (yolculukta kılınan namazı) bulamıyoruz?" diye soruldu-

---

1 Muvatta', Kader 3; Hâkim,Müstedrek, I, 93; İbn Abdilber, el-Câmi', II, 134, 221. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce,Menâsik 84; Ahmed b. Hanbel, III, 26.
2 Âl-i İmrân (3) 32, 132; en-Nisâ (4) 59; el-Mâide (5) 92; vdğ.
3 Âl-i İmrân (3) 31; el-A'râf (7) 158.
4 el-Ahzâb (33) 21.

ğunda, "Biz bir şey bilmezken, Allah bize Muhammed'i gönderdi ve biz de onun ne yaptığını görmüşsek, öyle yapıyoruz." cevabını vermiştir.

Sünnet ile hadis aynı şeyi ifade etmemektedir. Ancak zaman zaman ikisi aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu iki kavramın tam olarak ne ifade ettiğini anlamadan nebevî bilgi mirasını bugüne taşımak mümkün değildir.

1. Sünnet

Kelime olarak "yol, güzergâh, âdet, gidişat ve davranış tarzı" gibi anlamlara gelen "sünnet" sözcüğü, "yeni bir şekil vermek, yeni bir şey ortaya koymak, iyi veya kötü çığır açmak, bir yola girip yürümek, bir durumu belirlemek, toplum için kural koymak" gibi anlamlara da gelmektedir.

Arap dilinde "tarîk, sebîl, sırât, mezheb, menhec" gibi yol ve yöntem mânâsına gelen farklı kelimeler vardır. Ancak hiçbiri tam olarak sünnetin karşılığı değildir. Bununla beraber sünnet, bu kelimelerin tümünü içeren kapsamlı, şemsiye bir kavramdır.

Sünnet, "Allah'ın çizdiği yol, belirlediği değişmez kanun" anlamlarında Kur'an'da sünnetullah ve sünnetü'l-evvelîn gibi terkiplerle geçmektedir.

Sünnetullah Allah'ın hikmeti gereği, gerek âlemin yapısına ilişkin koyduğu ilâhî kanunlar gerekse toplumların yapıları ve ömürleri ile ilgili koyduğu kuralları; **sünnetü'l-evvelîn** ise Allah'ın insan hayatı için belirlediği değişmez kuralları ifade eder.

Sünnetü'n-Nebî yani Peygamber'in sünneti ise, temel İslâm bilimlerinin her birinde farklı anlaşılmış, her bir ilim dalı kendi amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda sünnete farklı tanımlar getirmiştir.

Hadisçilere göre sünnet, "Şer'î bir hüküm ifade etsin ya da etmesin, Hz. Peygamber'in bütün söz, davranış, onay ve hayatına dair bilgilerdir."

Fıkıhçılara göre, farz ve vacipler dışında Hz. Peygamber'den gelen hükümlerdir.

Usulcülere göre, Kur'an dışında, Hz. Peygamber'in şer'î bir hüküm teşkil eden söz, davranış ve onaylarıdır.

Kelâmcılara göre ise, bid'at kavramının karşıtıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Peygamberin sünneti" şeklinde bir ifade yer almamakla birlikte Kur'an'daki "üsve-i hasene", Resûlullah'ın sünnetini içeren ve ona "ittiba" ve "itaat"i ifade eden geniş çağrışımlı bir terkiptir. Kur'an'da geçen Peygamber'in üstün ahlâkı ve örnekliği mânâsındaki üsve nitelemesi, sahâbe ve sonraki nesiller tarafından Peygamber'in sünneti olarak tanımlanmıştır. Peygamber Efendimizin "sünnet"i onun ibadet, ahlâk ve gündelik hayata ilişkin davranışlarını veya uygulamalarını içerir. Sünnetinin hedefi, inananların bu davranış ve uygulamalarda kendisini örnek almalarıdır. Nitekim büyük dil âlimi İbn Manzûr bu bağlamda Arap dilindeki (وسَنَنْتُ لَكُمْ سُنَّةً فَاتَّبِعُوهَا): "Sizin için bir yol/davranış tarzı belirledim. Öyleyse ona uyun." şeklindeki kullanıma atıfta bulunmuştur. Bazen yeni ortaya konulan davranış kötü de olabilir. Mamafih Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle demiştir: "Kim İslâm'da güzel bir işe öncülük ederse (مَنْ سَنَّ فِي الإِسْلاَمِ سُنَّةً حَسَنَةً) hem (kendi yaptığının) sevabını, hem de kendisinden sonra o işi yapanların sevaplarını alır. Üstelik onların sevaplarından da bir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir gidişe öncülük ederse (وَمَنْ سَنَّ فِي الإِسْلاَمِ سُنَّةً سَيِّئَةً)hem kendi günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Yine onların günahından da bir şey eksilmez."

Sahâbe ve tâbiûn nesillerinde, sünnet denildiği zaman ilk akla gelen Hz. Peygamber'in uygulamaları olsa da zaman zaman Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarının da sünnet olarak nitelendiği görülmüştür. Tâbiûn neslinde, sahâbenin söz ve uygulamalarının, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerinin kapsamı içine alınıp alınmayacağı, diğer bir ifade ile sahâbenin yorum ve yaklaşımlarının da sünnet olarak mütalaa edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim İbn Şihâb ez-Zührî (124/742) ile hadisleri (ilim) ve sünnetleri derlemeye çalışan Sâlih b. Keysân (140/757), önce Hz. Peygamber'den gelen her şeyi yazdıklarını, sonra da

sahâbeden gelenleri yazdıklarını, ancak kendisinin, sahâbeden gelenleri sünnet olarak görmediği için yazmadığını, Zührî'nin ise onları da yazdığını, neticede onun kârlı çıktığını, kendisinin ise kaybettiğini anlatmaktadır.

Erken dönem İslâm fıkıhçılarına göre Peygamber'in sünneti, ibadet ve muâmelâtla ilgili hususları kapsayan bir içeriğe sahipti. Umumiyetle Medineli fakihlerin görüşlerini ve uygulamalarını yansıtan İmam Mâlik'in el-Muvatta' adlı eseri, bu konuda önemli bir kaynaktır. el-Muvatta'daki sünnet tabirinin genellikle Medine'de yaygın olarak uygulanan ve yerleşik tatbikat haline gelen düzenlemeler anlamında kullanıldığı kabul edilir. İlk İslâm toplumunun merkezi olan Medine, Sevgili Peygamberimizin söz, uygulama ve hatıralarını barındırdığı içindir ki "Dârü's-Sünne" (sünnet yurdu) olarak adlandırılmıştır. Hz. Peygamber'in sünneti her zaman Müslüman toplumlarda inanç ve uygulama birliğini sağlamış ve Müslümanların ortak davranış biçimi sergilemelerini mümkün kılmıştır.

Sünnet, Kur'an'ın Müslüman toplumsal hafızada iyice yer etmesini sağlayan bir unsurdur. Sünnet, Kur'an'ın bir açılımı ve izahıdır. Kur'an'da yer alan ilâhî buyruk ve tavsiyelerin Müslümanların gündelik hayatına aktarılması sünnet sayesinde gerçekleşmiştir. Kur'an'ın Müslümanlar için ulaşılmasını ve oluşturulmasını istediği "vasat ümmet" ve "hayırlı ümmet" in teşekkülü ancak Hz. Peygamber'in sünneti sayesinde olmuştur. Şamlı meşhur fakih Mekhûl'e (100/718) nispet edilen, "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır." (اَلْقُرْآنُ أَحْوَجُ إِلَى السُّنَّةِ مِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْقُرْآنِ) şeklindeki söz, sünnetin Kur'an'ın anlaşılması ve hayata aktarılması konusunda ne kadar vazgeçilmez yeri olduğunun bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Sünnet, aslında ibadet ve muâmelâta ilişkin nebevî uygulama ve takrirlerin yanında Peygamber'in (sav) ahlâkî, ananevî, hatta insanî ve sosyo-politik tasarruflarını içeren çok daha geniş bir çağrışıma sahiptir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'de "üstün ahlâk sahibi" ve müminler için de "güzel bir örnek" olarak sunulan ve kendisine uyulması istenen Resûl-i Ekrem'in sünneti Müslümanlar için hayatî önemi haizdir.

Elbette onun bütün söz ve davranışlarının sünnet kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, bunun bir sınırının olup olmadığı, sınırı varsa hangi esaslara göre bu sınırın belirleneceği, sünnetin harfiyyen izlenmesi gereken bir davranış kalıbı olup olmadığı, sünnet olan bir davranışın arkasında esas uyulması istenen ahlâkî ilkelerin bulunup bulunmadığı her zaman üzerinde durulan soru ve konular olmuştur.

2. Hadis

Sözlük anlamı "yeni" demek olan "hadîs" sözcüğü,"kadîm" (eski) kelimesinin zıddıdır. Aynı zamanda "haber" anlamına da gelen hadis, Kur'ân-ı Kerîm'de ilâhî bir haber anlamında "Kur'an'ın karşılığı olarak kullanıldığı gibi "hadîsü Musa" (Musa'nın haberi) "hadîsü'l-cünûd" (orduların haberi) ifadelerinde de "kıssa" veya "haber" anlamında kullanılır. Hz. Peygamber de zaman zaman Kur'an'dan söz ederken "ahsenü'l-hadîs" (sözlerin en güzeli), "hayrü'l-hadîs" (sözlerin en hayırlısı), "asdaku'l-hadîs" (sözlerin en doğrusu) tabirlerini kullanmıştır. Râğıb el-İsfehânî, hem Kur'an'a hem de Hz. Peygamber'in sözlerine karşılık gelecek şekilde hadis kelimesine şöyle bir tanım getirmektedir: "(Hadis) insana, işitmek ya da vahiy almak suretiyle uyku halinde veya uyanıkken ulaşan her türlü sözdür." Ancak daha sonraları hadis kelimesi, sözlük mânâsının dışında Hz. Peygamber'in sözlerini ifade eden özel bir sözcük olarak kullanılmıştır.

Hadis, Sevgili Peygamberimizin sözleri için kullanılan özel bir sözcük olmakla birlikte, onun sözlerini ifade etmek üzere hadis yerine başka sözcükler de kullanılmıştır. Bunların başında ***"haber"*** kelimesi gelmektedir. Sahâbe devrinde ve daha sonraki dönemlerde haber sözcüğü, Resûl-i Ekrem'in sözleriyle onun fiillerini ve tasviplerini bildiren haber ler anlamında kullanılmıştır. Haber sözcüğü hadise nazaran daha kapsamlıdır. "Bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" mânâsına gelen "hubr" (hıbre) kelimesinden türemiş bir isim olan haber, terim olarak "geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz" veya "mahiyeti itibariyle doğru ve yanlış olma ihtimali bulunan söz" anlamına gelmektedir. Hatîb-i Bağdâdî (463/1071) el-Kifâye adlı meşhur eserinin girişinde nebevî sünnetin

öneminden kısaca bahsettikten sonra "haberler ve kısımları" başlığı ile bir bölüm açar ve haberi bilgi değeri bakımından "doğru ve yalan olma ihtimali bulunan şey/söz" diyerek tarif ettikten sonra iki kısma ayırır:

1. Tevâtür (Mütevâtir)Haber: Yalan söylemek üzere ittifak etmeleri âdeten ve aklen imkânsız olacak derecede kalabalık bir topluluğun verdiği haberdir. Bu tür haberlerin doğruluğuna kesin olarak hükmedilir ve bunların verdiği bilgi zorunlu bilgidir, kesinlik ifade eder.

2. Âhâd Haber: Tevâtür derecesine ulaşmayan haberdir. Bu tür haberler, kesin bilgi ifade etmezler. Bu haberlerin doğruluğu konusunda zan/yüksek bir kanaat oluşursa, bu durumda o bilgiye göre hareket etmek gerekir.

Hadis kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılan bir başka sözcük ise ***"eser"*** dir. "Bir şeyin artığı; kılıç darbesi" gibi anlamlara gelen eser kelimesi, hem Hz. Peygamber'e, hem sahâbîlere hem de sahâbeden sonraki tâbiûn nesline nispet edilen haberleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bazı âlimler eser terimiyle sadece Peygamber'e ve sahâbeye ait haberleri, bazıları da sadece sahâbeye ait olanları kastetmişlerdir.

Resûl-i Ekrem'e ait olduğu belirtilerek aktarılan hadislere ***"merfû"***, sahâbeye ait olduğu söylenenlere ***"mevkûf "***, tâbiûndan herhangi birine ait olduğu ifade edilen hadislere ise ***"maktû' haber"*** adı verilmiştir.

Hadis sözcüğüyle yakından ilgili olan bir başka sözcük de ***"rivayet"*** kelimesidir. Sözlükte "sulamak, kana kana su içmek" mânâlarına gelen rivayet, Hadis İlmi'nde, sünnet veya hadisi kaynağına nispet ederek nakletmek demektir. Hadisi nakledene de ***"râvi"*** denir.

Haber, eser ve rivayet sözcüklerinden başka hadisle özdeşleşen bir başka kelime de ***"ilim"*** dir. İslâm'ın erken devirlerinde ilim denildiğinde hiç şüphesiz bununla hadis ve Hadis ilmi kastedilmiştir. Birçok İslâm âlimi tarafından yapılan şu uyarı ilim ile hadis, hadis ile din arasındaki sıkı bağı vurgulayan bir içeriğe sahiptir: "Şüphesiz ki bu ilim (Hadis ilmi) dindir. Öyle ise dininizi kimlerden aldığınıza dikkat edin!"

Hadis kelimesi sözlükte "söz" ve "yeni" mânâsına gelir. Dolayısıyla sözün, bir olayın veya hadisenin sözlü olarak anlatılması demek olan hadis, sünnet kelimesinden çok farklıdır. Hadis, sözlü ve şifahî olanı ifade ederken sünnet davranışa özgü olanı ifade eden bir kavramdır. Bununla beraber İslâm geleneğinde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine karşılık olmak üzere hadis ile sünnet sözcüklerinin eş anlamlı olarak kullanılması yaygınlık kazanmıştır.

Sünnet ile hadis arasında sıkı bir ilişki vardır. Şöyle ki sünnetin en önemli kaynağı hadistir. Resûlullah'ın ahlâkının Kur'an olduğu düşünülürse, sünnetin de kaynağının doğal olarak Allah'ın Kitabı olduğu söylenebilir. Ancak bu ahlâkın somut yansımaları olan Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışları, hem fiilî olarak hem de şifahî olarak (hadis rivayetiyle) sonraki nesillere anlatılmış ve aktarılmıştır. Dolayısıyla Resûlullah'ın her Müslüman için örnek teşkil eden kişiliğine dair ayrıntıları, onun istek, tavsiye ve uygulamalarını hadislerde bulabilmekteyiz.

Resûl-i Ekrem'in etrafında âdeta onun bütün söz ve davranışlarını yakın takibe alan, onları hayatlarına tatbik ederek hafızalarına nakşeden sahâbîleri, onun sünnetini sonraki kuşaklara bizzat taşıyanlar olmuşlardır. İslâm topraklarının genişlemesi ile birlikte inanç, ibadet, tutum ve davranış bakımından birbirine benzeyen, örf, âdet ve gelenek bakımından aynı ahlâkî hassasiyeti taşıyan müşterek bir Müslüman toplumun oluşmasında en önemli yere ve etkiye sahip olan nebevî sünnetin geniş coğrafyalara yayılmasında hadislerin önemi inkâr edilemez. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren sorumluluk sahibi ilim adamları, Sevgili Peygamberimizin hadislerini bir araya getirmek için büyük bir gayret içine girdiler. Bu çabalar üstünkörü bir faaliyetten ibaret değildi. Her şeyden önce hadisleri nakletme (rivayet) işi, birtakım kural ve kaidelere bağlandı. Zira kimi çevreler siyasî veya itikadî temayüllerine geçerlilik kazandırmak için kişisel kanaatlerini "hadis" olarak nitelendirebiliyor ve bunları da Resûlullah'ın sözleriymiş gibi aktarabiliyorlardı. Enes b. Mâlik'in azatlısı Basralı meşhur âlim Muhammed b. Sîrîn (110/729) hadislerin kaynağını araştırma hassasiyetinin fitne döneminden sonra başladığını söylemiştir. Hadisleri kaynağına nispet ederek ve kaynaklarını zikrederek rivayet etme şeklinde tanımlanabilecek olan bu aktarıma "isnad" denilmiştir. Sözlükte "dayanmak, yaslanmak, itimat etmek" mânâsındaki "s-n-d" kökünden türeyen isnad, terim olarak "rivayet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri belirterek hadis metnini ilk

söyleyen kimseye kadar ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek" anlamına gelir. "Kendisine dayanılan, itimat olunan, güvenilen" anlamına gelen "sened" ise hadis metninin hemen üstünde yer alan ve o hadisi birbirlerinden nakleden râvi isimlerinden ibarettir ki bu isimler âdeta o hadisin güvencesi sayılmıştır. Senedde aynı zamanda onu nakleden kimselerin hadisi birbirlerinden nasıl ve hangi yolla aldıkları da özel deyimlerle belirtilir. Böylece hadis, sadece metin değil, aynı zamanda o metnin asılı durduğu, dayandığı bir sened zincirini de kapsar. İlk râvisinden sonuna kadar yani Hz. Peygamber'e kadar bir kopukluk, kesinti olmadan rivayet edilen hadislere "müsned" adı verilmiştir.

İslâm geleneğinde bilhassa hadis rivayeti söz konusu olunca erken dönemden itibaren isnada çok önem verilmiştir. Hz. Peygamber'e nispet edilen bir bilginin içeriğine bakılmadan önce, âdeta nasıl bir vasıtayla ve ne şekilde elde edildiği daha önemli görülmüştür. Zira dinin asıl kaynağına aidiyeti konusunda herhangi bir şüphe hâsıl olursa, içeriği, mahiyeti ne olursa olsun artık o bilginin hüccet (dinde delil olma) değeri şüpheli hale gelecektir. İsnada bu kadar önem verilmesinin altında yatan bir başka önemli sebep de aslı olmadığı hâlde Hz. Peygamber'e atfedilen birçok rivayetin ortalıkta dolaşması idi. Abdullah b. Mübârek'in (181/798) şu sözü, bu tespiti özetler niteliktedir: "İsnad dindendir; eğer isnad olmasa idi muhakkak her isteyen istediğini söylerdi."

Bununla birlikte senedin varlığı tek başına hadisin metninin Hz. Peygamber'e aidiyeti için yeterli sayılmamış, isnadın kabul edilebilir nitelikte olması için de birtakım ölçütler belirlenmiştir. Senedde herhangi bir kopukluk (inkıta) olmaması, ya da teknik ifadesiyle senedin "muttasıl" olması yanında râvilerin de birtakım kusurlardan berî olmaları gerekmektedir. Bu noktada İslâm ilim geleneğine mahsus bir olgu olarak haberleşmenin ve bildirimde bulunmanın bazı ahlâkî esaslar üzerine bina edildiği görülür. Hadis ilmiyle beraber bu ahlâkî esaslar düzenli olarak belirlenmiştir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahâbe ve tâbiûnun söz ve fiillerini sonraki kuşaklara aktarmayı kendine konu edinen hadis ilminde, son derece hassas ölçütler belirlenmiştir. Haberleri aktaran kimselerin "sika" (güvenilir) ve "sâdık" (doğru) kimseler olmaları en başta gelen ölçüttür. Kişiyi doğru bilgi edinmekten yahut sahip olduğu bilgileri doğru muhafaza etmekten alıkoyan kusurların neler olabileceği özenle belirlenmiş ve râvilerin bu kusurlarla malûl olmamaları gerektiğinin altı çizilmiştir.

Böylece bir hadisin Resûlullah'a aidiyetinin tespit edilmesi ile ilgili, yani hadisin sübût una ilişkin birtakım derecelendirmeler yapılmıştır. Buna göre senedinin başından sonuna kadar âdil ve zâbıt râviler tarafından muttasıl bir senedle rivayet edilen, ayrıca şâz ve muallel olmayan rivayetler sahîh hadis olarak adlandırılmıştır. Âdil, dinî-ahlâkî açıdan güvenilir olan râvinin; zâbıt ise hafızası/belleği kuvvetli olan, yani öğrendiği hadisi başkasına aktarıncaya kadar aklında tutabilen râvinin sıfatıdır. Hadisin muttasıl olması, ilk kaynağına kadar kesintisiz bir senedle ulaşması (ittisal) veya isnad halkasında herhangi bir kopukluk (inkıta) olmaması demektir. Hadisin "şâz" olmaması güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir olan bir başka râviye muhalefet etmemesi, "muallel" olmaması ise hadisin sened veya metin itibariyle herhangi bir kusur taşımaması demektir.

Sahîh in bir derece altında yer alan hadis çeşidi hasen hadistir. Râvisinin zâbıt olması dışında sahîh hadiste bulunması gereken bütün şartları taşıyan rivayetler hasen mertebesinde hadislerdir.

Üçüncü mertebedeki hadis çeşidi ise zayıf veya sakîm hadistir. Zayıfhadis, sahîh veya hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını kaybeden, ancak uydurulmuş olduğu ileri sürülmeyen rivayetlerdir. Hadis tarihinde zayıf hadisin yeri hep tartışma konusu olmuştur. İslâm geleneğinde zayıf hadisin helâl veya haramları ilgilendiren ahkâm konularında delil olamayacağı, ancak bunun dışında kalan amellerin faziletleri gibi hususlarda bu tür hadislerle amel etmenin caiz olduğu görüşü hâkim olmuştur.

Burada şu iki noktaya işaret etmek gerekir: Birincisi; bir hadisin sahîh, hasen veya zayıf olduğunu belirlemek, ictihadî bir konudur. Başka bir ifadeyle hadisçiler bir hadisin sübût u konusunda görüş belirtirken kendi ictihadları ile değerlendirmeler yapmışlardır. Bu ictihad, ya hadisin isnadının muttasıl olup olmadığı ya da sened zincirinde yer alan sahâbî dışındaki râvilerin "güvenilirlik" durumları hakkında yapılan değerlendirmelere ilişkindir. Bilhassa râvilerin adalet veya

zabt açısından incelenmesinde dikkate alınan ölçütler her hadisçiye göre bazı farklılıklar arz ettiği için varılan sonuçlar da nispeten farklı olmuştur. Bu yüzden bazen bir hadisçinin zayıf gördüğü bir hadisi bir diğeri sahîh veya hasen olarak değerlendirebilmiştir.

İkincisi; bir hadisin Resûlullah'a ait olup olmadığı hususundaki değerlendirmeler, o hadisin ağırlıklı olarak senedine ilişkin değerlendirmelerdir. Zayıf olduğu söylenen bir hadisin her zaman sahîh olma ihtimali bulunduğu gibi sahîh veya hasen olduğu ifade edilen bir hadisin de zayıf olma ihtimali mevcuttur. Zira güvenilir bir râvinin bazen hata yapması ne kadar muhtemelse zayıf bir râvinin de doğru söylemesi o kadar ihtimal dâhilindedir.

Şayet isnad zincirindeki râvilerden biri "yalancılık/kizb" gibi çok kötü sıfatlarla itham edilmişse, o zaman o râvinin yer aldığı hadisin mevzû yani uydurma olduğuna hükmedilmiştir. Mevzû hadis Hz. Peygamber adına uydurulan haberler için kullanılır. Bu tür rivayetleri "zayıf hadisin en kötüsü" olarak değerlendiren ilim adamları olmuşsa da bu pek itibar görmemiştir. Esasen "uydurma hadis" yerine "uydurma haber" veya "uydurma rivayet" şeklinde ihtiyatlı bir ifade kullanmak daha doğru olabilirdi. Ancak şekil yönünden diğer rivayetlerle benzerlik arzettiği için hadiçiler uydurmaları da "hadis" olarak nitelemekten kaçınmamışlardır. Hadis uydurma faaliyeti, hadis tarihinin en hassas konularından biridir. Bu husus aşağıda "Hadis Tarihi" başlığı altında biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

Osmanlı devri âlimlerinden Taşköprülüzâde (1030/1621) çeşitli ilimleri konularına göre tasnif ettiği meşhur eserinde hadis in konusunun Resûlullah'ın sözleri ve bu sözlerin kendisine ait olup olmadığının tespit edilmesi olduğunu söyler.

Kısaca ifade etmek gerekirse **"Hadis İlmi"** genel olarak iki ana kısımda ele alınmıştır. Bunlardan biri ***İlmü rivâyeti'l-hadîs***, diğeri ise ***İlmü dirâyeti'l-hadîs***'tir. *Rivâyetü'l-hadîs*, Hz. Peygamber'e, sahâbe ve tâbiûna nispet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlardan ibaret olan haberlerin naklini konu alır. *Dirâyetü'l-hadîs* ise —ki buna *Hadis usûlü* veya *Mustalahu'l-hadîs* de denilir— bir mânâda hadis metodolojisidir. Değişik devirlerde değişik şekillerde tanımları yapılmıştır. Meselâ, hadis tarihinin oluşum ve gelişim dönemlerini içine alan ilk dört asırda bu; hadisleri râvilerinin adalet ve zabt yönünden, senedleri ittisal ve inkıta açısından inceleyen ilim olarak kabul edilmişken, sonraki dönemlerde kabul ve red yönünden râvi ile rivayet edileni inceleyen ilim şeklinde tanımlanmıştır.

Bugün Hadis İlminin alanı teknik birtakım kavramlara indirgenemeyecek kadar genişlemiştir ve "Hadis, artık ne sadece sened, ne yalnızca metin, ne sünnet ne de münhasıran kendisinden hüküm istinbat edilen dinî bir delildir. O, bütün bunları içine alan ve fakat içinde bulunulan zamanı da kapsayan bir "kültür tarihi" alanıdır. Hadis, İslâm Hukuku (Fıkıh) dışında Kelâm, Tasavvuf ve Tefsir gibi dinî ilimlerin mühim bir kaynağı olmasının yanı sıra, tarih içerisinde Müslüman toplumların ahlâkî tekâmülünde de çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in bütün Müslümanlar için örnek bir şahsiyet olarak sunulması, tarih boyunca onun söz ve yaşantısına (hadis ve sünnete) büyük bir önem atfedilmesinde etkili olmuştur. Bu durum hadise ilgiyi arttırmış ve neticede zaman içerisinde çok büyük bir hadis külliyatı ortaya çıkmıştır. Kur'an'da yer alan ilâhî bildirilerin tüm çağlar boyunca hayatiyet bulması ve canlılığını koruması işbu hadis külliyatı sayesinde mümkün olabilmiştir. Diğer bir ifade ile hadis ve/ya sünnet, İslâm'ın sürekliliğini ve güncelliğini sağlamış, değişik coğrafyalarda yaşamalarına rağmen bütün Müslüman topluluklar için ortak bir inanç ve düşünce ortamının oluşmasını ve farklılıklarına rağmen Müslüman milletlerde olabildiğince uygulama birliği sağlanmasını temin etmiştir.

3. Sünnetin Şeri Deliller Arasındaki Yeri

Müslümanlar için ***Resûlullah'a uymanın gerekliliği*** onun davranışlarındaki örneklik özelliğine dikkat çeken (el-Ahzâb 33/21), ona uymayı (Âl-i İmrân 3/31) ve itaati (meselâ Âl-i İmrân 3/32) emreden, kendisine Kur'an'ı açıklama görevinin verildiğini ifade eden (en-Nahl 16/44) âyetlerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca Hz. Peygamber'in kitabı ve hikmeti öğrettiğini bildiren âyetlerde geçen hikmet kelimesinin (meselâ bk. el-Bakara 2/129) İslâm'da dinî bilgiyi belirlemede Resûlullah'ın rolüne, dolayısıyla sünnete işaret ettiği bazı âlimlerce dile getirilmiştir (meselâ bk. Şâfiî, er-Risâle, s. 245-257).

Hadisler, ihtilâfa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için hidayet ve rahmet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine indirildiği[5] bir peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi Kur'ân'ı herkesten iyi anlayan ve âyetlerdeki ilâhî maksadın ne olduğunu en iyi bilen Allah resulünün görüşü olarak da büyük önem taşır.

Hz. Peygamber'in insanlara sözleriyle açıkladığı, fiilleriyle uygulanışını gösterdiği ilâhî emirlerin başında namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler gelir. Namazların hangi vakitlerde, kaçar rek'at ve nasıl kılınacağı, orucun nasıl tutulacağı, zekâtın hangi mallardan, ne kadar verileceği, haccın nasıl yapılacağı gibi hususlar Kur'ân'da yer almayıp hadislerle açıklık kazanmış, İslâm hukukunun birçok meselesi hadislerde verilen bilgilerle çözüme kavuşturulmuştur.

Ayrıca Kur'ân'da birkaç türlü yorumlanabildiği için mânası kolayca anlaşılmayan (**müşkil**) âyetler, şirkin "zulüm" kelimesiyle tefsir edilmesinde olduğu gibi geniş kapsamlı ifadelerle daha dar anlamların kastedildiği âyetler de hadis rivayetleri sayesinde yorumlanabilir.

Hadisler aynı zamanda Kur'ân'da yer almayan birçok meseleye açıklık getirmiş, bu konulardaki uygulama şekillerini göstermiştir. Meselâ

* Bir kadının âdet halinde kılamadığı namazları kaza etmeyeceği,

*Bir erkeğin hanımının üzerine onun teyzesi ve halasıyla evlenemeyeceği,

*Nesep yakınlığı dolayısıyla evlenilmesi haram olan kimselerle süt yakınlığı sebebiyle de evlenmenin haram olduğu gibi hususlar bunlardandır. Ayrıca ;

*Şüf'a hakkı ile ilgili hükümler,

*Nineye ve baba tarafından akrabaya düşecek miras gibi meseleler Hz. Peygamber tarafından halledilmiştir.

Kur'ân-i Kerîm'de temas edilmekle beraber hakkında fazla bilgi verilmeyen âhiret hayatıyla ilgili hususlar, kabir hayatı, yeniden dirilme, mahşer, hesap, mîzan, cennet ve cehennemdeki hayat gibi konular da hadisler sayesinde öğrenilebilmektedir.

Ahlâkî faziletler, manevî ve ruhî gelişimi sağlayacak kurallar, düzenli bir aile hayatı için gerekli olan davranış biçimleri, insanlar arasında içtimaî ve ticarî münasebetleri düzenleyen hükümler, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler vb. konularda da hadislerde geniş bilgi bulunmaktadır.

Otuzdan fazla âyette Hz, Peygamber'e itaatin emredilmesi[6] ve özellikle, "Resulün size verdiğini alın, yasakladığından da sakının"[7] şeklinde kesin bir talimatın bulunması, Kur'ân'da açıkça zikredilmeyen hususlarda Resûl-i Ekrem'in ortaya koyduğu uygulamanın benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Allah ile Peygamber'in verdiği hükümlere müslümanların aykırı davranma muhayyerliğinin bulunmadığını[8], aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Peygamber'i hakem tayin edip onun verdiği hükme gönül hoşnutluğu ile boyun eğmedikçe iman etmiş sayılmayacaklarını[9], Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlarla Allah'ı çok zikredenler için Rasûlullah'ın güzel bir örnek olduğunu"[10] belirten âyetler, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin müslümanlar için vazgeçilmez bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bu sebepledir ki, İslam alimleri şeri delilleri sıralarken birinci kaynak olarak Kur'ân'ı, ikinci kaynak olarak Sünnet'i saymışlar, içtihatlarında bu sıralamaya uymuşlardır. Hatta şu sözleriyle de Sünnet'in dindeki yerini daha net bir şekilde dile getirmişlerdir: "Kur'ân'ın Sünnet'e olan ihtiyacı, Sünnet'in Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazladır". Zira Kur'ân mesajı ancak gerçek manada Sünnet'in iyice bilinmesiyle anlaşılabilecektir.

Burada şunun da belirtilmesinde yarar vardır: Fıkıh usulünde belirlenmiş kurallar doğrultusunda emir içerikli bir ayetten; farz, vacip, sünnet, müstahab ya da mübah şeklinde bir hükme ulaşmak; nehiy içerikli bir ayette haram, tahrimen mekruh veya tenzihen mekruh şeklinde bir

---

[5] Nahl 44, 64.
[6] bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "tv'a", "resul" md.leri.
[7] Haşr 7.
[8] Ahzâb 36.
[9] Nisâ 65.
[10] Ahzâb 21.

hükme ulaşmak mümkün olduğu gibi, sahih ve teşri amaçlı bir hadisten de aynı nitelikte farz, vacip- haram, mekruh gibi hükümlere ulaşılabilir. Yani, hadisler de bir farzın veya bir haramın kaynağı olabilir.

İslâm âlimlerinin büyük bir kısmıyla birlikte aynı görüşü benimseyen İmam Şâfiî Kur'ân'ı vahy-i metlüv (okunan vahiy) saymış, bunun karşılığında sünnet veya hadislere de vahy-i gayr-i metlüv (okunmayan vahiy) denilmiştir.

*Kur'ân-ı Kerîm lafız ve mâna yönünden mütevâtir olduğundan büyük çoğunlukla haber-i vâhidlerden meydana gelen sünnet pratikte Kur'an'dan farklı bir konuma sahip olmuştur. ***Hz. Peygamber'in fiilleri*** tek başına bağlayıcı bir otoriteye sahip bulunmamakla birlikte çeşitli karînelerle dinî nitelik kazanabilecek mahiyette görülmüştür. *Meselâ* bir yiyeceği yemesi gibi, bir şeyin Resûlullah tarafından yapıldığının tespit edilmesi o şeyin en azından günah olmayıp mubah sayıldığını gösterir.

Hadisler şu yönleriyle Kur'ân'dan ayrılmaktadır:

*Hadislerdeki lafızların Allah'a ait olmaması,

*Hadislerin hem lafzı hem de manasıyla mûciz olmaması,

*Bizzat Hz. Peygamber'in emriyle tamamının yazıya geçirilmemesi,

*İbadet maksadıyla ezberlenip okunmaması bakımından Kur'ân'dan ayrılmaktadır.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre hadislerin lafızları Hz. Peygamber'e, mâna ve mefhumu Allah'a aittir. Bu sebeple kutsî ve nebevi hadislere vahy-i gayr-i metlüv yanında "*vahy-i hafi*" de denilmiştir.

Muhammed Hamîdullah'a göre Resûl-i Ekrem Allah'ın gönderdiği bir elçi olduğu için her elçi gibi onun da göreviyle ilgili hususlarda kendisini gönderenin talimatına göre konuşması ve davranması gerekir. Nitekim, "Elçinin size getirdiği şeyleri alın ve sizi menettiği şeylerden kaçının"[11] mealindeki âyet de bunu kanıtlamaktadır.[12]

"Konu ile ilgili bütün malzeme incelenince mesele şöyle ortaya çıkmaktadır: Hz. Peygamber bir elçidir, vahye tabiidir. Vahyi gereken tarzda ve zamanda ümmetine açıklaması emredilir. O da açıklar. Allah'ın müsaadesine dayanarak dinde söz sahibidir. Haram eder, helal kılar. Bu tasarruflarında kendisine daima vahiy yol gösterir, destekler, gerektiğinde uyarır. Ahkâmı (dini hükümleri) sadece Allah tayin eder diyerek Hz. Peygamber'i aradan çekmemize imkân yoktur. Peygamberimiz de bir kanun koyucudur. Bilhassa teferruata ait meselelerde şârî (kanun koyucu) olarak büyük rol oynar. Kendilerinin tasarruflarında bir yanılma olursa vahiy onu doğrultur. Dinde onun sözü, işi ve takrirleri esastır. Kitap onun beyanı ile açıklığa kavuşur. Kur'ân sadece ve en doğru manada onun anlattığı tarzda anlaşılır. Onu ümmetine öğretir. Kendisi teşrîde müstakildir. Bu istiklal, Allah'ın koyduğuna ters hükümlerle değil, onu mükemmelleştiren, açıklığa kavuşturan tatbikatla, sözlerle tecelli eder. İslam'ı en mükemmel şekliyle o yaşamıştır. İslam'ın müntesiplerinden onun yaşayışına uygun tarzda hayat sürmeleri istenmektedir."[13]

İşte ilk devirde söz, fiil ve takrir olarak Hz. Peygamber'den sadır olan her şeyi; Kur'ân'ı Kerim'in "(Peygamber) kendi hevasından konuşmaz, (O, her ne söylemişse) kendisine vahyolunan vahiydir"[14] ayetiyle şahadette bulunduğu gibi, yukarıda izahını verdiğimiz şekilde kabul edilmiş ve sahabe dinî ve dünyevî yaşayışlarına düzen veren sünneti büyük bir titizlikle muhafaza etmeye koyulmuşlardır. Aynı mirası alan diğer asırların insanları da bu kültüre sahip çıkmış, muhafaza etmiş ve yaşantılarına bu kültürü hâkim kılma çabasında olmuşlardır.

Hz. Peygamber'e itaatin Allah'a itaat sayılacağı, onun emirlerine uymanın gerekli olduğu ve onun da hüküm koyma yetkisinin bulunduğuyla ilgili birkaç ayete dikkat çekerek konuyu sonlandırmak isteriz:

"Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."[15]

[11] Haşr 7.
[12] Kandemir, M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, XI, 243.
[13] Koçkuzu, age., s. 13.
[14] Necm 3.
[15] Nisa 80.

"Ey Peygamber, de ki; eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin."[16]

"Allah ve Peygamber'i bir şeye hükmettiği zaman inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygamber'e baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur."[17]

Abdurrahman b. Yezid hac mevsiminde dikişli bir elbise ile ihrama girmiş bir zatı gördüğünde ona, elbiselerini çıkararak Hz. Peygamber'in giydiği gibi ihrama bürünmesini tavsiye eder. O şahsın "bana elbisemi çıkarmamı emreden bir ayet oku bakalım" demesi üzerine Abdurrahman, ona verilecek en güzel cevabın "Peygamber size neyi getirdi ise onu alın, size neyi yasakladı ise ondan vazgeçin"[18] mealindeki ayeti okumak olduğunu görür.

Dikişli elbiselerin çıkarılması Kur'ân'ı Kerim'de açıkça zikredilmemiştir, fakat bu meseleye ait hadis mevcuttur. Demek oluyor ki, bu şer'î hükmü sadece Sünnet ortaya koymuş ve Sünnet teşrî kaynaklarından/edille-i şer'iyeden müstakil bir kaynak durumuna gelmiştir. Zira Rasûlüllah'ın yasak ettiği şeyden sakınmalarını mü'minlere emreden Allah Teâlâ'dır.

Hadislerle amel ederken, onların sahih olması yani Hz. Peygamber'e ait olmalarının önemli olduğu kadar, teşri amaçlı olmaları, yani Hz. Peygamber'in söylediği bir sözde ya da yaptığı bir harekette dini alanda ümmetinin de yapması amacıyla bir kural koyma niyetinin bulunması önemlidir.

* Bir eylemi Resûl-i Ekrem'in dinî bir vecîbeyi yerine getirmek için yaptığı biliniyorsa o eylem bağlayıcı bir kural olur; diğer bir ifadeyle sözlü bir emrin nasıl yapılacağını gösteren eylem o emrin hükmünü alır. *Meselâ* Hz. Peygamber'in namazın nasıl kılınacağını gösteren fiilî hadisleri böyledir. Onun dinî vecîbeler dışında ibadet (takarrub, kurbet) amacıyla yaptığı bilinen eylemlerin müslümanlar bakımından zorunlu olmasa da dinen teşvik edildiği kabul edilir; bir eylemi çoğunlukla yapıp bazan terketmesi ise o eylemin daha güçlü biçimde tavsiye edildiğini gösterir.

Sünnetin bir bütün ve kavram olarak bağlayıcılığı kesindir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Hz. Peygambere uyulmasını, onun verdiği hükme tam bir rıza gösterilmesini, onun hükmü karşısında kimseye muhayyerlik hakkının tanınmadığını bildiren ayetler, sünnetin müslümanın hayatındaki bağlayıcı rolünü yeterince ortaya koymaktadırlar.

Sünnetin kaynaklık değerini belirleme bağlamında Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ifadesiyle hem bir beşer olduğu hem de vahiy alma özelliğine sahip bulunduğu dikkate alınıp (el-Kehf 18/110; Fussılet 41/6) İslâm âlimlerince belirli ayırımlar yapılmıştır.

Buna göre ***Resûlullah'ın sırf insan olarak davranışları*** dinî hüküm ifade etmese de ona olan sevginin bir tezahürü şeklinde bu konuda onu izleyenin niyetinden dolayı uhrevî mükâfat elde edebileceği kabul edilmiştir.

Resûl-i Ekrem'in peygamber sıfatıyla yaptığı davranışları ise dinî hüküm kaynağıdır.

Ayrıca onun ***devlet başkanı, kumandan, yargıç, aile reisi, kanaat önderi vb. rolleri ve konumları*** da vardır.

Bu sıfatlar bir yönüyle Resûlullah'ın insanî özelliklerinden öğeler taşırken aynı zamanda peygamberlik özelliğinden doğan öğeler de barındırmaktadır. Dolayısıyla onun bir söz veya tasarrufunun dinî-evrensel bir nitelik mi taşıdığı yoksa salt insanî bir kanaat veya yargı mı içerdiğinin tesbit edilmesi dinî hüküm kaynağı olan sünnetin kapsamının tanımlanması açısından önemlidir. Bu belirlemede Kur'ânî tebliğin temel ölçü alınması gerektiği ise açıktır.

Hz. Peygamberin değişik vasıflarıyla ortaya koyduğu sünnetin bağlayıcılık derecesinin aynı olmadığı da bir gerçektir. Bu noktanın da gözardı edilmemesinde fayda vardır. Hz. Peygamber;

Risalet (peygamberlik) vasfına bağlı olarak tebliğ görevi yapar.

İftâ (Müftilik) vasfıyla fetva verir.

Kazâ (hakimlik) vasfıyla hüküm verir, dava halleder.

İmamet (devlet başkanlığı) vasfı ile bir takım idari tasarrufta bulunur.

---

[16] Al-i İmran 31.
[17] Ahzab 36.
[18] Haşr 7.

Tebliğ tasarrufunda Hz. Peygamber mübelliğ ve nâkil'dir. Allah katından kendisine ulaşan gerçekleri halka nakleder. Bu, ümmeti bağlayıcıdır.

İftâ tasarrufu, Allah Teâlâ'nın hükmünü delillerden çıkararak Allah adına haber vermek demektir. Bu da ümmeti bağlayıcıdır.

Kazâ tasarrufu, sebep ve delillerin gönlünde meydana getirdiği kanaate göre kendisinin bir dava hakkında bir inşa ve ilzam'da bulunması, bir hüküm vermesidir. Peygamber kazâ tasarrufunda yeni bir hüküm ortaya koyan (münşî)dır. Halbuki risalette mübelliğ, iftâ'da müttebi'dir. Kazâ tasarrufu sadece davada taraf olanları bağlar.

İmamet (devlet başkanlığı) tasarrufu ise ilk üç vasfına ek bir vasıfla yapılmış tasarruflardır. Bu üç vasfa ve tasarrufa dahil değildir. İmamette açıkça bir yaptırım gücü söz konusudur. Risalet'in imameti gerektirmediği de bir gerçektir. Ama imamet de verilmişse hükümdar-peygamber ortaya çıkar. Fakat yine de bu iki temel vasıfla ortaya koydukları birbirinden farklıdır, aynı mahiyette değildir.

Bu sebeple Hz. Peygamberin devlet başkanı olarak yaptığı tasarrufların geçerliliği için devlet başkanının izni; hakimlik vasfı ile yaptığı tasarrufların geçerliliği için de hâkimin hükmü gerekir.

Burada önemli olan, Hz. Peygamberin tasarruflarının hangi vasfına bağlı olarak ortaya koyduğunun tespitidir. Alimler bir çok olayda bu noktada farklı kanaatlere varmışlar ve tabiatıyla verdikleri hükümler de farklı olmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki, İslam'ı bize tebliğ eden Hz. Peygamber'e itaat Allah'a itaatle aynıdır. Ona isyan, verdiği hükümlerden yüz çevirme de tıpkı Cenab-ı Hak'tan ve O'nun rahmetinden yüz çevirmektir. Çeşitli sebepler yüzünden inen ayetlerin ihtiva ettiği itaat tavsiyeleri umumi birer hüküm olarak, kıyamete kadar devamlı olup, sadece[19] Asr-ı saadete has değildir.

4.Hadis Edebiyatının Oluşum Süreci

Bu Bölüm Kaynakları:
Tasnif Dönemi Hadis Edebiyatının Oluşumunda İlmi Ve Fikri Hareketlerin Etkisi, Ömer Özpınar, Basılmamış Dr. Tezi. SÜSBE, Konya, 2004. (muhtelif sayfalar)
"Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitabet Meselesi", Cemal Ağırman, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: V, Sayı: 1, Sivas 2001, s. 155-167.
Ömer b. Abdülaziz'in Hadis Kültürndeki Yeri, Yunus Macit, Samsun 2006.
Kültürümüzü Şekillendiren Hadisler, Yunus Macit, Nihat Dalgın, Samsun 2007.

İslâm Dini, Peygamber'in hayatını, davranışlarını ve sözlerini konu alan ilimlere önem verir. Hz. Peygamber, kendisine tebliğ görevi verilişinden itibaren, Allah'ın emirlerini en yakınlarından başlayarak çevresindekilere iletmiş, bu arada onları kendi sözleriyle açıklamış, şahsında uygulayıp örneklik yapmış, sorulan sorulara cevaplar vermiş, ortaya çıkan meselelere çözümler getirmiştir.

Hz. Peygamber kendisine indirilen vahyi tebliğ etmek kadar bunu uygulamakla da görevlidir. İslâm dininin insanlığı hidayete ulaştırma fonksiyonlarının sağlanması için, onun anlaşılması ve anlatılması, yerine göre açıklanması, nihayet hükümlerinin uygulama alanına koyulması gerekmektedir. Hz. Peygamber'in, görevini yerine getirirken söylediği sözler, yaptığı işler, emrettiği, öğütlediği hususlar, yerine göre düzelterek, yerine göre ise susarak onayladıkları, nihayet koyduğu ölçülerle, kurallar, metotlar, yöntemler, bunların yanı sıra değişmez ilke ve prensipler tümüyle vahiy uygulamalarının gerektirdiği tamamlayıcı unsurlardır.[20]

Adına sünnet dediğimiz söz konusu tamamlayıcı unsurlar, ilk önce Hz. Peygamber'in çevresinde yer alan sahâbe tarafından öğrenilmiş ve uygulama alanına konulmuştur. Zira Hz. Peygamber, ashabını Kitap ve Sünnet'i öğrenmeye ve öğretmeye teşvik etmiş,[21] öte yandan kendisine yalan isnat edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.[22]

---

[19] Koçkuzu, age., s. 17.
[20] Müctabâ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 2-3, 5.
[21] Buhârî, Enbiya 50; İlim 10; Tirmizî, İlim 13, n. 2669.
[22] Buhârî, Enbiya 50; Tirmizî, İlim 7, n. 2658; 13, n. 2669.

Sahâbe, sünneti oluşturan esaslardan öğrendiklerini kendi aralarında müzakere ederek başkalarına da öğretmek yoluna gitmişlerdir. Böylece, Hz. Peygamber'den öğrenilenler hem sıhhatli bir şekilde hafızalara yerleşmiş, hem de yayılması sağlanmıştır.

Şu kadar var ki, Hz. Peygamber, Kur'an ayetlerini vahiy kâtiplerine yazdırmada gösterdiği hassasiyeti hadisleri yazdırmada göstermemiştir. Bu, onun kendi sözlerini hiçbir şekilde yazdırmadığı veya yazılmasına izin vermediği anlamına gelmemektedir. Zira hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetler olduğu gibi, buna izin veren hadisler de nakledilmektedir.[23]

Hz. Peygamber'in Sünnetinin dindeki yeri ile onun öğrenilip öğretilmesi hususunda yaptığı teşvikler, emir ve tavsiyelerden hareketle, hadis öğrenim ve öğretimi dini bir görev olarak anlaşılmıştır.

Hadislerin rivayeti, Hz. Peygamber'in sağlığında ve daha çok öğrenip amel etme gayesine bağlı olarak başlamıştır. Onun ebedî hayata göçünden sonraki dönemlerde ise hadis rivayeti bir yandan hızlanmış, bir yandan da yoğunlaşmıştır. Bu hızlı ve yoğun faaliyet sonucu rivayet edilen ve daha çok ezberlenen hadisler zamanla yazılı metinlere geçirilmiştir.

İlk dönemde, hadislerin nakli söz konusu olduğunda, ezberlemek ya da korumak düşüncesiyle kısmen de olsa yazılmış olmasına rağmen, rivayet esnasında hafızanın esas alındığı görülmektedir.

Daha sonraki süreçte hadis toplamayı ifade etmek üzere değişik zamanlarda kitabet, tedvin ve tasnif terimleri kullanılmıştır.

Sünnetin günümüze kadar intikal evrelerini, genel çerçevede, birbirinden tamamen bağımsız olmamakla beraber daha yoğun olan faaliyetler açısından üç ana safhaya ayırmak mümkündür: *Kitâbet, Tedvîn* ve *Tasnîf.*

Kitabet; Hz. Peygamber ve sahâbe devrindeki hadis yazma işini anlatır. Bazı sahâbîler, Hz. Peygamber'den bizzat işittikleri hadislerin bir kısmını yazmışlardır. Bunlar, hatırlamak maksadıyla tutulmuş özel notlardır. Bu sahâbîlerin hiçbiri, kendi işittiği hadisler yanında diğer sahâbîlerin işittiklerini de toplayıp yazmayı düşünmemiş veya böyle bir işe teşebbüs etmemiştir. Yani, bu devirde hadisleri toplama faaliyeti yerine, bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'den işittikleri hadisleri yazma faaliyetleri vardır.[24] Hadis tarihinde bu faaliyete kitabetü'l-hadis denilmektedir.[25]

Tedvin bir hadis terimi olarak; sahâbî ve sonrası dönemdeki muhtelif kimseler tarafından (ilk râvisine bakılmaksızın) rivayet edilen hadisleri yazarak bir kitapta toplamak[26] demektir. Buna göre tedvin, çeşitli sahâbîler tarafından yazılmış olan sahîfeleri bir arada toplayarak bir kitap meydana getirmek manasına gelebileceği gibi, yine değişik sahâbîlerin rivayet etmiş oldukları hadisleri yazıp bir kitapta toplamak manasına da gelir.[27] Bu anlamda tedvin, kitabete nispetle çok daha geniş ve sistemli bir toplama faaliyeti olup, hadis tarihinde kitabetten sonra başladığı anlaşılmaktadır.[28]

Tasnif ise; hadisleri tedvin eden kimsenin, onları konularına göre sınıflandırarak kitabını hazırlamasıdır ki, bu işlem hadis tarihinde tedvinden sonra başlamıştır.[29]

---

[23] İlgili rivayetlerin bir kısmı için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 12, 21, 39, 65; Buhârî, İlim 39; Müslim, Zühd 72; Ebû Davud, İlim 3; Dârimî, İlim 43, n. 489, 490, 491; Tirmizî, İlim 12, Menâkıb 47; İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih,* thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyad 1416/1996, I, 268-272, 298-305; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, thk. Yusuf el-Uş, Haleb 1395/1975, s. 29-34, 65-68, 74-82; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Âişe Abdurrahman, Kahire 1411/1990, s. 362-365. Ayrıca bk. Ahmet Yücel, "Kitâbet", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 81.

[24] Abdullah b. Amr, meşhur sahifesi için "Bu benim Resûlüllah'tan işittiğim *es-Sahifetu's-sâdıka*'dır. Benimle Resûlüllah arasında bu hadisleri bana ulaştıran herhangi bir kişi yoktur" demiş, kitâbetin çok özel bir anlamda bir "toplama" demek olduğunu göstermiştir. bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 199-200; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 15.

[25] Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 199-200; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 197; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 15, Fuat Sezgin, *GAS*, I, 55.

[26] Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 436; Sezgin, *GAS*, I, 55.

[27] Salih Tuğ, *Zuheyr'ubn Harb ve Kitabu'l-ilm Adlı Eseri*, s. 29; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 200; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 15-17.

[28] Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 200. Tedvin işlemini kitabet ile karıştırmamak gerekir. Çünkü tedvinin kitabet gibi anlaşılması, hadislerin yazılmaya başlanması ile ilgili olarak insanların düşüncelerini ciddi anlamda karıştırmaktadır.

[29] Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 200; Sezgin, *GAS*, I, 55.

Tasnif türü eserlerde, çeşitli vesilelerle bir araya toplanmış (müdevven) malzemenin ya sahabî ravilere veya musannıfın hocalarına göre*"ale'r-ricâl"*, ya da ilgi alanlarına göre, belli bölüm ve bablar çerçevesinde, *"ale'l-ebvâb"* sistem üzere toplama söz konusudur.

Ale'r-ricâl sistem çerçevesinde, önce sahabî raviler muhtelif değerlendirmelere göre sıralamaya tabi tutulur, bu arada herbir sahabînin rivayet ettiği hadisler de kendi ismi altında sıralanır veya musannıfın hocaları belli kriterlere göre sıralamaya tabi tutulur, sonra da rivayet ettiği haislerin tamamı veya bir kaçı adları altında sıralanır.

Ale'l-ebvâb sistemde ise, râvilerine bakılmaksızın hadisler konularına göre taksim ve tasnîfe tâbi tutulur. Bu iki ana sistem çerçevesinde de Müsned, Mu'cem, Musannef, Câmi' ve Sünen adlı eserler vücûda getirilmiştir.

Burada belirtilen tasnif (ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb) türleri, hicrî III. asırda telif edilen eserlerin başlıca özelliklerindendir.

Tasnîf devrinde vücûda getirilen eserler, kazandıkları ünden dolayı, tedvîn devrinde oluşturulan eserlere ihtiyaç bırakmamış, hatta onların adlarının unutulup kaybolmalarına dahi sebep olmuştur. İlk iki asırda, İslâm kültür malzemesinin tamamını gelecek nesillere aktarmak ve kaybolmadan bir araya getirmek gayesiyle hadisler kitaplara, süzgeçten geçirilmeden alınmış; hadisleri çeşitli kriterlere göre taksime tâbi tutmak, sahîhi sakîminden ayırt etmek, bu dönemde yapılmıştır.

Hadîslerin tasnîf edilmesinde ve dolayısıyla Hadîs edebiyatının oluşmasında ilmî ve fikrî hareketlerin önemli etkisi olduğu açıktır.

Her şeyden önce, Müslüman âlimler tarafından hadîs yazmanın ve onları tasnîf etmenin bir *"iman hizmeti"*[30] olarak görülmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Sünnetinin hayata geçirilmesi için gösterilen ilmî gayretler, tasnîf dönemi Hadîs edebiyatının oluşumunda öncelikle göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Musannef Türü Hadîs Eserlerinin Ortaya Çıkmasını Gerekli Kılan Bazı Faktörler:

* Tasnîf döneminin başlarından itibaren İslâmî ilimlerin teşekkülü ve ilim elde etme yönteminde yaşanan gelişmeler,

* Hadîs râvilerinin çoğalması sebebiyle senet ve metinlerin artması, hadîs metinlerinden istifadeyi kolaylaştıracak tedbirlerin alınmasını kaçınılmaz hale gelmesi,

* Müslümanların pratik ihtiyaçlarını düzenleyen Fıkıh ilminin sistematik hale gelmesi, fıkhın kaynağı olan hadîslerin de, belli usûllerle tasnîf edilmeleri,

* Ehl-i Hadîsin, fakihlerce sık kullanılan re'y ve kıyâs metoduna alternatif olarak, fıkhî hükümlerin hadîs ve rivâyetlerle elde edilmesi gerektiği düşüncesiyle, hadîsleri kendi fıkıh anlayışlarına göre tasnîf etmeleri,

* Bu dönemde had safhaya ulaşan *hadîs uydurmacılı*ğının önüne geçebilmenin bir tedbiri olarak muhaddislerin hadîsleri tasnîf etmeleri,

* Hadîslerin sıhhat değerlendirmelerinin yapılması, sahîh olanlarının seçilip toplandığı eserlerin tasnîf edilmesi,

* Bazı fikrî hareket mensuplarının Hadîsi ve hadisçileri eleştirileri ve ithamları karşısında tasnîf faaliyetine hız verilmesi,

* İnanç ve fikirlerini Kur'ân ve Sünnet ekseninde açıklayan Ehl-i Hadîsin, kimi ilmî ve fikrî hareketlerin tenkit ve ithamlarına maruz kalmaları,

* Mihne sürecinde siyasî ve sosyal baskılar uygulanması karşısında, muhaddislerin, inanç ve fikirlerini savunma amacıyla eser tasnîf etmeleri.

* Bu vb. faktörler sonucu olarak, dönemin ilmî ve fikrî ihtiyaçlarına uygun farklı türlerde Hadîs ilminin ana kaynakları tasnîf edilmiş ve Hadîs edebiyatının önemli eserleri oluşmuştur.

---

[30] Koçkuzu, Hadîs İlimleri, 275.

II.HAFTA

I.MUVATTA' TÜRÜ HADÎS EDEBİYATI

(Ömer Özpınar, dr. Tezinden)

Sünen türü edebiyatla muhteva bakımından benzer olmakla birlikte, bunlardan farklı bir isimle zikredilmesinden ve ifade ettiği anlam açısından, *muvata'* türünü ayrı bir başlık altında değerlendirmek istiyoruz.

Meşhur kullanım olarak *sünen* şeklinde adlandırılan ve hadîslerin fıkıh bâblarına göre tedvîn ve tasnîf edildiği edebiyatın, hicrî II. asırda Hicaz bölgesindeki genel adı ***muvatta***'dır.

Eldeki bilgilerden, bu tür Hadîs edebiyatına ait ilk ürünlerin, tasnîf döneminin başlangıcı kabul edilen hicretin ikinci asrının ortalarında veya biraz daha önce tasnîf edildikleri anlaşılmaktadır.

Bu türün ortaya çıkmasında, *sünen*lerde olduğu gibi, Irak'ta Ebû Hanîfe (v.150/767) önderliğinde tedvîn edilen "re'ye dayalı fıkıh anlayışına karşı oluşan tepkinin" etkili olduğu tespiti yapılmaktadır.[31]

Iraklı fakihlerin, fıkhın kaynağı olarak kıyâsa başvurmaları, Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik gibi hadîse dayalı fıkhı savunan Hicazlı muhaddis fakihlerini harekete geçirmiş; böylece hüküm istinbatında kullanılmak üzere, fıkhî hadîsleri tasnîf etmişlerdir.[32]

Medine'de Hz. Peygamber (s.a.v.)'den miras kalan uygulamalar ile bu coğrafyadaki âlimlerin görüşlerinin kaydedildiği anlaşılan *muvatta'lar*, bazılarınca, "hadîslerin fıkıh konularına göre tasnîf edildiği ilk hadîs eserleri"[33] olarak kabul edilmektedir.

İbn Abdilberr (v.463/1070)'in verdiği bilgiye göre, *muvatta'* türünde, Medine ehlinin üzerinde icma ettikleri uygulamalar konusunda ilk kitap tasnîf eden, Abdülaziz b. Abdillah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (v.164/780) olmuştur.[34]

İsbahân'dan gelerek Medine'ye yerleşen bir aileye mensup olan İbnü'l-Mâcişûn, İmam Mâlik'in ashâbındandır ve birlikte hadîslerin fıkhı üzerinde çalışmışlardır.[35]

Birçok kitabı bulunan İbnü'l-Mâcişûn'un,[36] çok hadîs bilmediği, ancak fakih ve fasih biri olduğu kaydedilmektedir.[37]

İbnü'l-Mâcişûn'un Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait uygulamalardan daha çok, Medineli âlimlerin görüşlerine yer verdiği anlaşılan *Muvatta*'ını, İmam Mâlik inceledikten sonra: "Ne güzel bir iş yapmış. Fakat bunu yapan ben olsaydım, önce âsârı yazar, ondan sonra âlimlerin sözlerini kaydederdim" dediği nakledilmiştir. Bu olaydan sonra, Mâlik'in söz konusu ettiği kendi metodu üzere, *el-Muvatta*'ı tasnîf ettiği söylenmektedir.[38]

İbn Abdilberr'in kaydettiği bir başka habere göre, İmam Mâlik'ten önce Medine uleması *muvatta'* adıyla birçok eser tasnîf etmiştir.[39]

el-Hatîb de, İbn Ebî Zi'b (v.159/776)'in Mâlik'ten önce *Muvatta'* adıyla bir kitap tasnîf ettiğini ifade eden haberi doğrulamakta ve bu haberi nakletmektedir.[40]

---

[31] Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, II, 107-108.
[32] Ahmed Emîn, a.g.e., II, 108.
[33]Itr, Muvâzene, 300; Hucvî, el-Fikru's-Sâmî, I, 335.
[34]İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.
[35] Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, I, 222.
[36] Bkz. Zehebî, Nübelâ, VII, 312.
[37] Zehebî, a.g.e., VII, 309.
[38] İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.
[39] Bazı muvatta' musannifleri şunlardır: İbn Ebî Zi'b (v.159/776), Abdülaziz b. Ebi Seleme el-Mâciş'ûn (v.164/780); İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (v.184/800), Abdullah b. Vehb (v.197/813). Bkz. Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, I, 89; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1907; Kettânî, Müstatrafe, 9.

Hatta, "bu yüzden insanlar, kitabını tasnîf ettikten sonra Mâlik'e boşuna uğraştığını, zira tasnîf ettiği kitaptan daha muhtevalı birçok *muvatta'* bulunduğunu söylemişler"; o da, o kitapların pek işe yaramadığını işaretle "Ben olsam onları kuyuya atarım"[41] diyerek, kendi eserinin farklı olduğunu ifade etmiştir.

İmam Mâlik'in kitabına *muvatta'* denilmesinin sebebi olarak da, Mâlik'in onu yetmiş fakihe arzetmesi ve onların kabulüne mazhar olması dolasıyla "*muvafakat edilmiş/onaylanmış*" manasında *el-Muvatta'* denmiştir.[42]

Bir de, *muvatta'* kelimesinin sözlük anlamı olan, 'çiğnenen ve izlenen işlek yol'dan hareketle, İmam Mâlik'in, Medine'deki uygulamaları huccet kabul etmesinin bir sonucu olarak, kitabına bu ismi verdiği söylenmektedir.[43]

II.İMAM MÂLİK VE EL-MUVATTA' ADLI ESERİ

A. MÂLİK b. ENES مالك بن أنس

DİA'dan
Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795)
Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis.
Müellif: AHMET ÖZEL

93'te (712) dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kendisinden de nakledilen bu rivayet yanında 90-98 (709-717) yılları arasındaki bir tarihte doğduğu da zikredilmektedir (Kādî İyâz, I, 111). Kādî İyâz, Vâdilkurâ'nın Zülmerve köyünde doğduğuna, önce Medine yakınlarındaki Akīk mevkiine, ardından Medine'ye yerleştiğine dair bir rivayet nakleder (a.g.e., I, 115). Soy bakımından Araplar'ın iki ana kolundan biri olan Kahtânîler'e (diğeri Adnânîler) mensup olduğundan bu kabilenin bazı alt kollarına nisbetle Asbahî, Ya'murî, Himyerî ve menşelerinin Yemen olmasından dolayı Yemenî nisbeleriyle anılmıştır. Dedesi Mâlik veya onun babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş, burada Benî Teym b. Mürre kabilesinin halîfi olmuştur. Ebû Âmir'in, Bedir dışında bütün gazvelere katılan bir sahâbî olduğu rivayeti yanında muhadram tâbiî olduğu da ileri sürülmüştür. Dedesi Mâlik tâbiîn büyüklerinden olup Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Ebû Hüreyre, Hassân b. Sâbit ve Hz. Âişe'den rivayette bulunmuş, Halife Osman şehid edildiğinde onu kefenleyip defneden dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman zamanında mushafın istinsahıyla görevlendirilenlerden biri de o idi. İmam Mâlik'in babası Enes, kendi babası ve kardeşleri kadar ilimde tanınmış bir kişi olmamakla birlikte ondan da bazı rivayetler nakledilmiştir.

İmam Mâlik devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişti. Önceleri ilim tahsiline rağbet etmeyip güvercinlerle vakit geçirirken bir gün babasının sorduğu bir soruya kardeşi Nadr'ın doğru, kendisinin yanlış cevap vermesi ve babasının, "Güvercinler seni oyaladı" demesi üzerine öğrenime karar verdiğini ve ilk olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'den hadis dersi almaya başladığını söyler. Kur'ân-ı Kerîm'i bu sırada ezberlemiş olmalıdır. Büyük tâbiîn âlimlerinden biri olan bu hocasının yanında geçirdiği yedi yıllık öğrenim hayatından meşhur fakih Rebîatürre'y'in ders halkasına katıldı. Fıkhî melekesinin gelişmesinde ve usulünün şekillenmesinde re'y taraftarı bu hocasının büyük tesiri olmakla birlikte kendisinin hadis ve esere olan bağlılığı ve Rebîa'nın selefin görüşlerine muhalefeti sebebiyle son zamanlarda onun meclisini terkettiği belirtilir. Bunun ardından bağlandığı ve kendisinden en çok faydalandığı hocası İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Bu arada İbn Ömer'in âzatlısı Nâfi', Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Ebü'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman ve Hişâm b. Urve gibi âlimlerin ilim meclislerine devam etti. Hadis aldığı hocalarının üç yüzü tâbiîn, altı yüzü tebeu't-tâbiîn olmak üzere dokuz yüz civarında bulunduğu söylenir. Hocalarıyla ilgili olarak bazı

---

[40] Hatîb, el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî, II, 282.
[41] İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.
[42] Zürkânî, Şerh, I, 12; Suyûtî, Tenvîru'l-Havâlik, I, 7; Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, 246.
[43] Suyûtî, a.g.e., I, 7; Krş. Hucvî, el-Fikru's-Sâmî, I, 388.

âlimler eser telif etmiş (a.g.e., I, 200), bunlardan İbn Halfûn'un kitabı yayımlanmıştır (bk. bibl.). Onun, "Bu ilim dindir; onu kimden aldığınıza dikkat edin. Şu direklerin dibinde (Mescid-i Nebevî'de), 'Resûlullah buyurdu' diyen yetmiş kişiye yetiştim, fakat onlardan bir şey almadım. Halbuki onlardan birine beytülmâl verilseydi emniyette olurdu, o derece doğru kimselerdi. Fakat bu işin ehli değildiler. Zührî buraya gelince onun kapısına üşüştük" sözü (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳāʾ, s. 46; Kādî İyâz, I, 123) hoca seçiminde ne derece titiz davrandığını göstermektedir. Bazı öğrencilerin Abdurrahman b. Hürmüz'e, "Biz soru sorunca cevap vermiyorsun, Mâlik ve Abdülazîz b. Ebû Seleme sorunca cevap veriyorsun" diye şikâyette bulunduklarında kendilerinin her söyleneni aldıklarını, Mâlik ile Abdülazîz'in üzerinde düşünüp doğru bulduklarını alarak diğerini bıraktıklarını belirtmesi de (Kādî İyâz, I, 134) onun kavrayış ve titizliğinin bir başka örneğidir. Zekâsı ve gayreti sayesinde kısa sürede ilimde derinleşen ve hocalarının takdirini kazanan Mâlik yirmi yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî'deki ders halkasıyla kısa zamanda üne kavuştu. İslâm dünyasının her tarafından gelen öğrenciler ondan hadis dinlemek ve fıkıh öğrenmek için yarışır oldu. Özellikle hac mevsimleri sırasında ders halkasında büyük izdiham yaşanırdı. Önceleri Mescid-i Nebevî'de ders verirken ileriki yıllarda sürekli özrü sebebiyle derslerini evinde sürdürdü. Bir taraftan düzenli şekilde ders verip talebe yetiştirirken diğer taraftan da hac münasebetiyle Haremeyn'e gelen ulemâ ile sohbet ve müzakerelerde bulunarak ilmini ilerletti. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd, Evzâî, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bilgi alışverişinde bulunduğu âlimlerden bazılarıdır. Bilhassa Şeybânî onun meclisine üç yıl kadar devam etmiş, kendisi de bu vesileyle Irak ehlinin fıkhını öğrenme imkânı bulmuştur. Leys b. Sa'd ile birbirlerine gönderdikleri ve çeşitli konuları tartıştıkları mektuplarda olduğu gibi (a.g.e., I, 64-65; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 83-88; Türkçe tercümesi için bk. AÜİFD, XVI [1986], s. 131-154) ulemâ ile yazışma yoluyla da fikir alışverişinde bulunmayı sürdürmüştür.

İmam Mâlik'ten ders alan talebelerin sayısı binleri bulmakla birlikte kendi görüş ve mezhebinin yayılmasına ancak bir kısmı öncülük etmiştir. Abdullah b. Vehb uzun süre Mâlik'in yanında kaldı ve Mısır'da onun görüşlerini yaydı. Abdurrahman b. Kāsım, İbn Vehb'den sonra Mâlik'e öğrencilik yapmış olup onun baş talebesi sayılır. Mezhep fıkhının tedvininde büyük hizmeti geçen İbnü'l-Kāsım'ın ardından Mısır'da otorite olan Eşheb el-Kaysî bir başka öğrencisidir. Mâlik'in dışında bu üç zattan da faydalanan bir diğer Mısırlı talebesi Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'dir. Mezhebin Kuzey Afrika'da yayılmasına hizmet edenler arasında İbn Ziyâd el-Absî, İbn Gānim el-Kādî, Behlûl b. Râşid ve İbn Ferrûh ile, İbnü'l-Kāsım'dan büyük ölçüde faydalanarak mezhep fıkhını derlediği el-Esediyye adlı eseriyle mezhebin tedvininde önemli rol oynayan Esed b. Furât'ı anmak gerekir. Mâlikî mezhebini Endülüs'te temsil eden öğrencileri arasında Şebtûn lakabıyla tanınan Ziyâd b. Abdurrahman el-Kurtubî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî; Irak'ta Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Vâkıdî; Şam'da Ebû Müshir, Velîd b. Müslim; Medine'de İbnü'l-Mâcişûn, Ma'n b. Îsâ, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ ve Mugīre b. Abdurrahman el-Mahzûmî zikredilmelidir. Dârekutnî, Mâlik'ten rivayette bulunanlarla ilgili olarak kaleme aldığı eserinde bin kişiyi sayar (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳāʾ, s. 45). Hatîb el-Bağdâdî ve Kādî İyâz da ondan rivayette bulunanlara dair birer kitap kaleme almış olup ilki yaklaşık bin, diğeri bin üç yüzü aşkın kişinin adını vermiştir (bir liste için bk. Kādî İyâz, I, 254-279; Süyûtî, s. 23-56; bu konuda eser yazanlar için bk. Kādî İyâz, I, 45-46). İmam Mâlik'ten ayrıca Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî-Billâh, Mûsâ el-Hâdî, Hârûnürreşîd ve Emîn ile Şâfiî, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübârek, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi müctehid imamlar ve kendi hocalarından Rebîatürre'y, İbn Şihâb ez-Zührî, Yezîd b. Abdullah, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. Mâlik, pek azı dışında hocalarının hemen hepsinin kendisinden fetva sorduklarını belirtir (Kādî İyâz, I, 137; Süyûtî, s. 57).

Hayatının yarısını Emevîler, yarısını Abbâsîler devrinde geçiren Mâlik'in kendi dönemindeki siyasî olaylardan uzak durduğu, mevcut yöneticilere de karşıtlarına da açık bir destek vermediği anlaşılmaktadır. Onun siyasî olaylar karşısındaki tarafsızlığında gerek kendisinden önce Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın Emevî yönetimine karşı çıkışları, gerekse kendi zamanında Hâricî lideri Ebû Hamza eş-Şârî'nin Haremeyn'deki (130/748), Muhammed en-

Nefsüzzekiyye'nin Medine'deki (145/762) isyanları ile diğer çeşitli isyanlar sırasında çok kan dökülmesinin yol açtığı olumsuz durum ve bunun Haremeyn halkında meydana getirdiği hayal kırıklığının büyük etkisi olmalıdır. Gayri meşrû veya adaletsiz görülen bir yönetime karşı çıkılırken daha büyük zararlara yol açmanın doğurduğu tedirginlik yanında karşı çıkanların diğerlerinden farklı olup olmayacağına dair tereddütler, dönemindeki birçok büyük âlim gibi Mâlik'in de isyanı hoş karşılamayıp devlet adamlarına hakkı tavsiye etme yolunu tutmasının başlıca sebebi olmuştur. Gerek bu tavrı gerekse halk ve yöneticiler katındaki itibarı dolayısıyla doğacak yankılardan ötürü hilâfet konusunda açıkça fikir beyan etmediği görülmektedir.

Yöneticilerle iyi ilişkiler içinde bulunmasına rağmen zaman zaman İmam Mâlik de haksız muamelelere mâruz kaldı. Derslerinde, baskı altında meydana gelen boşamanın geçersiz olduğuna dair hadisi rivayet etmekle Ebû Ca'fer el-Mansûr'a yapılan biatın da geçersiz olduğunu ima ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye biatı teşvik ettiği iddiasıyla 146 (763) yılında Medine valisinin emriyle tutuklanıp kırbaçlandı ve omuzu sakatlandı. Anılan hadisi Nefsüzzekiyye'nin isyanı sırasında rivayet etmesi onun taraftarlarınca işaret edildiği şekilde yorumlanmış olabileceği gibi sevmeyenleri tarafından yönetim katında aleyhine kullanılmış olması da muhtemeldir. Gerçekte İmam Mâlik'in yönetime karşı bir tavrının olmadığının anlaşılması, ayrıca halkın ona yapılan haksızlığa büyük tepki göstermesi sebebiyle Halife Mansûr hac için geldiğinde kendisini çağırarak özür diledi ve gönlünü aldı. Ayrıca ondan derlediği hadisleri kitap haline getirmesini, bunu çoğaltarak bütün şehirlere göndermeyi ve onunla amel edilmesini emretmeyi düşündüğünü belirttiyse de Mâlik bunun doğru olmadığını söyleyerek karşı çıktı (İbn Sa'd, s. 440; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳā', s. 80-81). Daha sonra Mehdî ve Hârûnürreşîd'in de aynı talepte bulunduğu, ancak onun yine kabul etmediği rivayet edilir (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳā', s. 80; Süyûtî, s. 71). Halifelerin idarede ve yargıda birlik ve istikrarı sağlamaya yönelik bu tekliflerine, her âlimin kendisine ulaşan sünnet mirası ve yaşadığı çevrenin şartlarına bağlı olarak farklı görüşler taşımasının tabii olduğunu, aksi bir görüş ve uygulamaya zorlamanın doğru sayılmadığını belirterek karşı çıkmıştır.

Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmamış, Medine'nin mânevî değeri yanında buradaki zengin ilmî ortam da gerek talebeliği gerek hocalığı zamanında başka yere gitmekten onu müstağni kılmıştır. Bu sebeple Halife Mehdî-Billâh'ın onu Bağdat'a davetine de olumlu cevap vermeyip affını istemiştir.

İmam Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebîülevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti, cenaze namazını Medine valisi kıldırdı ve Bakī' Mezarlığı'na defnedildi. Rebîülevvel ayının üçünde, onunda, on birinde, on üçünde, ayrıca safer yahut receb ayında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Rivayete göre Mâlik uzun boylu, beyaz ve güzel yüzlü, mavi gözlüydü. Güzel ve pahalı elbiseler giyer, bunu ilim ehli için gerekli görürdü. Evinin döşenmesine ve görünüşüne dikkat eder, güzel eşyalar alırdı. Yeme içme konusunda da titiz olduğu, beslenmesine özen gösterdiği kaydedilir. Vakarlı ve heybetli bir görünüme sahipti; meclisinde yüksek sesle konuşulmaz ve tartışma yapılmazdı. Bir konuda olumlu veya olumsuz bir görüş belirttiğinde kimse sebebini sormaya cesaret edemezdi. Son derece müttaki ve âbid bir zattı. Hz. Peygamber'in adı anıldığında renginin sarardığı, toprağında Resûlullah'ın vücudunu taşıdığı için Medine'de bineğe binmeyip her zaman yürümeyi tercih ettiği kaydedilir. Kādî İyâz, Yahyâ ve Muhammed adlı iki oğluyla Fâtıma adlı bir kızı (Tertîbü'l-medârik, I, 109), İbn Halfûn ise Yahyâ, Muhammed, İbrâhim ve Hammâd adlı dört çocuğu (Esmâ'ü şüyûḫi'l-İmâm Mâlik, s. 37) olduğunu belirtirken Süyûtî İbrâhim yerine kızı Ümmü Ebîhâ' yı zikreder (Tezyînü'l-memâlik, s. 60). Bazı kaynaklarda kızının adı Ümmü'l-Bahâ şeklinde geçer ki (Kādî İyâz, I, 109; İbn Ferhûn, I, 86) her ikisinin de Fâtıma'nın künyesi olması muhtemeldir. Oğulları Yahyâ ve Muhammed ile kızının babalarının derslerini izledikleri ve hadis rivayet ettikleri belirtilir.

İlmî Şahsiyeti

Sağlam hâfızası ve derin anlayışı yanında sabrı, disiplin ve ihlâsı sayesinde hadis ve fıkıh alanlarında büyük bir âlim olan İmam Mâlik kendi zamanında ve daha sonra gelen âlimler tara-

fından övgüyle anılmış, İslâm ümmetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında yerini almıştır. Kaynaklar onun hakkında övgülerle doludur.

Gerek Emevîler gerek Abbâsîler zamanında halifeler ve valilerle iyi ilişkiler kuran Mâlik bunu onlara hakkı ve doğruyu tavsiye etmenin bir vesilesi olarak görmüş, şahsî görüşmelerinde ve mektuplarla onları irşada çalışmıştır. Devlet adamlarıyla sıkça görüşmesi tenkit konusu edildiğinde bunu bilerek yaptığını, böylece onların lâyık olmayan kişilerle istişarede bulunmasını önlemeye çalıştığını söylemiştir. Bilhassa hac münasebetiyle Medine'ye gelen halifeler ona büyük saygı gösterir ve kendilerine öğüt vermesini isterlerdi. Halifeler kendisinden hadis dinledikleri gibi ders almaları için çocuklarını da ona göndermişlerdir. Hadis dinlemek veya çocuklarına ders aldırmak için onu davet eden halifelerin isteklerini kabul etmemiş, ilmin kimsenin ayağına gidemeyeceğini, ilme gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kaynaklarda İmam Mâlik'in yüz bin civarında hadis ezberlemekle birlikte bu konudaki titizliği sebebiyle ancak az bir kısmını rivayet ettiği belirtilir. Fetva konusunda olduğu gibi hadis rivayeti hususunda da çekingen davranır, çok hadis rivayet edenleri, her bildiğini söyleyenleri kınar, böyle yapanların insanların sapmasına sebep olabileceğini söylerdi. Vefat ettiğinde evinde sandıklar dolusu hadis yazılı sayfalar bulunduğu halde sağlığında bunları rivayet etmediği anlaşılmıştır. Hadis konusunda el-Muvaṭṭaʾı ile ilk tasnif çalışması yapanlar arasında önemli bir yeri olan Mâlik bütün hadis otoritelerince bu ilmin zirvelerinden biri kabul edilmiş, "hâfız, hüccet, imam, emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs" gibi vasıf ve unvanlarla anılmıştır. Hadislerin sıhhatini ve senedlerin sağlamlığını bilme konusunda tartışmasız bir otoriteydi. Kendisi son derece güvenilir olduğu gibi rivayette bulunduğu kimseler hakkında da aynı titizliği göstermesi onun yer aldığı senedlerin güvenirliğini en üst düzeye çıkarmıştır. Buhârî rivayet ettiği bazı hadislerde Mâlik – Ebü'z-Zinâd – A'rec – Ebû Hüreyre; Ebû Dâvûd bundan başka Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer ve Mâlik – Zührî – Sâlim – İbn Ömer şeklindeki senedleri en sahih senedler saymıştır. Bazı âlimler, Mâlik'in mürsellerini Saîd b. Müseyyeb ve Hasan-ı Basrî'nin mürsellerinden üstün tutmuş, bazıları da onun mürsellerini müsned hadis seviyesinde kabul etmiştir (Kādî İyâz, I, 136). Hadis râvilerinde aranacak şartları tesbit ederek râvileri sıkı bir şekilde araştırmaya önem vermesiyle cerh ve ta'dîl ilminin yolunu da Mâlik açmıştır. İmam Mâlik dört kişiden ilim alınmayacağını söylerdi: Sefahat ehli, bid'at ehli, peygambere yalan isnad etmese bile insanların sözlerine yalan katan kimse, fazilet ve salâh sahibi olmakla birlikte yaşlılığından dolayı ne dediğini bilemez, lafı karıştırır durumda olan kişi (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳāʾ, s. 46). Hadis rivayet edeceği kimseleri seçme, onlarda belli özellikleri arama konusundaki hassasiyeti birçok âlim tarafından dile getirilmiş ve bu tavrıyla ilgili olarak bolca örnek zikredilmiştir (Kādî İyâz, I, 123-124). Bununla birlikte Zehebî, râvileri tenkit hususundaki dikkatine rağmen bazı kimselerin durumuna tam muttali olamamasının, dolayısıyla güvenilir kabul ettiği bazı râvilerin başka âlimlerce böyle görülmemesinin mümkün olduğunu belirtir (Aʿlâmü'n-nübelâʾ, VIII, 72).

İmam Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve ictihad dirayetiyle de otorite kabul edilirdi. Esasen onun yaşadığı dönemde bu iki alanla ilgili uzmanlaşma birbirinden tamamen ayrılmış durumda değildi. Hicaz merkezli ehl-i hadîs ve Irak merkezli ehl-i re'y ayırımı da meslekî mensubiyetten çok iki ayrı ilim muhitinin fıkhî anlayış ve yaklaşımını yansıtmaktaydı. Hadis rivayeti ve yaşayan sünnet bakımından büyük mirasa sahip olan Medine muhitinde karşılaşılan meselelere çözüm bulmaya çalışılırken hadis ve sünnete, sahâbe ve tâbiîn uygulamasına ağırlık verilmesi tabii olduğu gibi ihtiyacı da karşılayabiliyordu. Ayrıca Ömer b. Abdülazîz gibi bazı halifelerin hadisleri toplama yönündeki talep ve teşebbüsleri de bu muhitte hadis toplama ve rivayetiyle meşgul olan bir âlimler zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Buna karşılık çeşitli din ve medeniyet unsurlarının bir arada bulunduğu, siyasî ve fikrî hareket ve karışıklıkların hüküm sürdüğü Irak muhitinde hadislerin kabulünde daha ihtiyatlı davranılmış, hakkında nas bulunmayan konularda re'ye başvurarak karşılaşılan meselelerin çözümüne gidilmiştir. Bu durum hadis ehlinin re'ye başvurmadığı veya re'y ehlinin hadisleri göz ardı ettiği anlamına gelmez. Sadece her iki grubun bulunduğu muhitin şart ve imkânları ile şahsî meziyet ve karakterleri çerçevesinde birinden diğerine öncelik ve ağırlık verdiğini ifade eder. İbn Abdülber, I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda çeşitli ilim merkezlerinde önde gelen âlimlerin, hakkında nas bulama-

dıkları konularda re'y ile ictihad edip hüküm verdiklerini belirterek Medineli yedi fakihle İmam Mâlik'i de bunlar arasında zikreder (Câmiʿu beyâni'l-ʿilm, II, 76-77). Nitekim Mâlik el-Muvaṭṭaʾda birçok yerde re'y kelimesini ve çeşitli türevlerini kullanarak görüşünü açıklar. Hocası Rebîa b. Ebû Abdurrahman re'ye çok başvurduğu için "Rebîatürre'y" lakabıyla anıldığı gibi diğer bir hocası Ebü'l-Esved'e Medine'de Rebîa'dan sonra re'y ehlinin kim olduğu sorulduğunda Mâlik diye cevap verdiği (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳāʾ, s. 59), İbn Rüşd'ün de Mâlik'i re'y ve kıyasta "emîrü'l-mü'minîn" olarak nitelendirdiği nakledilmektedir (Emîn el-Hûlî, s. 347). İbn Kuteybe, İmam Mâlik'i re'y ehli arasında saydığı gibi (el-Maʿârif, s. 494, 498) Ahmed b. Hanbel de onu re'y taraftarları içinde görmüştür (Nevevî, I/1, s. 291). Ancak ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ile ilgili olarak yukarıda işaret edilen kriterler ve ana eğilim göz önüne alındığında Şehristânî'nin de belirttiği gibi (el-Milel, II, 45-46) İmam Mâlik'i Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis ehli, Ebû Hanîfe ve öğrencilerini ise re'y ehli saymak daha isabetlidir. İbn Haldûn da Irak ehlinin re'yci, Hicaz ehlinin hadisçi olduğunu, ilkinin imamının Ebû Hanîfe, diğerinin imamının Mâlik olduğunu belirtmiştir (el-Muḳaddime, III, 1046-1047, 1048-1049).

İmam Mâlik fıkhî bir konuda kendisine danışıldığında hemen görüş belirtmez, konu üzerinde uzun süre düşünür, araştırma yapar, sonra cevabını verirdi. Talebesi İbnü'l-Kāsım onun, "Bir mesele hakkında on küsur yıldan beri düşünmekteyim, henüz kesin bir görüşe varamadım" dediğini nakleder (Kādî İyâz, I, 144). Kur'an ve Sünnet'e aykırı davranmaktan, Allah ve resulü adına yanlış bir hüküm vermekten çekindiği için fetva konusunda son derece hassas davranır ve acele etmezdi. Bu sebeple henüz meydana gelmemiş farazî meselelerle ilgili olarak görüş belirtmez, bir şeyin helâl veya haram olduğunu söylemek yerine, "Şu güzeldir, bir beis yoktur veya şundan hoşlanmam" gibi ifadeler kullanırdı. Kur'an ve Sünnet'te açık hüküm bulunmayan hususlarda görüş bildirirken, "Zannımızca böyledir, böyle sanıyoruz, kesin olarak bilmeyiz" gibi ifadeler kullanır, belli bir kanaate ulaşamamışsa çekinmeden bunu da söylerdi. Bir defasında kendisine kırk sekiz meselenin sorulduğu, bunlardan otuz ikisine "bilmiyorum" diye karşılık verdiği, bir defasında da kendisine sorulan kırk sorudan yalnız beşini cevaplandırdığı söylenir (a.g.e., I, 146). Bir insan olarak hata da isabet de edebileceğini, bir konuda ileri sürdüğü görüşün Kur'an ve Sünnet'le karşılaştırılmasını, eğer bunlara uygunsa alınmasını, aksi takdirde terkedilmesini isterdi (a.g.e., I, 147). Bazan ilmî konularda tartışsa bile münazara ve münakaşadan hoşlanmaz, meclislerinde buna izin vermezdi. Ona göre tartışma kalbe kasvet verir ve kin doğurur (a.g.e., I, 170). Mahkemelerin verdiği hükümleri de hiçbir şekilde tartışmaz, bunun devletin işi olduğunu söylerdi. Medine valisinin adlî konularda kendisine sıkça başvurduğu ve onun görüşleri doğrultusunda suçluları cezalandırdığı kaydedilir (a.g.e., I, 184).

Çeşitli mezhep ve fırkaların ileri sürdüğü kelâm meseleleri üzerine tartışmaya girmekten hoşlanmayan İmam Mâlik, bununla birlikte zaman zaman bu hususlarda görüşlerini kısaca belirtmiş, ancak muhalif görüş sahipleriyle tartışmaya girmemiştir. Bu konuda temel tavrı Kur'an ve Sünnet'in zâhiriyle ashap ve tâbiînin görüşlerine dayanmak olmuştur (a.g.e., I, 170 vd.; Süyûtî, s. 18). Onun bâtıl mezhep mensuplarıyla tartışmaya girmemesinde, yaşadığı çevrenin yabancı unsurlara ve fikir cereyanlarına diğer İslâm memleketlerine nisbetle daha kapalı olmasının etkisi vardır. Mâlik'e göre gerçek iman kalbî inanç, söz ve amelden oluşur. Ameller de imandan sayılır. Zira kıblenin Kudüs'ten sonra Kâbe'ye dönmesi üzerine daha önce kılınan namazların ne olacağı sorulduğunda inen âyette, "Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir" (el-Bakara 2/143) denilerek namaz imanla özdeşleştirilmiştir. İman söz ve amelden oluştuğuna göre amelin artmasıyla da artar. Nitekim bazı âyetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir (Âl-i İmrân 3/173; et-Tevbe 9/124; el-Ahzâb 33/22). Bunun yanında imanın eksileceğine dair kendisinden görüş nakledildiği gibi naslarda yer almadığı için eksilmesinden söz etmediği, bu konudaki soruları cevapsız bıraktığı da belirtilmiştir (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntiḳāʾ, s. 69-71; Kādî İyâz, I, 173-174). İnsan iradesi ve fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı hoşlanmadığı Kaderiyye mensuplarına selâm vermez, onlarla bir arada bulunmamayı, onlarla evlenmemeyi, kendilerinden hadis nakletmemeyi tavsiye ederdi. Günah işlemenin imana zarar vermeyeceğini, kişinin bundan vazgeçip tövbe etmesi halinde bağışlanma ümidinin bulunduğunu kabul ederdi (Kādî İyâz, I, 176-177). Kur'an'ın mahlûk olduğu yolundaki görüşlere karşı çıkar, bu konuyu tartışmaktan sakınırdı. Yine Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetlerin

zâhirinden hareketle müminlerin âhirette Allah'ı göreceklerini, dünyada bunun mümkün olmadığını, istivâya inanmanın farz, mahiyetini sormanın bid'at olduğunu ifade etmiştir. Ashaba dil uzatıp sövmeye şiddetle karşı çıkar, böyle insanların bulunduğu yerden çıkıp gitmenin farz olduğunu söylerdi. Ashap arasında bir üstünlük söz konusu olmamakla birlikte Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı diğerlerinden farklı kabul ederdi. Bu konudaki dayanağı, Resûlullah'ın hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'i namaz kıldırmakla görevlendirmesi, onun kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife tayin etmesi, Ömer'in de halifelik için tavsiye ettiği altı kişi arasında Hz. Osman'ın bulunması ve onun diğerlerine tercih edilmesidir. Hz. Ali'yi bunlara dahil etmemesi onun bizzat hilâfete tâlip olması ve diğerleri gibi seçilmemesinden dolayıdır (a.g.e., I, 175). Hilâfet hakkında açık bir beyanı yoksa da bu konudaki yaklaşımından hilâfeti Hz. Ali veya Hâşimî soyuna münhasır görmediği anlaşılmaktadır. İlk üç halifenin seçim usulüyle ilgili kabulü onun bu yollarla halife seçimini uygun gördüğünü gösterir. Ona göre Mekke ve Medine halkının biatı halife seçimi için yeterli olup diğer memleketlerin de bu biata katılması gerekir (a.g.e., I, 62). Meşrû halifelik biat yoluyla olmakla birlikte zorla yönetimi ele geçiren kimse âdil olursa yönetimi meşruiyet kazanır, ona karşı isyan câiz olmaz. Eğer âdil değilse sabrederek onu doğru yola getirmeye çalışmalı, kan dökülmesine ve daha fazla zulme yol açacağı için isyana girişmemelidir. İsyan eden olursa da bastırılması için yardımda bulunmamalıdır.

Usulü

İmam Mâlik, bazı fetvalarında dayandığı delilleri izaha çalışıp bunları niçin esas aldığını belirtmişse de ictihadlarında takip ettiği usule ve gözettiği ilkelere dair bir açıklamada bulunmamıştır. Daha sonra Mâlikî âlimleri, Hanefî mezhebinde olduğu gibi fer'î meselelerde İmam Mâlik'in getirdiği çözüm tarzlarından hareketle onun usulünü tesbite çalışmış ve buna yeni hükümler bina etmişlerdir. Mâlikî usulüne dair ilk eser yazan âlimlerden İbnü'l-Kassâr onun usulünü dayandırdığı esaslar olarak kitap, sünnet, icmâ ve kıyası (istidlâl, istinbat), Kādî İyâz da kitap, sünnet, kitap ve mütevâtir sünnet bulunmayınca icmâı ve sonra kıyası zikreder (el-Muḳaddime fi'l-uṣûl, s. 40; Tertîbü'l-medârik, I, 76, 94). Karâfî, Şerḥu Tenḳīḥi'l-fuṣûl'de (s. 445) mezhep usulünün dayandığı esasları sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ-i ümmet, Medine ehlinin icmâı, kıyas, sahâbe görüşleri, mesâlih-i mürsele, istishâb, örf ve âdet, sedd-i zerâi' ve istihsan olarak belirtir. Kur'an üzerine teolojik tartışmalardan uzak duran İmam Mâlik, bu tür münakaşaların insanları ilâhî vahyin asıl amacından uzaklaştıracağını düşünüyor, Kur'an'ı dinî hükümlerin ilk ve en önemli kaynağı kabul ediyordu. Kur'an Arapça olup lafız ve mânadan ibarettir; tercümesi onun yerine geçemez. Arap dilini ve çeşitli lehçelerini bilmeyen, Arap üslûbuna vâkıf olmayan kimselerin Kur'an'ı tefsir etmesi câiz değildir. Bir konuda Kur'an'da delil bulunduğu takdirde o esas alınır. Kendisinden nakledilen fürû meselelerinden mezhep ulemâsının çıkarımlarına göre Mâlik delâlet bakımından nassı zâhirden daha kuvvetli kabul etmiştir. Çünkü nassın te'vile ihtimali yoktur. Te'vili gerektiren bir delil bulunmadıkça da zâhire göre amel ederdi. Âm lafzın umuma delâleti de nassın değil zâhirin delâleti kabilindendir ve dolayısıyla zannîdir. Bu bakımdan umum ifade eden lafızlar kitap, sünnet, icmâ yanında haber-i vâhid ve kıyasla da tahsis edilebilir. Hâs lafzın delâleti ise nassın delâleti gibi kesindir. Âm lafzı tahsis eden bir delil yoksa umumu üzere amel edilir. Umumun bir kısmı tahsis edilmişse kalan umumu üzere kalır.

Dinin ikinci kaynağı olan sünnet Kur'an'ın hükümlerini teyit ettiği veya açıkladığı gibi yeni hükümler de koyar. Kur'an ile âhâd sünnetin çelişmesi halinde Mâlik'in öncelikle Kur'an'ın zâhirine göre davrandığı, sünnetin icmâ, Medine ehlinin ameli veya kıyasla takviye edilmesi yahut mütevâtir olması gibi durumlarda ise bununla Kur'an'ın umumunu tahsis ve mutlakını takyid ettiği bilinmektedir. Medine ehlinin ameliyle takviye edilen bir haber-i vâhid Kur'an'ın zâhirine takdim olunur. İmam Mâlik bir hadisle amel etmesi için râvilerin gerekli şartları taşımasını yeterli bulmaz, hadis metninin Kur'an ve Sünnet'teki genel kurallara, Medine halkının uygulamasına, maslahata ve sedd-i zerâi' prensibine aykırı olmamasını da arar, aksi takdirde bu hadisle amel etmezdi. Kat'î bir delile dayanan kıyası haber-i vâhide tercih ettiği gibi tevâtür yoluyla rivayet edilmesi gereken hususlarda da haber-i vâhidi delil olarak almazdı. Bu sebeple bazı hadisleri isnad bakımından güvenilir bulup rivayet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu

hadisleri amelî ahkâmda esas almamıştır. Ebû Hanîfe ve diğer bazı âlimler gibi mürsel hadisle de amel etmekle birlikte ancak itimat ettiği belirli kişilerin mürsellerini kabul ederdi. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ali b. Medînî, Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleri onun mürsellerini diğerlerine tercih etmişlerdir.

el-Muvaṭṭaʾda görüldüğü üzere İmam Mâlik icmâı sık sık delil olarak kullanır. Ancak onun burada delil kabul ettiği icmâ kendisinin yaşadığı şehir olan Medine'deki âlimlerin görüş birliğidir (bu konuda ve İmam Mâlik'in sünnet anlayışıyla ilgili çeşitli yaklaşımlar için bk. Köktaş, XVII/12 [2002], s. 124-125, 128-133, 136-137, 147-149). Bu sebeple icmâa dayalı bir meseleden söz ettiğinde bu duruma işaretle "bize göre (bizim beldede) üzerinde birleşilen husus / bize göre üzerinde görüş ayrılığı bulunmayan husus" vb. tabirleri kullanır. Özellikle nas bulunmayan veya tefsire ihtiyaç duyulan yahut nassın delâletinin zâhir kabilinden olup tahsise ihtimali olan durumlarda icmâa başvurmuştur. Ona göre icmâın dayanağı yalnız Kur'an ve Sünnet değil kıyas da olabilir. Sonraki Mâlikî âlimlerinin genellikle Medine ehlinin ittifakından başka diğer ulemânın bir zamandaki ittifakını da icmâ olarak (icmâ-i ümmet) değerlendirdikleri görülür. Kādî İyâz, Mâlik'in Medine ehlinin icmâından başka icmâı kabul etmediğine ve Medineli fukahâ-yi seb'anın görüş birliğini de icmâ saydığına dair diğer mezhep mensuplarınca ileri sürülen iddianın doğru olmadığını söyler (Tertîbü'l-medârik, I, 71). Bununla birlikte Mâlik, diğer mezhep imamlarından farklı olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı ve sahâbenin önemli bir kısmının bulunduğu Medine halkının uygulamasına büyük önem verirdi. Kur'an burada nâzil olmuş, sünnet burada uygulama alanı bulmuştur; halkının nesilden nesile bu dinî mirası nakletmesi sebebiyle yaşayan sünnetin merkezi olarak Medine diğer şehirlerden farklı bir konuma yükselmiştir. Medine ehlinin amelinin icmâ değeri taşıması, daha sonraki bazı Mâlikî âlimlerine göre hem Resûl-i Ekrem'den nakil yoluyla gelen hem ictihad ve istinbata dayanan hususlarda söz konusuyken diğer bazıları bunu sadece nakil yoluyla gelen hükümlere hasreder. Bu naklî icmâ (amel) mütevâtir sünnet seviyesinde görüldüğünden bununla âhâd haber ve kıyas terkedilir. Mâlikî âlimleri bu konuda görüş birliği içindedir. Dayanağı ictihad olan Medine ehli icmâının ise aynı şekilde delil olacağı, olamayacağı ve başka ictihadlara tercih sebebi de sayılamayacağı, yalnız diğer ictihadlara tercih edilebileceği şeklinde farklı görüşler nakledilmiştir (bk. AMEL-i EHL-i MEDÎNE). Muhammed el-Medenî Bûsâk, Mâlik'in Medine ehli ameline dayanan görüş ve fetvalarını bir araya getirerek incelemiş ve diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmıştır (el-Mesâʾilü'lletî benâha'l-İmâm Mâlik ʿalâ ʿameli ehli'l-Medîne, I-III, Riyad 1421/2000).

İmam Mâlik'in istinbat metodunda sahâbe görüşlerinin önemli bir yeri vardır. Mâlik fıkhî konularda Hz. Ömer'in fetva ve uygulamalarına ayrı bir önem verirdi. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe ve fakih sahâbîlerin görüşleri konusunda uzmandı. İbn Ömer'in fetvalarını âzatlısı Nâfi'den öğrenmek için yıllarca onun meclislerine devam etmiş, ayrıca hocaları vasıtasıyla Medineli meşhur yedi fakihten nakledilen sahâbenin fetvalarını, çeşitli konularla ilgili görüş ayrılıklarını öğrenmişti. Mâlik, sahâbe görüşünü geniş anlamıyla sünnet kategorisinde değerlendirdiği için el-Muvaṭṭaʾda hadislerin yanı sıra sahâbe fetvalarına da geniş yer vermiştir. Rivayet edilen bir hadisle sahâbî görüşü çeliştiğinde sahâbînin görüşünü de bir rivayet gibi değerlendirerek güçlü bulduğunu alırdı. Bir konuda sahâbî görüşünü tercih etmesi re'yi sünnete tercih ettiği anlamına gelmeyip sahâbe fetvası da temelde sünnete dayandığından bir bakıma daha güçlü sünnetin diğerine tercihi söz konusudur. Mâlik, sahâbî fetvası seviyesinde olmasa bile tâbiînin görüş ve fetvalarına da diğer birçok âlimden daha fazla itibar ederdi. Özellikle Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Müseyyeb, İbn Şihâb ez-Zührî ve Nâfi'in görüşlerine önem verirdi.

Hakkında nas, Medine icmâı ve sahâbe fetvası bulunmayan fer'î meselelerde İmam Mâlik kıyasa başvururdu. Hükmü bu delillerle sabit olan meselelere kıyas yaptığı gibi kıyasla sabit olan hükme de gerektiğinde tahrîc yoluyla kıyas yapardı. Dayanağının kuvvetli olmasından dolayı bazı kıyasları (kıyâsü'l-usûl) zannî naslara tercih ettiği de olurdu. Meselâ delâleti zannî olan umumi lafızları veya sübûtu zannî olan âhâd haberleri bu durumda terkederdi. Onun usulünde kıyasın illetini tanımanın bir yolu olarak maslahat (münâsebet) büyük önem taşır. Hatta kıyasla maslahat çelişirse maslahat esas alınır. Kıyasın uygulanmasında güçlük doğması ve umumun menfaatinin zarar görmesi halinde kıyas terkedilerek istihsana başvurulur. Böylece şâriin maksadı gözetilerek

küllî delil yerine cüz'î maslahat ikame edilmiş, belirli bir cüz'î meselede maslahat dolayısıyla kıyasın gereği terkedilmiş olur. İstihsan delili, aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte Hanefî mezhebinde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de sıkça kullanılmış, hatta Mâlik'in, "İlmin onda dokuzu istihsandır" dediği nakledilmiştir (Şâtıbî, II, 307; IV, 209).

İmam Mâlik'in usulünde önemli yeri olan bir başka delil mesâlih-i mürseledir. Dinin itibara aldığı veya ilga ettiği hususunda delil bulunmayan maslahatlardan hareketle hüküm verme (istislâh) metodunun ilk olarak onun tarafından kullanıldığı kabul edilir. Bu metodun kavramsal çerçevesini belirleyecek açıklamalar kendisinden nakledilmese de bazı konularda verdiği fetvaların bu prensibe dayandığı görülür. Sonraları Mâlikî mezhebini diğerlerinden ayırt edici bir özellik mahiyetini kazanan bu delil istihsana da kaynaklık edecek bir genişlikte kullanılmıştır. Ancak maslahatın delil olarak göz önüne alınabilmesi için dinin genel kurallarına, kesin delillere aykırı düşmemesi, umumi ve mâkul olması, kendisiyle amel edildiğinde bir güçlüğün kaldırılması gerekir. Mâlik, maslahatın kavranması konusunda aklı yeterli gören aşırı bakış açısıyla nassın literal anlamından ayrılmayan katı yaklaşım arasında orta bir yol tutmuştur. Onun sıkça başvurduğu delillerden biri de sedd-i zerâi' olup maslahatın gerçekleşmesi hususunda önemli bir işleve sahiptir. Buna göre helâle ve harama götüren vasıtalar onların hükmünü alır; umumi menfaati sağlayan şey istenir, zarara yol açan da önlenir ve yasaklanır. Bir davranış kendi başına mubah olsa da harama ve zarara vesile oluyorsa haram hükmünü alır. Bunun için İmam Mâlik, muâmelâta ilişkin ictihadlarında objektif unsur kadar niyet kasıt ve sâikini göz önüne alan sübjektif metoda da önemli ölçüde yer verir. Müctehidin bir başka müctehidi taklidini câiz görmeyen Mâlik'e göre bir konuda ortaya çıkan farklı ictihadlardan da yalnız biri isabetlidir (usul konusunda ayrıca bk. MÂLİKÎ MEZHEBİ).

Eserleri

İmam Mâlik'in bilinen en önemli eseri el-Muvaṭṭaʾ olmakla birlikte tabakat kitaplarında ona nisbet edilen bazı çalışmalar daha vardır. Kādî İyâz bunların bir kısım talebeleri tarafından rivayet edildiğini, çoğu ondan sahih senedle nakledilse bile şöhret bulmadığını belirtir. İbn Vehb'e kader ve Kaderiyye'nin reddi konusunda yazdığı risâle en bilinenidir. Mâlik'ten Abdullah b. Nâfi'in naklettiği nücûma ve ayın menzillerine dair bir eseri, Abdullah b. Abdülcelîl'in rivayet ettiği kadılara yazdığı bir risâle, Muhammed b. Mutarrif'e yazdığı fetvaya dair risâle ve Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin rivayet ettiği Ġarîbü'l-Ḳurʾân anılan diğer çalışmalardır (Tertîbü'l-medârik, I, 204-207). Kādî İyâz'ın İbnü'l-Kāsım tarafından nakledildiğini söylediği Kitâbü's-Sır, Zehebî tarafından da bir cüz olduğu söylenip bu adla zikredilirken (Aʿlâmü'n-nübelâʾ, VIII, 89; ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, s. 406) Süyûtî'nin eserinde Kitâbü's-Sürûr, İbn Ferhûn'un eserinde (ed-Dîbâcü'l-müẕheb, I, 126) Kitâbü's-Sîre şeklinde yanlış kaydedilmiştir. İbn Zekrî'den naklen İbn Ferhûn'un, bu eserin muhtevasındaki birçok bilginin Mâlik'in sahâbe ve ulemâ ile ilgili görüşleri yanında onun takvâ ve edebiyle bağdaşmayacağını belirttiği kaydedilir (Hamîd Lahmer, s. 6). Bu eserler kendisinden şöhret yoluyla rivayet edilmediğinden özellikle bazılarının ona nisbeti şüphe taşımakta, nücûma ve ayın menzillerine dair eser gibi ilgilenmediği konular hakkında olanları da dikkat çekmektedir. Ancak İbn Habîb es-Sülemî'nin Kitâb fî maʿrifeti'n-nücûm adlı bugüne ulaşan eserinin İmam Mâlik'ten bu konuda gelen rivayetleri topladığına bakılırsa eser teknik anlamda ilm-i nücûma dair olmaktan çok yıldızlar ve ayla ilgili rivayetleri ihtiva etmiş olmalıdır.

Kādî İyâz, Mâlik'in Hârûnürreşîd'e yazdığı âdâb ve mevâize dair yaygın bir risâleden (Bulak 1311, 1319; Kahire 1315, 1325) söz eder ve Asbağ b. Ferec, Kādî İsmâil, Ebherî, İbn Ebû Zeyd gibi âlimlerin, isnadının zayıflığı ve muhtevasından hareketle bunun ona aidiyetini kabul etmediklerini belirtir (Tertîbü'l-medârik, I, 206). Zehebî de bunun uydurma bir risâle olduğunu söyler (Aʿlâmü'n-nübelâʾ, VIII, 89). Kādî İyâz ayrıca İmam Mâlik'ten rivayet edilen bir tefsirden bahseder (Tertîbü'l-medârik, I, 90), Süyûtî de Kitâbü'l-Menâsik'i ve diğer bazı kitapları yazdığını, onun telifi olması muhtemel müsned bir tefsiriyle İbn Vehb'in Mâlik'in meclislerinde dinlediği hadisleri, âsârı vb. ihtiva eden el-Mücâlesât ʿan Mâlik adlı eserini gördüğünü belirtir (Tezyînü'l-memâlik, s. 58). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ'in Mâlik'ten nakledilen tefsire dair rivayetleri derlediği bir cüzü, el-Ḳabes fî şerḥi Muvaṭṭaʾi Mâlik b. Enes adlı eserinin sonuna "Kitâbü't-Tefsîr"

başlığı altında eklediği gibi Mekkî b. Ebû Tâlib (İbn Ferhûn, I, 77) ve İbnü'l-Ciâbî de (İbn Hacer el-Askalânî, s. 109) İmam Mâlik'ten tefsir konusunda nakledilen rivayetleri birer kitapta toplamışlardır. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî ve Hikmet Beşîr Yâsîn, Mâlik'in tefsire dair rivayetlerini çeşitli kaynaklardan derleyerek yayımlamışlardır (Merviyyâtü'l-İmâm Mâlik b. Enes fi't-tefsîr, Beyrut 1415/1995). Hamîd Lahmer de onun tefsirle ilgili klasik kaynaklardan derlediği rivayetlerini tefsir metoduna dair bir girişle birlikte kitap haline getirmiştir (bk. bibl.). İmam Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾdan başka hadis rivayetlerini ihtiva eden bazı küçük cüzleri de bugüne ulaşmıştır (Sezgin, I, 464).

I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında hadislerin önemli ölçüde yazılıp tedvin edilmesinin ardından başlanan tasnif çalışmaları arasında günümüze ulaşması bakımından Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾı büyük bir öneme sahiptir. Eser fıkıh konularına göre tasnif edilen hadisler yanında ashabın görüşlerini, tâbiîn fetvalarını ve kendi ictihadlarını da ihtiva ettiğinden ayrıca fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadis ve fıkha dair yazılan ilk eser kabul edilir. İmam Mâlik'ten talebeleri vasıtasıyla nakledilen, el-Muvaṭṭaʾın çok sayıda rivayeti bulunmakla birlikte (Kādî İyâz, I, 202-203) bunların bir kısmı şöhret bulmuş ve bazıları eksik olmak üzere ancak bir kısmı zamanımıza ulaşabilmiştir. el-Muvaṭṭaʾ rivayetlerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (Delhi 1216, 1307; Lahor 1317; Kahire 1280; Kazan 1328; Tunus 1280; Fas 1310; nşr. M. F. Abdülbâkī, I-II, Kahire 1370/1951; nşr. Ahmed Râtıb Armûş, I-II, Beyrut 1390/1971; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1417/1997), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291; Leknev 1297; Kazan 1909; nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Kahire 1382/1962), İbnü'l-Kāsım (nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbas el-Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988), Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr (Aligarh 1907), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (nşr. Abdülhafîz Mansûr, Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1999), Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1994) ve Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl, Beyrut 1412/1992) rivayetleri basılmıştır. İbn Ziyâd el-Absî'nin rivayetinin bugüne ulaşan bir kısmı da Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer tarafından yayımlanmıştır (Tunus 1978; Beyrut 1980, 1981, 1982, 1984). Eser üzerine İbn Abdülber en-Nemerî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Süyûtî, Muhammed b. Abdülbâkī ez-Zürkānî, Ali el-Kārî, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Abdülhay el-Leknevî, Muhammed Tâhir b. Âşûr ve daha başka âlimler şerh yazmıştır (Sezgin, I, 460-463; Hasan ez-Zeyn el-Fîlâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373-383). Ayrıca isnadı, ricâli, ileli, garîbleri, rivayetleri arasındaki farklılıklarla Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾ dışında kalan ve şöhret yoluyla nakledilmeyen rivayetleri konusunda birçok âlim eser kaleme almıştır (Kādî İyâz, I, 199-201; Sezgin, I, 463-464; ayrıca bk. el-MUVATTA').

Literatür

İmam Mâlik'in biyografisine dair günümüze ulaşan ilk derli toplu bilgiler İbn Sa'd'ın eṭ-Ṭabaḳāt'ında yer almış olup büyük ölçüde Mâlik'in talebesi Vâkıdî'ye dayanır. İbn Kuteybe ve İbnü'n-Nedîm'in verdiği son derece kısa mâlûmatın kaynağı İbn Sa'd olmalıdır. Ebû Nuaym'ın Ḥilyetü'l-evliyâʾ, Kādî İyâz'ın Tertîbü'l-medârik, Zehebî'nin Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ ve Burhâneddin İbn Ferhûn'un ed-Dîbâcü'l-müẕheb'indeki geniş biyografileri yanında İmam Mâlik'in menâkıb ve fezâili hakkında III. (IX.) yüzyıldan itibaren müstakil kitaplar yazılmıştır. Kādî İyâz kendi zamanına kadar bu konuda eser veren, aralarında Zübeyr b. Bekkâr, Darrâb, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Ebü'l-Arab, İbnü'l-Lebbâd, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, İbn Abdülber en-Nemerî, Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Zer el-Herevî, İbn Habîb es-Sülemî ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin de bulunduğu otuz dört kişinin adını verir (Tertîbü'l-medârik, I, 44-45). Bunlardan günümüze ulaştığı bilinen İbn Abdülberr'in eseriyle daha sonra Îsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî ve Süyûtî'nin kaleme aldığı eserler basılmıştır (bk. bibl.). Çağdaş araştırmalar arasında Muhammed el-Muntasır el-Kettânî'nin el-İmâm Mâlik (Dımaşk 1960), Abdülhalîm el-Cündî'nin Mâlik b. Enes (Kahire 1969), Muhammed b. Alevî b. Abbas'ın Mâlik b. Enes (Kahire 1981), Mustafa Şek'a'nın el-İmâm Mâlik b. Enes (Kahire 1983), Ahmed Ali Tâhâ Reyyân'ın, Melâmiḥ min ḥayâti'l-faḳīhi'l-muḥaddis̱ Mâlik b. Enes (Kahire 1987), Kâmil Muhammed Muhammed Uveyde'nin Mâlik b. Enes (Beyrut 1413/1992) adlı eserleriyle Muhammed Ebû Zehre, Emîn el-Hûlî ve Abdülganî ed-Dakr'ın çalışmaları (bk. bibl.) anılabilir.

İmam Mâlik'i, el-Muvaṭṭaʾ dışındaki eserlerini ve görüşlerini çeşitli yönlerden ele alan başlıca eserler de şunlardır: İbnü'l-Muzaffer el-Bezzâz, Ġarâʾibü Mâlik b. Enes ev mâ vaṣale Mâlik mimmâ leyse fi'l-Muvaṭṭaʾ (nşr. Tâhâ b. Ali Bû Serîh, Beyrut 1998); Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, el-Eḥâdîs̱ü'lletî ḫûlife fîhâ Mâlik b. Enes (nşr. Ebû Abdülbârî Rızâ b. Hâlid el-Cezâirî, Riyad 1418/1997); Hâkim el-Kebîr, ʿAvâli'l-İmâm Mâlik (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, Tunus 1406/1986); Halîl b. Keykeldî el-Alâî, Buġyetü'l-mültemes fî sübâʿiyyâti ḥadîs̱i'l-İmâm Mâlik b. Enes (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1985); Râî el-Endelüsî, İntiṣârü'l-faḳīri's-sâlik li-tercîḥi meẕhebi'l-İmâm Mâlik (nşr. Muhammed Ebü'l-Ecfân, Beyrut 1981); Abdullah b. Sâlih er-Resînî, Fıḳhü ʾ l-fuḳahâʾi's-sebʿa ve es̱eruhü fî fıḳhi'l-İmâm Mâlik (yüksek lisans tezi, 1392, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ); Mahmûd Nâdî Ubeydât, Mâlik b. Enes ve es̱eruhû fi'l-ḥadîs̱ (doktora tezi, 1392); Ali el-Bedrî Ahmed eş-Şerkāvî, el-İmâm Mâlik ve es̱eruh fi'l-fıḳhi'l-İslâmî (doktora tezi, 1974, Câmiatü'l-Ezher); Mohamed Maati el-Amrani, La doctrina juridica de Malik İbn Anas y especialmente la institucion de la usura (Granada 1986); Abdurrahman b. Abdullah eş-Şa'lân, Uṣûlü fıḳhi'l-İmâm Mâlik en-naḳliyye (doktora tezi, 1411/1990, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Suûd b. Abdülazîz Sâlim ed-Da'cân, Menhecü'l-İmâm Mâlik fî is̱bâti'l-ʿaḳīde (Kahire 1416/1995); Muhammed Sâlim Veledülhû, el-Mesâʾilü'l-fıḳhiyyetü'lletî recaʿa fîhe'l-İmâm Mâlik (yüksek lisans tezi, 1416/1995, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Ali Dere, Die Hadītanwendung bei Imām Mālik b. Anas (179/795) im Spiegel der an von as-Saibānī (189/804) und as-Sāfiʿī (204/819) gerichten Kritik (Aachen 1995); Hamîd Lahmer, el-İmâm Mâlik müfessiren (Beyrut 1415/1995); Ahmed Muhammed Nûrseyf, ʿAmelü ehli'l-Medîne beyne muṣṭalaḥâti Mâlik ve ârâʾi'l-uṣûliyyîn (Beyrut 1421/2000). Fas Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı tarafından XV. hicrî yüzyılın başlangıcı münasebetiyle İmam Mâlik'le ilgili olarak 25-28 Nisan 1980 tarihinde Fas'ta düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğler de üç cilt halinde yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA

İbn Sa'd, eṭ-Ṭabaḳāt: el-Mütemmim, s. 433-444; İbn Kuteybe, el-Maʿârif (Ukkâşe), s. 494, 498; İbnü'l-Kassâr, el-Muḳaddime fi'l-uṣûl (nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut 1996, tür.yer.; Ebû Nuaym, Ḥilye, VI, 316-355; İbn Abdülber en-Nemerî, Câmiʿu beyâni'l-ʿilm (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1388/1968, II, 76-77; a.mlf., el-İntiḳāʾ fî feżâʾili'l-eʾimmeti's̱-s̱elâs̱eti'l-fuḳahâʾ (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1417/1997, s. 31-114; Kādî İyâz, Tertîbü'l-medârik, I, 45-279; Şehristânî, el-Milel (İbn Hazm, el-Faṣl içinde), II, 45-46; İbn Halfûn, Esmâʾü şüyûḫi'l-İmâm Mâlik b. Enes (nşr. M. Zeynühüm M. Azeb), Kahire 1990; Nevevî, Tehẕîb, I/1, s. 291; I/2, s. 75-79; Karâfî, Şerḥu Tenḳīḥi'l-fuṣûl (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 445; Îsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî, Menâḳıbü seyyidinâ el-İmâm Mâlik, Kahire 1325; Şâtıbî, el-Muvâfaḳāt, II, 307; IV, 209; Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâʾ, VIII, 48-135; İbn Kayyim el-Cevziyye, İʿlâmü'l-muvaḳḳiʿîn, III, 83-88; İbn Ferhûn, ed-Dîbâcü'l-müẕheb, I, 55-139; İbn Haldûn, Muḳaddime, III, 1046-1047, 1048-1049; İbn Hacer el-Askalânî, el-Muʿcemü'l-müfehres (nşr. M. Şekkûr el-Meyâdînî), Beyrut 1418/1998, s. 109, 406; Râî el-Endelüsî, İntiṣârü'l-faḳīri's-sâlik li-tercîḥi meẕhebi'l-İmâm Mâlik (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1981, tür.yer.; Süyûtî, Tezyînü'l-memâlik bi-menâḳıbi seyyidinâ el-İmâm Mâlik, Kahire 1325; Serkîs, Muʿcem, II, 1609-1610; Emîn el-Hûlî, Mâlik, Kahire, ts. (Mektebetü Mısr), s. 347; Sezgin, GAS, I, 457-464; İbrâhim Sâlih b. Yûnus el-Hüseynî, "el-İmâm Mâlik, İmâmü Dâri'l-hicre ve es̱eruhû fî teṭavvüri'l-ḳaḍâya't-teşrîʿiyye", Nedvetü'l-İmâm Mâlik, Fas 1400/1980, I, 125-154; İbrâhim b. es-Sıddîk, "Mâlik el-Muḥaddis̱", a.e., I, 259-271; Muhammed el-Muhtâr Veledüebâh, "Lemḥa ʿan uṣûli fıḳhi'l-İmâm Mâlik", a.e., II, 69-97; Abdülkerîm et-Tevâtî, "el-Menheciyye fî medreseti Mâlik b. Enes ve fî uṣûli meẕhebih", a.e., II, 291-354; M. Ebû Zehre, İmâm Malik (trc. Osman Keskioğlu), Ankara 1405/1984; Abdülganî ed-Dakr, el-İmâm Mâlik b. Enes, Dımaşk 1410/1990; Şükrü Özen, İslam Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 322-355; Hamîd Lahmer, el-İmâm Mâlik müfessiren, Beyrut 1415/1995; Muhammed Yûsuf Mûsâ, "İmam Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma" (trc. Abdülkadir Şener), AÜİFD, XVI (1968), s. 131-154; Hasan ez-Zeyn el-Fîlâlî, "Bîbliyûġrâfyâ şürûḥi Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik", el-Muvâfaḳāt, sy. 2, Harrûbe/Cezayir 1413/1993, s. 369-384; Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", Dîvân: İlmî Araştırmalar, XVII/12, İstanbul 2002, s. 95-160; J. Schacht, "Mālik b. Anas", EI2 (İng.), VI, 262-265.

B. el-MUVATTA' - الموطّأ

İmam Mâlik'in (ö. 179/795) sahih rivayetleri derlediği eseri.

DİA'dan

Müellif: M. YAŞAR KANDEMİR

Müellif, Medineli bazı âlimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen "el-Muvaṭṭaʾ" adlı çalışmalarını gördükten sonra Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amel-i ehl-i Medîne) yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını da toplamak üzere bu eseri kaleme almış ve ona el-Muvaṭṭaʾ (gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılan, üzerinde fikir birliği edilen kitap) adını vermiştir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un -ve daha sonra Mehdî-Billâh ile Hârûnürreşîd'in- eserin nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukukî uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmam Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Resûl-i Ekrem'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivayet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği bilinmektedir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un teklifiyle telifine başlanıp 159'da (776) tamamlanan, kitab ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğu belirtilen el-Muvaṭṭaʾın önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtiva ettiği, İmam Mâlik'in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ederek bugünkü hale getirdiği (Kādî İyâz, I, 193) ve bu çalışmaların kırk yıl sürdüğü zikredilmiştir. el-Muvaṭṭaʾda yer alan rivayetler arasında tertip ve rivayet sayısı bakımından görülen farklar, o dönemde bu nevi metinlerin harfiyen istinsah edilmiş şekillerine az kıymet verilmesi ve bunları nakil işini üzerine alanların büyük bir serbestlikle hareket etmesi (İA, VII, 254) yüzünden değil bizzat musannifinin esere sürekli müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir.

Güvenilir râvilerden sahih hadisler alındığı için el-Muvaṭṭaʾı sahih kitaplar arasında sayanlar bulunduğu gibi onda mürsel, münkatı' ve belâğ türünden rivayetlerin yer aldığını belirtenler de vardır. İmam Mâlik ile onun görüşlerini benimseyenlere göre el-Muvaṭṭaʾdaki bütün hadisler sahihtir. Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Zi'b, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi hadis âlimleri, eserdeki mürsel ve münkatı' rivayetlerin başka tariklerle muttasıl olarak geldiğini ortaya koymak üzere yine el-Muvaṭṭaʾ adıyla eserler tasnif etmişlerdir. Mâlikî mezhebine mensup âlimler el-Muvaṭṭaʾa ilk sırada yer vermekle beraber onun Ṣaḥîḥayn'dan sonra geldiğini kabul etmişlerdir. Hadis kitaplarını beş kısma ayıran İbn Hazm'ın el-Muvaṭṭaʾa beşinci sırada yer vermesini isabetli bulmayan Zehebî, Ṣaḥîḥayn'dan hemen sonra gelen eserin Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin es-Sünen'leriyle birlikte zikredilmesi gerektiğini söylemiştir (Aʿlâmü'n-nübelâʾ, XVIII, 203). İbn Abdülber en-Nemerî de el-Muvaṭṭaʾdaki mürsel, münkatı' ve mu'dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu et-Temhîd'de göstermiş, orada "belaganî" ve "'ani's-sika" diye rivayet edilen altmış bir hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnü's-Salâh ise onların da muttasıl olduğunu Risâle fî vaṣli'l-belâġāti'l-erbaʿa fi'l-Muvaṭṭaʾda ortaya koymuştur. Henüz Ṣaḥîḥayn'ın tasnif edilmediği bir dönemde İmam Şâfiî'nin, yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitabın el-Muvaṭṭaʾ olduğunu söylemesi de bu görüşü desteklemektedir. Kütüb-i Sitte gibi hadis kitaplarının tasnifinde de bu eserin metodundan faydalanılmış, diğer taraftan Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin es-Sünen'i yerine Kuzey Afrikalı âlimler el-Muvaṭṭaʾı kabul etmiştir.

Altmış bir kitaptan meydana gelen el-Muvaṭṭaʾda Ebû Bekir el-Ebherî'ye göre 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktû olmak üzere toplam 1720 rivayet bulunmaktadır (Muhammed b. Abdülbâkī ez-Zürkānî, I, 7). Daha çok ahkâm hadislerini toplayan el-Muvaṭṭaʾı, İmam Mâlik'in fetva ve ictihadlarına yer verdiği, ayrıca diğer hadis kitaplarına benzemediği gerekçesiyle Ignaz Goldziher ve Carl Brockelmann'ın ileri sürdüğü gibi bir fıkıh kitabı saymak doğru değildir. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye el-Muvaṭṭaʾın en sahih senedlerinin Zührî – Sâlim – İbn Ömer tarikiyle rivayet edilenler olduğunu söylemiş, Buhârî ise Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada "silsiletü'z-zeheb" adını vermiştir. İslâm dünyasında büyük itibar gören eser Mâlikî mezhebinin çoğunlukla benimsendiği Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te daha çok yayılmış, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre bu ülkelerdeki medreselerde ilk ezberletilen kitap olmuştur (DİA, XXII, 485).

Rivayetleri

el-Muvaṭṭaʾı İmam Mâlik'ten Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî gibi fakihlerin, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerin, Hârûnürreşîd ile iki oğlu Emîn ve Me'mûn gibi halife ve emîrlerin de aralarında bulunduğu 1000'den fazla kişi rivayet etmiş, bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir. 1. İbn Ziyâd el-Absî rivayeti. İmam Mâlik'in görüşlerine daha çok yer veren bu rivayet muhtemelen el-Muvaṭṭaʾın ilk rivayeti olup günümüze ulaşan bir parçasını Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer Muvaṭṭaʾü'l-İmâm Mâlik: Ḳıṭʿa minhü bi-rivâyeti İbn Ziyâd adıyla yayımlamıştır (Tunus 1398/1978; Beyrut 1401/1980, 1402/1981, 1403/1982, 1404/1984). 2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti. Muvaṭṭaʾü'l-İmâm Muḥammed diye anılan bu rivayet Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasından sonra en çok itibar gören rivayet olmuştur (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291-1292; Kazan 1909; nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf, Kahire 1382/1962, 1399/1979; aynı nâşir, ts., el-Mektebetü'l-ilmiyye; Leknev 1297 [Abdülhay el-Leknevî'nin et-Taʿlîḳu'l-mümecced ʿalâ Muvaṭṭaʾi Muḥammed'i ve hâmişinde Ali el-Kārî'nin Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾı ile birlikte]; nşr. Takıyyüddinen-Nedvî, Dımaşk 1412/1991 [Leknevî'nin et-Taʿlîḳu'l-mümecced'i ile birlikte]). 3. İbnü'l-Kāsım rivayeti. İbnü'l-Kāsım'ın nüshası, el-Muvaṭṭaʾı bu nüshaya dayanarak el-Mülaḫḫaṣ limâ fi'l-Muvaṭṭaʾ mine'l-ḥadîs̱i'l-müsned (Muvaṭṭaʾü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Ḳāsım ve telḫîṣü'l-Ḳābisî) (nşr. Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988) adıyla ihtisar eden Ebü'l-Hasan el-Kābisî'nin eseriyle birlikte günümüze ulaşmıştır. 4. İbn Vehb rivayeti. el-Muvaṭṭaʾü'l-kebîr adıyla İbn Vehb'e nisbet edilen ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine çok yakın olan eser İbn Vehb'in İmam Mâlik'ten rivayet ettiği nüsha olmalıdır. 5. Ka'nebî rivayeti. el-Muvaṭṭaʾın rivayetleri arasında en çok hadis ihtiva edenidir (nşr. Abdülhafîz Mansûr, Tunus 1396; Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1994, 1999, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayetiyle birlikte). 6. Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî el-Kureşî rivayeti. İbn Tûmert el-Muvaṭṭaʾı bu rivayete dayanarak ihtisar ettiği için el-Muvaṭṭaʾü'l-İmâm el-Mehdî (nşr. Ignaz Goldziher, Cezayir 1905) diye de anılmaktadır (Aligarh 1907). 7. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayeti. el-Muvaṭṭaʾın Mağrib'de, Endülüs'te ve bütün İslâm dünyasındaki en yaygın rivayeti ve üzerine en çok şerh yazılanıdır (Dehli 1216, 1293, 1307, 1320, 1323; Kahire 1280, 1339, 1343, 1348 [Tenvîrü'l-ḥavâlik ile]; I-II, 1359, 1370; Tunus 1280; Leknev 1297; Lahor 1307/1889, 1317; Fas 1310, 1318; Kazan 1310, 1328; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye]; nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, I-II, Kahire 1370-1371/1951; nşr. Ahmed Râtib Armûş, I-II, Beyrut 1390, 1404; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-II, Beyrut 1997). 8. Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayeti (nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1994-1995). 9. Ebû Mus'ab rivayeti (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl, I-II, Beyrut 1412/1992). Ebû Mus'ab, el-Muvaṭṭaʾın en son râvilerinden biri olduğu için onun rivayetinde diğerlerinin çoğunda bulunmayan 100 kadar hadisin yer aldığı belirtilmiştir (DİA, X, 194).

Şerhleri

el-Muvaṭṭaʾ şârihlerinden Pîrîzâde İbrâhim, Ali el-Kārî, Kemâhî, Abdülhay el-Leknevî ve İbn Âşûr, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetini esas almışlar, diğer şârihler ise Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine dayanmışlardır. Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî' nin el-Muvaṭṭaʾı muhtasar bir şekilde şerhettiği en-Nâmî fî şerḥi'l-Muvaṭṭaʾ (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 175), İbn Abdülber en-Nemerî'nin eserdeki merfû hadisleri otuz yıldan fazla bir sürede şerhettiği (a.g.e., XIX, 269-270) et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd (nşr. Saîd Ahmed A'râb v.dğr., I-XXVI, Tıtvân-Muhammediye 1387-1412/1967-1992), yine İbn Abdülberr'in et-Temhîd'e kısa bir giriş mahiyetindeki et-Teḳaṣṣî li-ḥadîs̱i'l-Muvaṭṭaʾ ve şüyûḫi'l-İmâm Mâlik (Tecrîdü't-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭaʾ mine'l-meʿânî ve'l-esânîd) (Kahire 1350/1931; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye]), et-Temhîd'in devamı niteliğinde olup el-Muvaṭṭaʾdaki mevkuf ve maktû hadisleri şerhettiği el-İstiẕkârü'l-câmiʿ li-meẕâhibi fuḳahâʾi'l-emṣâr ve ʿulemâʾi'l-aḳṭâr fîmâ teżammenehü'l-Muvaṭṭaʾ min meʿâni'r-reʾy ve'l-âs̱âr (Kahire 1971-1973; nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-XXX, son iki cildi fihrist, Kahire 1414/1993), Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin el-İstîfâʾ adlı kendi geniş şerhini özetleyerek meydana getirdiği el-Münteḳā (I-VII, Kahire 1331-1332; Beyrut 1403), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin el-Münteḳā'nın hadis ilimleri açısından yetersiz gördüğü yanlarını tamamlamak üzere kaleme al-

dığı Kitâbü'l-Ḳabes fî şerḥi Muvaṭṭaʾi Mâlik b. Enes (nşr. Muhammed Abdullah Vüld Kerîm, I-III, Beyrut 1992. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kitâbü'l-Mesâlik fî şerḥi Muvaṭṭaʾi Mâlik'i neşre hazırlanmaktadır [Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373]), Süyûtî'nin Tenvîrü'l-ḥavâlik (Kahire 1343, 1348, 1353, 1356; I-III, Beyrut 1408), Ali el-Kārî'nin Şerḥuʾ l-Muvaṭṭaʾ (Leknev 1297), Pîrîzâde İbrâhim'in Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ (el-Fetḥu'r-raḥmânî) (Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 173 Hadis), Muhammed b. Abdülbâkī ez-Zürkānî'nin Şerḥu'l-Muvaṭṭaʾ (I-IV, Kahire 1279-1280, 1310, 1320, 1325, 1355, 1399; nşr. İbrâhim Atve İvaz, I-V, Kahire 1381-1382/1961-1962; I-IV, Beyrut 1407/1987, 1990), Osman b. Yaʿkūb el-İslâmbolî el-Kemahî'nin el-Müheyyeʾ fî keşfi esrâri'l-Muvaṭṭaʾ (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 260; Râgıb Paşa Ktp., nr. 327), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin el-Müsevvâ şerḥu (min eḥâdîs̱i)'l-Muvaṭṭaʾ (Delhi 1876; I-II, Beyrut 1403/1983), aynı müellifin Farsça olarak kaleme aldığı el-Muṣaffâ min eḥâdîs̱i (fî şerḥi)'l-Muvaṭṭaʾ (Delhi 1293/1876), Abdülhay el-Leknevî'nin et-Taʿlîḳu'l-mümecced ʿalâ Muvaṭṭaʾi Muḥammed (Hind 1292; nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, I-III, Dımaşk 1412/1991), Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un Keşfü'l-muġaṭṭâ fi'l-meʿânî ve'l-elfâẓi'l-vâḳıʿa fi'l-Muvaṭṭaʾ (Cezayir 1972, 1975; Tunus 1396/1976) ve Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî'nin Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvaṭṭaʾi Mâlik (I-XV, Kahire-Beyrut 1393-1394; Beyrut 1410/1989) adlı şerhleri burada anılabilir. Eserin Tefsîrü'l-Muvaṭṭaʾ adıyla yapılan şerhlerinin çoğu günümüze ulaşmamakla beraber III-V. (IX-XI.) yüzyıllarda aynı adla kaleme alınanların bir kısmı zamanımıza intikal etmiştir (a.g.e., sy. 2 [1413/1993], s. 373-374, 378).

Diğer Çalışmalar

Eser üzerinde yapılan çeşitli çalışmalar arasında İbnü'l-Hazzâ'nın seksen cüz olduğu söylenen Kitâbü'l-İstinbâṭ li-meʿâni's-sünen ve'l-aḥkâm min eḥâdîs̱i'l-Muvaṭṭaʾ (DİA, XXI, 81), İbn Tûmert'in el-Muvaṭṭaʾın Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî rivayetini esas aldığı Muhâẕẕi'l-Muvaṭṭaʾ (nşr. Ignaz Goldziher, Cezayir 1905; Muvaṭṭaʾü'l-İmâm el-Mehdî adıyla), Ebû Hâmid el-Beyyânî'nin Telḫîṣu eḥâdîs̱i'l-Muvaṭṭaʾ (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 529), İbn Halfûn'un Telḫîṣu eḥâdîs̱i'l-Muvaṭṭaʾ adlı muhtasarları, Dârekutnî'nin Eḥâdîs̱ü'l-Muvaṭṭaʾ ve'ttifâḳu'r-ruvât ʿan Mâlik ve'ḫtilâfühüm ziyâdeten ve naḳṣan (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, Kahire 1365/1946, M. Zâhid Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte), İbn Abdülber en-Nemerî'nin İmam Mâlik'in on yedi hocasından nakledildiği halde el-Muvaṭṭaʾın Yahyâ b. Yahyâ nüshasında yer almayan altmış dört rivayetini derlediği ez-Ziyâdât elletî lem tekaʿ fi'l-Muvaṭṭaʾ ʿinde Yaḥyâ b. Yaḥyâ ve revâhâ ġayruhû fi'l-Muvaṭṭaʾ adlı risâlesi (et-Teḳaṣṣî'nin sonunda basılmıştır [yk.bk.]), Ahmed b. İmrân b. Selâme el-Ahfeş'in Tefsîrü Ġarîbi'l-Muvaṭṭaʾ (Sezgin, I, 460), Kādî İyâz'ın, Ṣaḥîḥayn ile el-Muvaṭṭaʾdaki garîb kelimeleri açıklamak ve bu eserlerdeki hadislerin sened ve metinlerinde meydana gelen tashif ve tahrifleri, i'rab hatalarını, takdim ve te'hirleri göstermek ve hatalı yazılan kelimeleri tashih etmek maksadıyla yazdığı Meşâriḳu'l-envâr ʿalâ ṣıḥâḥi'l-âs̱âr (I-II, Fas 1328; I-II, Tunus 1333; I-II, Kahire 1332-1333; nşr. Ahmed Yeken el-Bel'amşî, I-II, Rabat 1403/1982), Muhammed b. Musallî'nin Levâmiʿu'l-envâr fî naẓmi ġarîbi'l-Muvaṭṭaʾ ve Müslim (İÜ Ktp., AY, nr. 3130), el-Muvaṭṭaʾın ricâli hakkında İbnü'l-Hazzâ'nın et-Taʿrîf bi-men ẕükire fî Muvaṭṭaʾi Mâlik b. Enes mine'r-ricâl ve'n-nisâʾ (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 118, 179, 993), Ebû Ali Ömer b. Ali b. Yûsuf el-Vüryağlî el-Osmânî er-Rîfî'nin Tertîbü'l-mesâlik li-ruvâti Muvaṭṭaʾi Mâlik (Mağrib'deki çeşitli nüshaları için bk. Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373; Sezgin, I, 462), İbn Nâsırüddin'in İthâfü's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvaṭṭaʾ ʿan Mâlik (DİA, XX, 226), Süyûtî'nin İsʿâfü'l-mübeṭṭaʾ bi-ricâli'l-Muvaṭṭaʾ (Dehli 1323/1905, el-Muvaṭṭaʾ ile birlikte, s. 277-326; Haydarâbâd 1320; Kahire 1356/1937; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye], el-Muvaṭṭaʾ ile birlikte, s. 549-614; nşr. Saîd el-Lahhâm, Beyrut 1408, el-Muvaṭṭaʾ ile birlikte; Mağrib 1412/1992, el-Muvaṭṭaʾ ile birlikte, s. 877-962), Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin el-Muvaṭṭaʾın râvilerini de incelediği et-Teẕkire bi-maʿrifeti ricâli'l-kütübi'l-ʿaşere (a.g.e., XIX, 23), İbn Hacer el-Askalânî'nin aynı tarzda kaleme aldığı Taʿcîlü'l-menfaʿa bi-zevâʾidi ricâli'l-eʾimmeti'l-erbaʿa (a.g.e., XIX, 524) adlı eserleri burada zikredilebilir. Ricâlü'l-Muvaṭṭaʾ ismiyle yapılan çalışmaların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 379). el-Muvaṭṭaʾ hadislerinin etrâf*ı hakkında Ebü'l-Abbas Ahmed b. Tâhir b. Ali'nin el-Îmâʾ ilâ eṭrâfi eḥâdîs̱i'l-İmâm Mâlik adlı müstakil eserinden başka (Köprülü Ktp., nr. 253) İbn Hacer el-Askalânî İtḥâfü'l-mehere bi-eṭrâfi'l-ʿaşere'de (DİA, XIX, 520),

Abdülganî en-Nablusî Zeḫâʾirü'l-mevârîs̱ fi'd-delâleti ʿalâ mevâżıʿi'l-ḥadîs̱'te (I-IV, nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1352/1934) el-Muvaṭṭaʾın etrâfına yer vermiştir. el-Muvaṭṭaʾdaki müsned rivayetler üzerinde genellikle Müsnedü'l-Muvaṭṭaʾ, Müsnedü ḥadîs̱i (eḥâdîs̱i) Mâlik gibi adlarla III. (IX.) yüzyıldan itibaren Nesâî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, İbn Müferric, İbn Şâhin, İbn Abdülber en-Nemerî, İbn Halfûn gibi âlimler tarafından birçok çalışma yapılmıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 382-383). Ebü'l-Kāsım İbn Asâkir'in Keşfü'l-muġaṭṭâ fî fażli'l-Muvaṭṭaʾ (nşr. İzzet Attâr Hüseynî, Kahire 1373/1954; nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Beyrut-Dımaşk 1413/1992; nşr. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî, Beyrut 1415/1995), Alâî'nin Buġyetü'l-mültemes fî sübâʿiyyâti ḥadîs̱i'l-İmâm Mâlik b. Enes (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1405/1985), İbn Hacer el-Askalânî'nin S̱ünâʾiyyâtü'l-Muvaṭṭaʾ (İbn Hacer, I, 434; eserde İmam Mâlik'in iki râvi ile Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ulaştığı 122 merfû ve mevkuf rivayet bir araya getirilmiştir), yine İbn Hacer'in el-Muvaṭṭaʾ nüshaları arasındaki farkları müsned tertibinde ele aldığı Ziyâdâtü baʿżi'l-muvaṭṭaʾât ʿalâ baʿż (Ezher Ktp., Mecmua, nr. 109, vr. 107-122), Muhammed b. Ali es-Senûsî el-İdrîsî'nin Muḳaddimetü Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik (Kahire 1374; Beyrut 1388, müellifin Îḳāẓu'l-vesnân'ı ile birlikte) adlı eserleri anılabilir. Yakın zamanlarda Muhammed Habîbullah Şinkīṭî Delîlü's-sâlik ilâ Muvaṭṭaʾi Mâlik adıyla bir manzume kaleme almış (Kahire 1340) ve bunu İḍâʾetü'l-ḥâlik min elfâẓı Delîli's-sâlik ilâ Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik ismiyle şerhetmiştir (Kahire 1354). Ali Abdüllatîf et-Taʿrîf bi-Kitâbi'l-Muvaṭṭaʾı (Kahire 1382), Süleyman Sâdık el-Bîre el-Muvaṭṭaʾ ve menhecü'l-İmâm Mâlik el-fıḳhî fîhi adlı yüksek lisans çalışmasını (1394, Câmiatü'l-İskenderiyye külliyyetü'l-âdâb kısmü'l-lugati'l-Arabiyye), Muhammed Alevî b. Abbas el-Mâlikî el-Hasenî Fażlü'l-Muvaṭṭaʾ ve ʿinâyetü'l-ümmeti'l-İslâmiyye bih adlı eserini (Kahire 1398), Nezîr Hamdân el-Muvaṭṭaʾ nüshaları arasındaki farkları, eserin metot ve özelliklerini, hadis ve fıkıh açısından değerini tesbit ettiği el-Muvaṭṭaʾât li'l-İmâm Mâlik: Dirâse naṣṣıyye muḳārene fî nüseḫihâ, iḫtilâfâtihâ'yı (Dımaşk 1412/1992) kaleme almıştır. Ayrıca Hâlid b. Cum'a el-Harrâz ve Faysal b. Fâris eş-Şâmî'nin el-Muvaṭṭaʾ şerhlerinden et-Temhîd, el-Münteḳā, Tenvîrü'l-ḥavâlik ve Şerḥu'z-Zürḳānî'yi esas alarak hazırladıkları Fehârisü eḥâdîs̱i'l-Muvaṭṭaʾ ve mevâḍıʿuhâ fî şürûḥih (Riyad 1410/1990), Hammâdî el-Yûsufî'nin Merâsîlü'l-Muvaṭṭaʾ bi-rivâyeti Yaḥyâ b. Yaḥyâ el-Leysî (1982, Külliyyetü'z-Zeytûniyye li'ş-şerîati ve usûli'd-dîn), Hasan ez-Zeyn el-Filâlî'nin el-Muvaṭṭaʾ şerhlerinden yazma ve matbu olanlarla çeşitli kaynaklarda geçmekle beraber günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyenleri tesbit etmeye çalıştığı makalesi (bk. bibl.) burada zikredilebilir. el-Muvaṭṭaʾ Ahmet M. Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pusmaz ve Abdullah Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-II, İstanbul 1982; I-IV, İstanbul 1984).

BİBLİYOGRAFYA

İmam Mâlik, el-Muvaṭṭaʾ (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dımaşk-Beyrut 1412/1991, I-III, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin girişi, I, 7-30; Leknevî'nin girişi, I, 73-108; a.mlf., a.e. (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1999, neşredenin girişi, s. 5-12; Kādî İyâz, Tertîbüʾ l-medârik, I, 191-203; İbnü's-Salâh, Risâle fî vaṣli'l-belâġâti'l-erbaʿa fi'l-Muvaṭṭaʾ (nşr. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk – Abdülfettâh Ebû Gudde, Tâhir el-Cezâirî, Tevcîhü'n-naẓar [nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde], II içinde), Halep 1416/1995, s. 911-937; Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâʾ, VIII, 52-54; XVIII, 203; İbn Hacer el-Askalânî, el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1415/1994, I, 434; Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1907-1908; Muhammed b. Abdülbâkī ez-Zürkānî, Şerḥu'z-Zürḳānî ʿalâ Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik, Beyrut 1407/1987, I, 2-9; Abdülazîz ed-Dihlevî, Bustânü'l-muhaddisîn (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 17-66; Brockelmann, GAL, I, 185-186; Suppl., I, 297-299; J. Schacht, "Deux editions inconnues du Muwatta'", Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida, Roma 1956, II, 477-492; M. M. Ebû Zehv, el-Ḥadîs̱ ve'l-muḥaddis̱ûn, Kahire 1378/1958, s. 245-259; M. Zubayr Sıddiqi, Hadîs Edebiyatı Tarihi (trc. Yusuf Ziya Kavakcı), İstanbul 1966, s. 33-34; Sezgin, GAS, I, 458-464; M. Zâhid Kevserî, Maḳālât (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388, s. 97-102; Emîn el-Hûlî, "Muvaṭṭaʾü Mâlik", Tİ, I, 263-275; M. Tâhir İbn Âşûr, Keşfü'l-muġaṭṭâ fi'l-meʿânî ve'l-elfâẓi'l-vâḳıʿa fi'l-Muvaṭṭaʾ, Tunus 1975, s. 5-47; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kütübü's-sünne, Kahire 1399/1979, s. 9-52; Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, "Şübühât ḥavle'l-Muvaṭṭaʾ ve reddühâ", Nedvetü'l-İmâm Mâlik, Fas 1400/1980, II, 101-158; Haldûn el-Ahdeb, Esbâbü iḫtilâfi'l-muḥaddis̱în, Cidde 1407/1987, II, 634-646; Muhyiddin Atıyye

v.dğr., Delîlü'l-müʾel-lefâti'l-ḥadîs̱, Beyrut 1416/1995, II, 531-540; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, Ḫulâṣa-tü'l-edille mine't-tecrîd ve'ḫtiṣâri't-Temhîd, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 13-22; M. Yūsuf Gurāyā, "Historical Background of the Compilation of the Muvaṭṭā' of Mālīk b. Anas", IS, VII/4 (1968), s. 379-392; Hasan ez-Zeyn el-Fîlâlî, "Bibliyoġrâfiyâ şürûḥi Muvaṭṭaʾi'l-İmâm Mâlik", el-Muvâfaḳāt, sy. 2, Cezayir 1413/1993, s. 369-385; Vehbe ez-Zühaylî, "el-İmâm Mâlik ve kitâbühû el-Muvaṭṭaʾ", a.e., sy. 2 (1413/1993), s. 408-421; Bedreddin el-Kettânî, "Dirâsât ʿan kitâbi'l-Muvaṭṭaʾ li'l-İmâm Mâlik raḍiyallāhü ʿanh", Ḥavliyyâtü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ʿulûmi'l-insâniyye, sy. 2, Dârülbeyzâ 1985, s. 29-42; Abdel-Magid Turki, "Le Muvaṭṭa de Mâlik, ouvrage de fiqh, entre le ḥadîth et le ra'y, ou comment aborder l'étude du mâlikisme kairouanais au IV/Xe siècle", St.I, LXXXVI (1997), s. 5-35; H. Lammens, "Mâlik b. Anas", İA, VII, 253-254; İbrâhim Harekât, "Ebû Mus'ab", DİA, X, 194; Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin", a.e., XIX, 23; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", a.e., XIX, 269-270; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", a.e., XIX, 520, 524; a.mlf., "İbn Nâsırüddin", a.e., XX, 226; Ahmet Özel, "İbnü'l-Hazzâ", a.e., XXI, 81; a.mlf., "Îsâ b. Sehl", a.e., XXII, 485.

III.HAFTA_ MÂLİK'İN MUVATTA' ADLI ESERİNDEN ÖRNEK HADİS METİNLERİ

مالك بن أنس – المُوَطَّأ –كِتَابُ حُسْنُ الْخُلُقِ

بَابُ مَا جَاءَ فِي حُسْنِ الْخُلُقِ

1 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ قَالَ: آخِرُ مَا أَوْصَانِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ وَضَعْتُ رِجْلِي فِي الْغَرْزِ أَنْ قَالَ: «أَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ»

2 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:903] أَنَّهَا قَالَتْ: «مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَمْرَيْنِ قَطُّ إِلَّا أَخَذَ أَيْسَرَهُمَا، مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا، فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ، وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَفْسِهِ إِلَّا أَنْ تُنْتَهَكَ حُرْمَةُ اللَّهِ فَيَنْتَقِمُ لِلَّهِ بِهَا»

3 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»

4 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ بَلَغَهُ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتِ: اسْتَأْذَنَ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ عَائِشَةُ وَأَنَا مَعَهُ فِي الْبَيْتِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بِئْسَ ابْنُ الْعَشِيرَةِ»، ثُمَّ أَذِنَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَلَمْ أَنْشَبْ أَنْ سَمِعْتُ ضَحِكَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ، فَلَمَّا خَرَجَ الرَّجُلُ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قُلْتَ فِيهِ مَا قُلْتَ، ثُمَّ لَمْ تَنْشَبْ أَنْ ضَحِكْتَ مَعَهُ؟ [ص:904] فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنْ شَرِّ النَّاسِ مَنِ اتَّقَاهُ النَّاسُ لِشَرِّهِ»

5 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ كَعْبِ الْأَحْبَارِ، أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا أَحْبَبْتُمْ أَنْ تَعْلَمُوا مَا لِلْعَبْدِ عِنْدَ رَبِّهِ، فَانْظُرُوا مَاذَا يَتْبَعُهُ مِنْ حُسْنِ الثَّنَاءِ»

6 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: بَلَغَنِي: «أَنَّ الْمَرْءَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الْقَائِمِ بِاللَّيْلِ الظَّامِي بِالْهَوَاجِرِ»

7 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ يَقُولُ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ؟» قَالُوا: بَلَى، قَالَ: «إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَإِيَّاكُمْ وَالْبِغْضَةَ، فَإِنَّهَا هِيَ الْحَالِقَةُ»

8 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مالِكٍ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ»

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَيَاءِ

9 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ سَلَمَةَ الزُّرَقِيِّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ رُكَانَةَ، يَرْفَعُهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِكُلِّ دِينٍ خُلُقٌ، وَخُلُقُ الْإِسْلَامِ الْحَيَاءُ»

10 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ»

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْغَضَبِ

11 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، أَنَّ رَجُلًا [ص:906] أَتَى إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلِّمْنِي كَلِمَاتٍ أَعِيشُ بِهِنَّ، وَلَا تُكْثِرْ عَلَيَّ فَأَنْسَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَغْضَبْ»

12 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ»

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْمُهَاجَرَةِ

13 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، [ص:907] أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُهَاجِرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هَذَا، وَيُعْرِضُ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ»

14 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُهَاجِرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ» قَالَ مَالِكٌ: «لَا أَحْسِبُ التَّدَابُرَ إِلَّا الْإِعْرَاضَ عَنْ أَخِيكَ الْمُسْلِمِ فَتُدْبِرَ عَنْهُ بِوَجْهِكَ»

15 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:908] قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا»

16 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ عَبْدِ اللَّهِ الْخُرَاسَانِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَافَحُوا يَذْهَبِ الْغِلُّ، وَتَهَادَوْا تَحَابُّوا، وَتَذْهَبِ الشَّحْنَاءُ»

17 - وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " تُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ مُسْلِمٍ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا رَجُلًا كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ، فَيُقَالُ: أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا، [ص:909] أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا

18 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: " تُعْرَضُ أَعْمَالُ النَّاسِ كُلَّ جُمُعَةٍ مَرَّتَيْنِ: يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ، إِلَّا عَبْدًا كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ، فَيُقَالُ: اتْرُكُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَفِيئَا، أَوِ ارْكُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَفِيئَا

IV.HAFTA

HADİS İLMİNDE TAHRÎC -(التخريج)

Mehmet Görmez, "Tahrîc", DİA, cilt: 39; sayfa: 419-420;
Ali Budak, ''Tahriç Literatürü Ve Hadis Tenkidindeki Yeri'', doktora tezi.

Genel Olarak

Sözlükte "çıkmak" anlamındaki hurûc kökünden türeyen ve "çıkarmak, hüküm elde etmek" mânasına gelen **tahrîc kelimesi hadis ilminde üç anlamda kullanılır**.

1. *Bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitaba alıp nakletmek*. Bu anlam, daha çok ilk dönem müelliflerinin derledikleri hadislerden kitap oluşturma faaliyetlerini ifade eder.

2. *Belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmek*.

3. *Bir eserde Hz. Peygamber'e veya sonraki iki nesle isnad edilen rivayetlerin temel kaynaklardaki yerlerini göstermek, bunların isnad ve sıhhat açısından durumuna işaret etmek*.

Tahrîcin ileriki dönemlerde yerleşik hale gelen bu son anlamı özellikle IV. (X.) yüzyıldan sonra isnadların uzaması, çeşitli ilim dallarına ait eserlerde kullanılan hadislerin kaynağına işaret etmeye verilen önemin giderek azalması gibi sebeplerle yaygınlık kazanmıştır.

Tahrîc yapana **muharric**, hadisin kaynağına veya râvisine **mahrec** denir. Tahrîc sonunda oluşan eserler de **tahrîc** adıyla anılır.

Hadis edebiyatının önemli bir türü olan tahrîc, aynı zamanda *diğer ilim dallarına ait literatürün hadis ilmi açısından denetlenmesini* sağlar.

İçinde hadis kullanılan herhangi bir eserle aslî hadis kaynakları arasında ilişki kuran **tahrîcin amacı** muhtelif İslâmî ilimlere dair eserlerde dağınık halde bulunan hadislerin tesbiti, bunların isnadı ve metninin değerlendirilmesidir.

Bu sebeple tahrîc literatürünün hadise bazan tenkit literatüründen daha fazla hizmet ettiği söylenebilir.

Tahrîcin faydaları hem isnad hem metin incelemesi alanlarında görülür.

İsnad incelemesi alanındaki faydalarından biri hadisin bütün tariklerinin bir araya getirilip karşılaştırılmasıdır.

Böylece isnadın niteliği ve ayrıntıları görülür, hadisin sıhhatine dair hüküm vermede etkili olan şâhid ve mütâbi' rivayetler bilinir, hadisle amel edilip edilmeyeceği yönünde bir kanaat hâsıl olur.

İsnadda geçen râviler müphem ise kimlikleri, değilse tedlis veya ihtilât gibi kusurlarla muallel olup olmadıkları gibi hususlar tahrîc sonucunda ortaya çıkar.

Metin alanındaki faydası hadis metninde geçen ve kolayca anlaşılmayan garîb bir lafzın başka bir tarikte açıklanmış olmasıdır.

Ayrıca *ihtisar, kalb, tashif, tahrif, lahn, idrâc ve ziyâde* gibi râvilere ait *hata, vehim ve tasarruflar* yine tahrîc neticesinde öğrenilir.

Nâsih ve mensuh rivayetlere vâkıf olmak, hadislerin *vürûd sebeplerine* ulaşmak, *mâna ile rivayet* edilip edilmediğini belirlemek ve *metin farklılıklarını* ortaya çıkarmak, *hadisi istinsah edenlerin düştüğü hataları tesbit* etmek, *illetleri* ortaya çıkarmak da tahrîc sayesinde mümkün olur.

Tahrîc, âlimlerin isnad ve hadis hakkındaki hükümlerinden hareketle onların mezheplerini ve hadis değerlendirme usullerini bilmeye de imkân tanır. Bu bilgiler, tahrîcin özellikle hilâf ve cedel maksatlı veya bir muhalefet aracı olarak kullanıldığı durumlarda hadisi daha iyi anlamaya katkı sağladığı gibi onun sıhhat derecesiyle ilgili ipuçlarını da içerir. Aynî ve İbn Hacer'in Buhârî'nin el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ'ine yazdıkları şerhlerde görüldüğü gibi hadislerin tahrîcinde ve değerlendirilmesinde mezhep mensubiyetinin de etkili olabildiğini ortaya koyan bu durum *tahrîcin bazan asıl amacı dışında* kullanıldığını gösterir.

Hadisleri senedsiz zikredilen bazı önemli eserlerin değer kaybına uğradığı zannı da tahrîcle ortadan kalkar.

Hadis İlimlerinin Şubesi Olarak Tahrîc

Usulü ve kaideleri hadis ilmiyle beraber doğmuş olan tahrîc, isnad ve metin incelemesinden meydana gelen hadis tenkit sürecinin bir başlangıcıdır.

Bir teknik denetim mekanizması olduğu için tahrîci "fen" (ilim ve bilgi kolu) kelimesiyle ifade etmek ve hadis ilimlerinin bir şubesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Hadis ilimlerinin pek çoğuyla ilişkili olan tahrîc, bir konudaki rivayetleri çeşitli tarikleriyle görmeyi gerektirdiği için hadislere *küllî bir bakış açısıyla yaklaşmaya ve onları kapsamlı biçimde değerlendirmeye* imkân verir.

Rivayetleri birleştirme yönteminin sağladığı imkânlarla râvilerin durumlarını belirlemeye yarayan hadis ilimlerine yakınlığı düşünüldüğünde *tahrîcin hadis tenkidiyle olan münasebeti* ortaya çıkar.

TAHRÎC ÇEŞİTLERİ

1.NİTELİĞİNE GÖRE TAHRİCİN ÇEŞİTLERİ

a.Tahric-i Muvessa': Hadisin bütün senetleri ile birlikte zikredilip, hadisin ravileri hakkında değerlendirilmelerin yapıldığı, hadisin derecesinin beyan edildiği, metindeki kapalı noktaların giderildiği, şahid ve mütabiler ışığında hadisin değerlendirilip illetlerinin izhâr edildiği tahric türü.

b.Tahric-i Muhtasar: Hadisin senedinin en kuvvetli ve en meşhurunun zikredildiği, metni mana açısından en dakik anlatan, hüküm açısından da en iyi delil olabilecek ibarelerin belirtilerek yetinildiği tahric türü.

c.Tahric-i Mutevassıt: Muhtasar tahricin üzerine muvessa' tahricten bazı hususların eklenerek yapıldığı tahric çeşidi. Hadisin meşhur rivayetleri zikredilerek en sahih kaynağı seçilir. Görüşlerden en çok tercih edileni belirtilir.

2.YAPILIŞ GAYESİNE GÖRE TAHRİCİN ÇEŞİTLERİ

a.İlmî Tahric: Hadisin kaynağını, diğer hadislere muvâfakat, muhalefet veya teferrüd halini bilmek için, direk rivayete dayalı asıl kaynaklardan ortaya çıkarmak.

b.Fennî Tahric: Hadisin senedi ile birlikte zikredildiği asli kaynaklardaki yerini gösterip ihtiyaç anında hadisin derecesini belirtmek.

TAHRİC ESERLERİNİN USUL VE METOTLARI

Tahric eserleri nitelik, derinlik ve hacim bakımından farklılıklar gösterirler. Bu durum müelliflerin tahric yaparken izledikleri yöntem ve kitabı telif gayesi ile ilgilidir.

Âlimlerin tahric üsluplarının farklı olmasının sebepleri:

*Tahric yapan kişi kendisine sınır konulmadığı takdirde hadisi rivayet eden tüm sahabileri inceleyip onları teker teker ele alabilir.

*Hadisi başka rivayetlerle tahric etme durumunda da üslup farklılaşır.

*Tahrici yapılan kitabın müellifin hadislere işaret için kullandığı lafızları tahric eserinde zikredip zikretmemek.

*Tahric yapan kişinin araştırmayı derinleştirip uzatması.

*Tahricte zikredilen kaynakları tertip usulleri de farklılık gösterir.

*Bazı müellifler sadece kaynağı, bazıları kaynağı ve hadisin sahabi ravisini ve hadisin sıhhat derecesini, bazıları da hadisteki bir illeti belirtmiş olabilmektedir.

*Tahricteki gayenin değişmesi de metoda etki eder.

TAHRÎC USULLERİ

Tahrîc için geliştirilen usullerin uygulanmasında hadisin isnadında veya metnindeki bir vasfın bilinmesi önem taşır. Meselâ;

-Hadisin ilk râvisi olan sahâbî biliniyorsa *müsnedlere* ve Mizzî'nin *Tuḥfetü'l-eşrâf*ı gibi *sahâbî isimlerine göre alfabetik eserlere*,

-Sahâbîden sonraki râvi biliniyorsa *merâsil* kitaplarına,

-İsnaddaki bir râviden hareket edilecekse *cerh-ta'dîl* ve *ricâl kitaplarına*,

-Müellifin ilk hocası konumundaki râvi belli ise *mu'cem ve meşyeha* türü eserlere başvurulabilir.

-Hadisin metni esas alınıyor ve ilk kelimesi biliniyorsa *etrâf kitapları* ile *miftah ve fihristlere*,

-Metindeki herhangi bir lafzın bilinmesi durumunda *el-Muʿcemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-ḥadîs̱i'n-nebevî* gibi eserlere,

-Hadisin konusu üzerinden araştırma yapılacaksa *câmi, musannef ve sünenlerle Miftâḥu künûzi's-sünne* gibi fihristlere müracaat edilebilir.

Hadisin sıhhati hakkında daha önce verilmiş bir hüküm esas alınmak suretiyle de tahrîc yapılabilir. Meselâ mevzû olduğu söylenen bir hadis için öncelikle *mevzûat* kitaplarına, meşhur bir hadis için *meşhur hadislere dair literatüre* bakmak gerekir.

TAHRİC METOTLARI VE KAİDELERİ

A.ASLİ KAYNAKLARA ULAŞMA YÖNTEMLERİ

Tahric metotları, "asli hadis kitaplarından birinde veya birkaçında bulunan herhangi bir hadise ulaşmak için kullanulan yollar" demektir. Tahric kaynakları araştırmayı bazen asli kaynağa bazen de yardımcı kaynağa götürür. Hadislerin ilk kaynaklarına ulaşma adına ortaya çıkan durumlar:

1.HADİSİN İSNADININ BİLİNMESİ DURUMU

a.Hadisin ilk/sahabi ravisinin bilinmesi durumu:

Sahabînin ismi bilinirse, sahabe isimlerine göre tertip edilmiş hadis kitaplarından yararlanarak o sahabinin rivayet ettiği hadislere ulaşılabilir. Bu durumda ale'r-rical telif olarak telif edilen *Müsned'ler, Mu'cemler ve Etraf kitapları*ndan yararlanılabilir.

***Müsnedler:** Hadislerin konularını dikkate almadan sahabilerin rivayetlerinin ard arda ve belirli bir sıra takip edilmeden toplandığı kitaplardır. En meşhur olanları şunlardır:

-Ebu Dâvud et-Tayâlisi (v.204) : *Müsned*

-Ebu Bekir el-Humeydi (v.219) : *Müsned*

-Ahmed b. Hanbel (v.241) :*Müsned*

***Mu'cemler:** Hadislerin sahabe, şuyuh veya beldelere göre çoğu kere alfabetik olarak sıralandığı eserlerdir. En meşhur olanı şudur:

-Ebu'l-Kasım et-Taberâni (v.360) : *el-Mucemu'l-Kebir*

***Etrâf Kitapları:** Sahabenin hadislerinin bir yerde toplandığı, fakat hadislerin hepsinin değil bir tarafının zikredildiği, daha sonra da bu hadisin bütün senetlerinin zikredildiği hadis kitaplarıdır. En meşhur olanı:

-Mizzi (v. 742) : *Kitâbu Tuhfeti'l-Eşrâf bi Marifeti'l-Etrâf*

b.Hadisin sahabiden sonraki en üst ravisinin bilinmesi durumu:

Bununla kastedilen mürsel ravisidir. Bu yolla tahricte kullanılacak eserler merasil kitapları ve fihristlerdir.

-Ebu Dâvud: *Merâsil*

-İbn Ebi Hâtim: *Merâsil*

-İbn Abdilber: *Fehârisu't-Temhid*

-İmam Malik'in Muvatta'ının fihristleri

c.Hadisin isnadındaki herhangi bir ravinin bilinmesi durumu:

Senetteki herhangi bir ravi biliniyorsa, bazı ravilerin cüzlerinden ya da cerh tadil kitaplarından faydalanarak o hadise ulaşmak mümkün olur. Bu durumda yararlanılacak eserler hadis cüzleri ve rical ile cerh tadil kitaplarıdır.

Hadis cüzleri: İki kısımdır. Birincisi, muhaddisin ilmi bir konuda varid olan hadisleri toplamasıdır. İkincisi, sadece bir raviye has olupta o ravinin rivayetlerinin yer aldığı cüzlerdir.

-Ali b. Ca'd (v.230): *Cüz*

-Süfyan b. Uyeyne (v.198): *Cüz*

•**Rical, Cerh, Tadil Kitapları:** Hadis ravilerini tanıtan, mertebelerini beyan eden, ravilerin doğumları, vefatları, hocaları, talebeleri, yaşadığı yerler, ilmi seyahatleri, hocalarına karşı tutumları ve hadis münekkitlerinin onlar hakkındaki sözleri gibi hususları ifade eden kitaplardır.

-Memleket, Büldan tarihleri; Hatib el-Bağdadi: *Târih-i Bağdad*

-Tabakat ve Vefayat kitapları; Zehebi: *Tezkirâtu'l-Huffaz*; İbn Sa'd: *Tabakat*

-Küna kitapları; Buhari ve Müslim: *Kitabu'l-Küna*

-Elkâb ve Ensâb kitapları; İbnü'l-Cevzi: *Keşfü'n-Nikab*

-Genel Teracim kitapları; Buhari: *et-Tarihu'l-Kebir*

-Sika ravilere has kitaplar; İbn Hibban: *Kitabu's-Sikat*

-Zayıf ravilere has kitaplar; İbn Hibban: *Kitâbu'l-Mecruhin*

-Belirli musannaflara has rical kitapları; Makdisi: *el-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*

d.Hadisin senedinin başının bilinmesi durumu:

Bu durumda telif edilen kitaplar genel olarak muhaddisleri, hocalarının rivayetlerinii toplaması ile oluşmuş eserlerdir. Bu eserlerde muhaddis, hocalarının isimlerini alfabetik olarak sıralamış ve her birinden rivayet edilen hadisleri cem etmiştir. Bu türden kitaplara mu'cem ismi verilmiştir. Bu tarz kitapların en önemlileri:

-Taberâni: *el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mu'cemu's-Sağir*

-*Meşihatu İbni'l-Cevzi*

-*Mu'cemu'ş-Şuyuhi'l-İsmâîli*

2.HADİSİN METNİNİN BİLİNMESİ DURUMU

a. Hadisin metninin baş tarafının bilinmesi durumu:

Bu türden hadisi asli kaynaklara nispet etmek için hadislerin alfabetik olarak tasnif edildiği kitaplardan yararlanılabilir. Bu metotla faydalanılacak eserlerin çeşitleri şunlardır:

***Alfabetik olarak hadislerin başlarına göre tasnif edilen kitaplar:**

- Suyuti: *el-Camiu'l-Kebir*
- Suyuti: *el-Camiu's-Sağir*
- el-Münâvi: *Künûzu'l-Hakâik*

***İnsanların dillerinde dolaşan meşhur hadisleri tasnif eden kitaplar:**

-Zerkeşi: *et-Tezkire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire*

-İbn Hacer: *el-Leâli'l-Mensûra*

-Sehavi: *el-Makasıdu'l-Hasene*

-Acluni: *Keşfu'l-Hafa*

-Şa'rani: *el-Bedru'l-Münir*

***Miftahlar, Fihristler:** Hadislerin ilk kelimlerinin alfabetik olarak terip edildiği eserler miftahlardır.

-Heysemi: *Takrîbü'l-Buğye fi Tertibi Ehâdisi'l-Hilye*

-Muhammed Şerif Tokâdi: *Miftâhu's-Sahihayn*

-Muhammed Fuad Abdülbaki: *Fehârisu Sahih-i Müslim*

-El-Ğumari: *el-Buğye fi Tertibi Ehâdisi'l-Hilye*

b.Hadisin metnindeki herhangi bir lafız veya kelimenin bilinmesi durumu:

Hadisteki bir kelimeden yola çıkarak ilk önce hadisin metnine ulaşılır. Daha sonra da tahrici yapılır. Bu metodu kullananların arapça dilbilgisini, kelimenin kök ve müştaklarını, kelimenin asli harflerini iyi bilmeleri gerekir. Bu yöntem ile yararlanılacak eser ya da programlar:

-El-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî: Daha sonra bilgi verilecektir.

c.Hadisin konusunun bilinmesi durumu:

Hadisin bahsettiği konudan hareketle onun asli kaynaklardaki yerine ulaşmak mümkündür. Hadisleri konularına göre tasnif eden kitaplar **altı grupta** incelenebilir:

1-Hadisleri kitap ve bab isimlerine göre tertip eden eserler:

***Câmi'ler:** Hadislerin konulara göre tasnif edildiği, genelde iman, ahkam, rika, âdâb, tefsir, tarih, menâkıb, fiten ve melâhim gibi konuları ihtiva eden hadis kitaplarıdır. *Buhari ve Müslim'in "Camiu's-Sahih"*leri, *Mamer b. Raşid ve Süfyan es-Sevri'nin "Cami"*i.

***Sünenler:** Ahkam ve itikadi konuları içine alan hadislere daha fazla yer veren eserlerdir. Fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş ahkam hadislerini toplar. Mevkuf hadisler az miktarda bulunur. *Ebu Davud, İbn Mace, Tirmizi, Nesai, Darimi ve Darekutni'nin "Sünen"leri*.

***Muvattâlar:** Fıkhi bablara göre tertip edilmiş kitaplar olup merfu, mevkuf ve maktu' hadisleri ihtiva ederler. *Malik b. Enes'in "Muvatta"*ı.

***Musannaflar:** Fıkıh bablarına göre Kütüb-i Sitte devrinden önce tasnif edilmiş, büyük çaplı hadis kitaplarıdır. Muhteva olarak Sünenlere benzeler fakat mevkuf ve maktu' hadisler de ihtiva ederler. *Abdürrezzak b. Hemmam ve Ebu Bekir b. Ebi Şeybe'nin "el-Musannaf"*ı.

***Müstahrecler:** Önceki bir muhaddisin başka bir isnad zinciri ile topladığı hadisleri, daha sonraki bir muhaddisin bir başka isnad zinciri ile yeniden topladığı hadis mecmualarıdır. *Ebu Avâne'nin "el-Müstahrec ala Sahihi Müslim"i, Ebu Nuaym el-Isfehâni'nin "el-Mustahrec ale'l-Buhâri"*si.

***Müstedrekler:** Daha önceki bir muhaddisin şartlarına uyduğu halde onun eserinde yer almamış olan hadislerin, daha sonraki bir muhaddis tarafından toplanarak müstakil bir eserde tasnif edilmesi ile oluşan eserlerdir. *Hâkim en-Neysâburi'nin "el-Müstedrek ale's-Sahihayn"*ı.

***Mecma'lar:** Bazı hadis eserlerini bir araya getiren kitaplardır. *Humeydi'nin "el-Cem'u Beyne's-Sahihayn"*ı, *İbnü'l-Esir'in "Câmiu'l-Usul min Ehâdisi'r-Resul"*ü.

***Zevâidler:** Herhangi bir veya birkaç hadis kitabını, diğer bir veya birkaç hadis kitabı ile karşılaştırıp, birinde bulunup da diğerinde bulunmayan fazla hadisleri müstakil bir eserde toplamak suretiyle meydana getirilmiş eserlerdir. *Heysemi'nin "Mevâridu'z-Zem'an ila Zevâidi İbn Hibbân"*ı, *İbn Hacer'in "el-Metâlibu'l-Aliye"*si.

***Cüzler ve Bablar:** Cüzler, senedinde bilinen bir ravinin rivayet ettiği hadise ulaşma adına kolaylık sağlarlar. Belirli konudaki hadisleri toplarlar. *Buhâri'nin "Ref'ul-Yedeyn fi's-Salât"*ı.

***Terğib ve Terhib Kitapları:** Salih amellere teşvik edip kötü amellerde uzaklaştırmaya yönelik hadisleri toplayan kitaplardır. *İbn Şahin'in "Kitâbu't-Terğib fi Fadâili'l-A'mal"*ı, *Ebu'l-Kasım'ın "Kitabu't-Terğib ve't-Terhib"*i.

***Herhangi bir konuda tasnif edilen kitaplar:** Zühd, fedail, âdâb, ahlak, esmâ ve sıfat, ihlas, fiten ve melâhim, cihad ve benzeri konulardaki hadisleri toplayan kitaplardır. *Abdullah b. Mübarek'in "Kitabü'z-Zühd"*ü, *İmam Şafii'nin "Kitabu Fedâili'l-Kur'ân"*ı.

***Ahkâm Kitapları:** Ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlerdir. *Zeylâi'nin "Nasbu'r-Râye"*si, *İbnü'l-Mülakkın'ın "el-Bedrü'l-Münir"*i.

2-Başka kitapların hadislerini konulara göre tasnif eden eserler:

Ahmed Abdurrahman el-Benna es-Sââti: *el-Fethu'r-Rabbani* (Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*indeki hadisleri konularına göre tertip etmiştir.)

3-Hadisleri alfabetik olarak mevzularına göre tertip eden eserler:

Miftâhu Künuzi's-Sünne: Hollandalı müsteşrik Wensick tarafından İngilizce olarak yazılıp, Muhammed Fuad Abdülbaki tarafından arap diline çevrilen eser *14 kitaptaki hadislerin konularının fihristinden* ibarettir.

4-Hadis haricinde olup hadise itina gösteren diğer alandaki kitaplar: Tefsir, fıkıh ve tarih kitapları içinde makamın gerektirdiği şekilde hadisler irad eden kitaplardır.

Tefsir kitapları: Taberi: *El-Camiu'l-Beyan*; İbn Kesir: *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*

Fıkıh kitapları: İmam Şafii: *el-Ümm*; İbn Hazm: *el-Muhalla*

Tarih kitapları: Hatib el-Bağdadi: *Tarih'i Bağdad*; Taberani: *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*

Siyer, Şemail ve Meğazi kitapları: İbn Hişam: *es-Siretü'n-Nebeviyye*; Vâkıdi: *el-Meğâzi*

Akaid veya Sünnet kitapları: Beyhaki: *el-Esma ve's-Sıfat*; Buhari: *Halku Ef'ali'l-İbâd*

5-Tahric kitapları:

Zeylai: *Nasbu'r-Râye*

6-Hadis şerhleri: Hadisleri mevzularına göre asıl kitabın tertibi üzere şerh eden kitaplardır. Bu kitaplarda hadisin şerhleri, ravilerin halleri ve bazı değerlendirmeleri bulmak mümkündür.

İbn Hacer: *Fethu'l-Bari*

Kadı İyaz: *İkmalu'l-Mu'lim*

3.HADİSİN METİN VEYA SENEDİNDEKİ BİR SIFATIN BİLİNMESİ DURUMU

Bu metodu kullanarak asli kaynaklara ulaşma hususu üç kısımda incelenebilir:

a.Hadisin senedindeki bir sıfatın bilinmesi durumu: Bu durumda mütevatir, mürsel ya da "babasından o da dedesinden" rivayet edenler ile ilgili yazılmış eserlerden yararlanarak hadisin kaynağına ulaşmak mümkündür.

-Suyuti: *Katfu'l-Ezhari'l-Mütenâsira*

-Ebu Davud: *Merâsil*

-Kasım b. Kutluboğa: *Men reva an ebîhi an ceddihi*

b.Hadisin metnindeki bir sıfatın bilinmesi durumu: Bu durumda, hadisin kudsi oluşu, metninde ihtilaflı ve müşkil bir durumun bulunması, hadisin hükmünün ortadan kalkmış olup olmaması gibi şeyler ile hadisin kaynağına ulaşılabilir.

-Hadisin kudsi olması: El-Münâvi: *el-İthâfu's-Seniyye bi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*

-Hadisin metninde ihtilaflı ve müşkil bir durumun bulunması: İmam Şafii: *İhtilâfu'l-Hadis*, Tahavi: *Şerhu Müşkili'l-Asar*

-Hadisin nâsihi ve mensuhu: Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellam: *Kitabu'n-Nâsih ve'l-Mensûh*

-Evâil kitapları: Hadislerde geçen olayların başlangıç zamanlarına dair eserler. Taberani: *Kitabu'l-Evâil*

c.Hadisin senedinde veya metninde bir sıfatın bilinmesi durumu:

-Hadisin zayıf olması: İbnü'l-Cevzi: *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, Elbâni: *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daife*

-Hadisin mevzu olması: Makdisi: *Tezkiratu'l-Mevzuat*, İbnü'l-Cevzi: *Mevzuat*

-Hadisin illetli olması: Ali b. El-Medini: *İlelü'l-Hadis ve Ma'rifetu'r-Rical*

-Hadisin müselsel olması: Zeynüddin el-Iraki: *el-Müselsel bi'l-Evveliyye*, Suyuti: *el-Müselselâtü'l-Kübra*

-Hadiste müphem bir durumun olması: Hatib el-Bağdâdi: *el-Esmâu'l-Mübheme fi'l-Enbâi'l-Muhkeme*.

B.TAHRÎC KAİDELERİ

1. Tahrîci yapılan hadisin senedi zikredilir ve yer aldığı aslî kaynaklar belli bir düzene göre sıralanır.

2. Hadisin muttasıl veya münkatı' diğer bütün tarikleri, mütâbi' ve şâhid rivayetleri, âlî ve nâzil isnadları, bedel, müsâvat ve musâfahaları toplanır. Muallak tariklerinin isnadları mümkünse vasledilir. Bütün tariklerinin kesiştiği bir râvi (medâr) varsa zikredilir.

3. Hadisin isnadındaki incelikler belirtilir ve râvilerinin cerh ve ta'dîl açısından durumları hakkında mütekaddimîn âlimlerinin değerlendirmeleri aktarılır.

4. İsnad incelemesinin ardından hadisin farklı tariklerine ait metinler karşılaştırılıp bunlar arasındaki farklar ve ortak noktalar belirlenir.

5. Metindeki garîb ve müphem lafızlar açıklanarak hadisteki şâz ve illetli hususlar gösterilir.

6. Âlimlerin hadisin sıhhat açısından durumu hakkındaki görüşleri zikredilir.
7. Elde edilen bütün bilgiler değerlendirilip hadisin sıhhat derecesi (hükmü) ortaya konur.

LİTERATÜR

Tahrîc bağlamında hadisleri kaynağına ilk defa Tirmizî'nin veya Nevevî'nin nisbet ettiği kaydedilmekle birlikte bazı çağdaş araştırmacıların aktardığı genel kanaate göre bu konunun öncüleri arasında Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Hatîb el-Bağdâdî yer almaktadır.

İlk tahrîc eserleri içinde

Beyhakī'nin *Taḫrîcü eḥâdîs̱i'l-Ümm*'ü,

Hatîb el-Bağdâdî'nin Şerîf Ebü'l-Kāsım Ali b. İbrâhim el-Hüseynî'nin *el-Fevâʾidü'l-münteḫabe eṣ-ṣıḥâḥ ve'l-ġarâʾib* ve

Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Muhammed el-Mehrevânî'nin yine *el-Fevâʾidü'l-münteḫabe eṣ-ṣıḥâḥ ve'l-ġarâʾib* adlı eserleri üzerine yaptığı tahrîcler ile talebesi

Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc'ın rivayetlerini tahrîc ettiği *el-Fevâʾidü'l-münteḫabe eṣ-ṣıḥâḥu'l-ʿavâlî*'si,

Hâzimî'nin *Taḫrîcü eḥâdîs̱i'l-Mühez̠z̠eb li'ş-Şîrâzî*'si zikredilmektedir.

Mergīnânî'nin *el-Hidâye*'si üzerine Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin *Naṣbü'r-râye*'si,

Gazzâlî'nin *İḥyâʾü ʿulûmi'd-dîn*'i üzerine Zeynüddin el-Irâkī'nin *el-Muġnî ʿan ḥamli'l-esfâr*'ı ve

Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî'nin *eş-Şerḥu'l-kebîr*'i üzerine İbnü'l-Mülakkın'ın *el-Bedrü'l-münîr fî taḫrîci eḥâdîs̱i'ş-Şerḥi'l-kebîr*'i ile

İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Bedrü'l-münîr*'i ihtisar edip bazı ilâvelerle oluşturduğu *Telḫîṣü'l-ḫabîr fî taḫrîci eḥâdîs̱i'r-Râfiʿiyyi'l-kebîr*'i meşhur tahrîc örneklerindendir.

Klasik tahrîc eserlerinin altın çağı olan VIII (XIV) ve IX. (XV.) yüzyıllarda

Alâeddin İbnü't-Türkmânî, Abdullah b. Yû-suf ez-Zeylaî, İzzeddin İbn Cemâa, Tâceddin es-Sübkî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Abdülkādir el-Kureşî, Bedreddin ez-Zerkeşî, Ebü'l-Meâlî Sadreddin el-Münâvî, İbnü'l-Mülakkın, Zeynüddin el-Irâkī, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Kutluboğa gibi âlimler tahrîcler yazmıştır.

Sonraki yüzyıllarda

Şemseddin es-Sehâvî, Süyûtî, Ali el-Kārî, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, Abdülkādir el-Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, İbn Himmât ve Ebü'l-Alâ el-Irâkī bu geleneği sürdürmüştür.

Çağdaş dönemde tahrîc çalışmaları yapan âlimler arasında

Muhammed el-Hût, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Keşmîrî, Ahmed Muhammed Şâkir, Ebü'l-Feyz İbnü's-Sıddîk, Abdülfettâh Ebû Gudde, Beşîr Subhî Beşîr, Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Şuayb el-Arnaût, Abdülkādir el-Arnaût, Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Nâsırüddin el-Elbânî gibi isimleri saymak mümkündür.

İlk dönem hadis âlimleriyle müteahhir hadis âlimlerinin yaptığı tahrîcler arasında kaidelerin kabulü ve uygulanması noktasında mevcut bazı farklılıklar, hadis tenkitçisinin yaşadığı zaman içindeki ekonomik ve sosyal sebeplerle mezhep mensubiyetinden kaynaklanmaktadır.

Râvinin halini yeterli bulup bulmama,

Sika râvinin yaptığı ziyadeyi makbul sayıp saymama,

Rivayet tariklerinin çokluğunun hadise olan etkisi,

Metin ve isnad incelemelerinin keyfiyeti,

Meçhul râviyi değerlendirmedeki farklılıklar,

Hadislere şahit getirme meselesinin,

İsnaddaki inkıtaın ve mezhep taassubunun hükme tesiri ve tecrübe yetersizliği gibi sebepler hüküm farklılığı üzerinde etkili olmuştur.

Tahrîc usulüne dair kitaplar arasında

Ebü'l-Feyz İbnü's-Sıddîk'ın *Ḥuṣûlü't-tefrîc bi-uṣûli'l-ʿazvi ve't-taḫrîc*'i,

Mahmûd et-Tahhân'ın *Uṣûlü't-taḫrîc ve dirâsetü'l-esânîd*'i,

Abdülmevcûd Muhammed Abdüllatîf'in *Keşfü'l-lişâm ʿan esrâri taḫrîci ḥadîs̱i seyyidi'l-enâm*'ı,

Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd'in *et-Teʾṣîl li-uṣûli't-taḫrîc*'i,

Velîd Hasan el-Ânî'nin *Menhecü dirâseti'l-esânîd ve'l-ḥükmü ʿaleyhâ*'sı,

Abdülmehdî b. Abdülkādir b. Abdülhâdî'nin *Ṭuruḳu taḫrîci ḥadîs̱i Resûlillâh*'ı sayılabilir.

Ayrıca isnad ve ricâle dair pek çok kitapta tahrîc usulüyle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür.

Günümüzde bilgisayar programları ve internet siteleri üzerinden de tahrîc yapılabilmektedir. Daha çok Arap dünyasında hazırlanan İslâmî ilimlerle ilgili bilgisayar programları aranan bilgiye kısa zamanda ulaşmayı sağlamaktadır. Çok sayıda kitap ihtiva etmesi, kullanım hızı ve kolaylığına bağlı olarak isnad, metin ve hadisin sıhhatiyle ilgili değerlendirmelerin hepsine birden ulaşmaya imkân tanıması, bilgilerin görsel malzemeyle desteklenmesi, matbu eserlerin yanında yazma eserleri de içermesi bu programların olumlu yanlarındandır. Öte yandan söz konusu programlarda bazan kitap isimlerine dikkat edilmemesi, bazı kaynakların farklı bir yerde gösterilmesi, bazı kayıtlarda basım hatalarının ve yanlış bilgilerin yer alması, kullanılan kitapların cilt ve sayfa numaralarının matbu nüsha ile uyuşmaması, bazı kitapların mukaddimelerinin çıkarılmış olması gibi eksiklikler de bulunmaktadır.

El-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî:

Concordance olarak da bilinen sekiz ciltlik bu eser müsteşrik bir grup tarafından hazırlanmıştır. Concordance'ın hazırlanması için çalışmalar fiilen 1916 yılında Juynboll, Wensinck, Horovitz ve başka bazı müsteşriklerin planlamasıyla başlatılmıştır. Eserin ilk baskısı 1936'da, sekiz cildin tamamlanıp basılması ise 1988 yılında olmuştur. Kütüb-i Sitte'ye ilave olarak Dârimi'nin Sünen'i, İmam Malik'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini ihtiva eder. Bu 9 kitap için verilen rakamlar değişik anlamlardadır. Bu açıdan şöyle bir gruplandırma yapmak gerekmektedir:

1. Bölüm (kitab) adından sonra bâb numarası verilenler: Bunlar, Buhârî, Ebû Davud, Tirmizî, İbh Mâce, Nesâî ve Dârimî'nin kitablarıdır.
2. Bölüm (kitab) adından sonra hadis numarası verilenler: Bunlar da sadece Müslim'in Sahih'i ve îmam Mâlik'in Muvatta'ıdır.
3. Cild ve sayfa Numarası verilenler: Bu, yalnızca Ahmed b.Hanbel'in Müsned'idir.

Çalışmanın ilk yedi cildinde hadislere, VIII. cildinde ise senedlerin sahâbî râvileri ve hadis metinleri içinde geçen şahıs, kabile, fırka, mezhep, din, melek, cin, şeytan, put, hayvan, şehir, ülke, dağ, göl, nehir ve diğer yer adlarıyla nisbelere yer verilmiş, Kur'an ayetlerinin geçtiği yerler gösterilmiştir. Farklı şekillerde anılan şahıs, terim ve yer adları bir defa zikredilmiş, diğer yerlerden buralara atıf yapılmıştır.

صَبُوحٌ

راحت بصدقة صبوحها وغبوقها م زكاة ٧٦

صَبِيحَةٌ

فلمّا كان [فلمّا أصبحنا] صبيحة عشرين ...
خ اعتكاف ١٣، حم ٣، ٧، ٢٤
... وذلك صبيحة احدى وعشرين ... د رمضان ٢
... التى تطلع صبيحتها من المغرب حم ٥، ١٤٥
أن تطلع الشمس فى صبيحة يومها [فى صبيحتها]
م مسافرين ١٧٩، حم ٥، ١٢٢
وقد رأيتنى أسجد فى ماء وطين من صبيحتها [أسجد صبيحتها] خ اعتكاف ١، م صيام ٢١٥، د رمضان ٣
فرآها تطلع صبيحة سبع وعشرين حم ٥، ١٣٠
دخل ... صبيحةَ عرسى وعندى جاريتان تغنّيان ...
جه نكاح ٢١
كنّا مع رسول الله (ص) صبيحة عرفة ... حم ٢، ٣٠
تصبح الشمس صبيحة تلك الليلة ... د رمضان ٢
حين صلى الصبح صبيحة يوم عرفة د مناسك ٥٩، حم ٢، ١٣٩
فدخل علىّ صبيحةَ بنى بى ... د أدب ٥١
فأُصِيبَ صبيحةَ ليلتِه خ ديات ١٧
وخرج النبىُّ (ص) صبيحةَ عشرين
خ اعتكاف ٩، ليلة القدر ٢
قدم النبىّ (ص) وأصحابهُ صبيحةَ رابعةٍ ...
خ حجّ ٣٤، ن حجّ ٧٧**، ١٠٨
أنّ الشمس صبيحتَها تخرج مستويةً حم ٥، ١٢٤
انّها ليلة صبيحتَها تطلع الشمس ليس لها شعاع
[راجع أيضا صُبْحَة]، ت صوم ٧١

مِصْبَاحٌ ج مَصَابِيحُ

فإذا فى بيته مصباحٌ حم ٣، ٤٥١
قلوبهم مصابيحُ الهدى جه فتن ١٦
وقطعت ... هذا على غير مصباح حم ٦، ٩٤، ٢١٧
انّ النبىّ رأى فى بيت الزبير مصباحا ت مناقب ٤٤
وأطفئوا المصباح؛ وأطفئ مصباحك وأطفئوا المصابيح؛ أمرنا ... وأن نطفئ المصابيح
ت أطعمة ١٥، أدب ٧٤، خ بدء الخلق ١١، ١٦، أشربة ٢٢**، استئذان ٤٩، م أشربة ٩٧، ط صفة النبىّ ٢١، حم ٣، ٣٦٢
ومعهما مثل المصباحَين يضيئان ...
خ صلاة ٧٩، مناقب ٣٨
والبيوتُ يومئذ ليس فيها مصابيحُ خ صلوة ٢٢، ١٠٤، م صلاة ٢٧٢، ن طهارة ١١٩، ط صلاة الليل ٢، حم ٦، ١٤٨، ٢٢٥
فإذا مثل الظلّة فيها أمثال المصابيح
خ فضائل القرآن ١٥
أنّ نساءً يدعون بالمصابيح خ حيض ١٩، ط طهارة ٩٨
كانوا ينابيع العلم مصابيحَ الهدى؛ فأولئك أئمّة الهدى مصابيح العلم دى مقدّمة ٢٧**

صَبَرَ [راجع أيضا يُصَبِّرُهُ، الصَّبْرُ، الصَّبْرِ، بِالصَّبْرِ، وأيضا أَبْتَلِى، شَابٌّ، شَجَرَةً، على شِدَّتِها، صَفِيحَةً، ضَرَّاءُ، بالضَّرَّاءِ، وضَرَّائِهِنَّ، مَظْلِمَةً، مُتَغَيِّظًا، كَفَافًا، تَلْقَانِى، بالنَّبْلِ] ◻

[ف]اصبر واحتسب، صبرتَ واحتسبتَ، صبرتُ واحتسبتُ، احتسبوا وصبروا ن جنائز ٢٣
[فى الترجمة]**، جه جنائز ٥٥، دى رقاق ٧٦، حم ٣، ٢٦٥، ٣، ١٥٦، ٢٨٣، ٤، ٢٧٥، ٤٥٠، ٥، ٢٥٨
وددنا أنّ موسى كان صبر خ أنبياء ٢٧، تفسير سورة ١٨، ٢، ٤، م فضائل ١٧٠، ت تفسير سورة ١٨، ١
لو كان صبر لقصّ علينا من أمرها خ أنبياء ٢٧، حم ٥، ١١٨، ١٢١
من صبر بالمدينة على لأوائها ...
[راجع أيضا لا يَصْبِرُ]، حم ٣، ٦٩
ولو صبر لرأى العجب م فضائل ١٧٢، د حروف ١
فصبر عليهنّ فأطعمهنّ حم ٤، ١٥٤
فصبر عليهنّ كنّ له حجابا من النار ت برّ ١٣
إذا ابتليتُ عبدى بحبيبتيه فصبر [ثمّ صبر]
خ مرضى ٧، ت زهد ٥٨، حم ٣، ١٤٤

ت يعنى الترمذىّ جه يعنى ابن ماجه حم يعنى احمد بن حنبل خ يعنى البخارىّ

باب فيمن ذهب بصره فصبر   دى رقاق ٧٦

من له ... بنات فصبر ... له حجاب من النار   جه أدب ٣

قد أوذى بأكثر من هذا فصبر   خ أنبياء ٢٨، خمس ١٩، أدب ٥٣، ٧١، استئذان ٤٧، مغازى ٥٦،، م زكاة ١٤٠، ١٤١،، ت مناقب ٦٣،، حم ١، ٣٨٠، ٣٩٦، ٤١١، ٤٤١، ٤٥٣

وإن أصابه ما يكره فصبر كان له خير   دى رقاق ٦١

إن شئتَ صبرتَ ولك الجنّة   خ مرضى ٦، م برّ ٥٤

إن شئتِ صبرتِ ... قالت بل أَصْبِرُ   حم ١، ٣٤٧

فإن كان فى الجنّة صبرتُ   جهاد ٤١،، ت تفسير سورة ٢٣، ٣،، حم ٣، ١٢٤، ٢٦٠

قال إن شئت دعوتُ وإن شئت صبرتُ   ت دعوات ١١٨

فاحتسبا وصَبَرا فيريان النار أبدا   حم ٥، ١٦٦

وما بلغ اثنى عشر ألفا فصبروا   دى سير ٤

سلام عليكم بما صبرتم   حم ٢، ١٦٨

وإن شئتم صبرتم   م زهد ٣٧

... مثلَ ما صبرنا عليه من هذا الرجل ... صبرنا   حم ٣، ٢١٨

ازجروا غلامكم عن أن يصبر هذا الطير ...   خ ذبائح ٢٥،، حم ٢، ٩٤

فمن لم يصبر عنه فاقتلوه   حم ٤، ٢٣٢

لا يصبر [أحد] على لأواء [جهد] المدينة   [راجع أيضا مَن صَبَرَ]،، ت مناقب ٦٧،، ط مدينة ٣،، حم ٢، ١١٣، ١١٩، ١٣٢، ٢٨٨، ٣٣٨، ٣٤٣، ٣٩٧، ٤٣٩، ٤٤٧، ٣، ٥٨، ٦، ٣٧٠

فلمّا كان من الليل لم يصبر على الجراح   خ جهاد ١٨٢،، م إيمان ١٧٨،، حم ٢، ٣٠٩، ٥، ٢٨٩

ولا يصبر على أذاهم   جه فتن ٢٣،، حم ٢، ٤٣

فيصبر على أذاه حتّى ...   حم ٥، ١٥١، ١٧٦

من رأى من أميره شيئا كرهه فليصبر   م إمارة ٥٣،، [راجع أيضا مِن أميره]

ويصبر على أذاهم   ت قيامة ٥٥**،، جه فتن ٢٣،، حم ٢، ٤٣، ٥، ٣٦٥

نهى النبىّ (ص) أن تُصبَر البهائمُ   [راجع أيضا عن صَبْر]،، خ ذبائح ٢٥**،، م صيد ٥٨،، د أضاحى ١١،، ن ضحايا ٧٩،، حم ٢، ٩٤، ٣، ١١٧، ١٧١، ١٩١

ولا تَصْبِرُ يمينَه [وروى ولا تُصْبَرُ، تَصْبِر، الخ] حيث تُصْبَرُ الأيمان ... ولا تَصْبُرُ يمينى حيث تُصْبَرُ الأيمان   خ مناقب الأنصار ٢٧،، ن قسامة ١

قال تَصبِرُ   جه فتن ١٠

فلْتَصبِر ولتحتسب   خ جنائز ٣٢، قدر ٤، أيمان ٩، مرضى ٩، توحيد ٢، ٢٥،، م جنائز ١١، ١٢،، ن جنائز ٢٢،، جه جنائز ٥٣،، حم ٥، ٢٠٤

[إذًا] أَصْبِرُ وأحتسب   خ رقاق ٥١،، حم ٣، ١٥٦، ١٦١، ٢١٥، ٢٧٢، ٢٨٣

إنّى أحقّ أن أصبر على طول القيام   حم ٦، ٢٤٩، ٢٥١

أُمرتُ أن أصبر نفسى معهم   د علم ١٣

رأيتُ هذين فلم أصبر   د صلاة ٢٣٧

فلم أصبر حتّى قطعتُ كلامى [حتّى نزلتُ، حتّى قطعتُ حديثى]   ن جمعة ٣٠، عيدين ٢٧،، حم ٥، ٢٥٤

فلمّا جاء لم أصبر حتّى قلتُ ...   خ رقاق ١٣،، م زكاة ٣٣

قال إنّى لا أصبر عنها   ن طلاق ٢٤، ١٢

إنّى لا أصبر عن البيع   د بيوع ٦٦،، ت بيوع ٢٨،، ن بيوع ١٢،، جه أحكام ٢٤،، حم ٣، ٢١٧

فيصبران أو يحتسبان   حم ٥، ١٠٥

فإنّهم لا يصبرون عنه قال فإن لم يصبرُوا ...   حم ٤، ٢٣٢**

كان النبىّ ... وأصحابه ... ويصبرون على الأذى   خ تفسير سورة ٣، ١٥، أدب ١١٥

وإذا ابتلين لم يصبرنَ   حم ٣، ٤٢٨، ٤٤٤

فأمّا أنتم قوم تصبرون على السيف   حم ٣، ٢٤٠، ٢٢٢

أمرنا أن نصبر قال فاصبروا إذا   حم ٥، ٣٠٤

فقال رسول الله (ص) نصبر ولا نعاقب   حم ٥، ١٣٥

... فأنّا نصبر لا نسأل شيئا   م زهد ٣٧،، حم ٢، ١٦٩

CONCORDANCE'DA BİR HADİS NASIL BULUNUR

Hadisin kütüb-i tis'a'da geçtiğinden emin olduğumuz, birkaç kelimesi aklımızda kalan bir hadisin kaynağını bulmak için Konkordans'a bakabiliriz.

Öncelikle Arapça bilgilerimizden hareketle hadiste geçen kelimelerden birisini oluşturan harfleri bulalım.

Alfabetik özelliğini de dikkate alarak bu yapıdaki fiilin Konkordans'ın hangi cilt ve sayfasında geçtiğini buluyoruz. Sonra hadiste geçen kelimenin formunu ve aradığımız hadisin uzunluğuna göre metnin tamamımını veya bir kısmını burada bulmaya çalışıyoruz.

Hadiste geçen kelimeyi ararken nadir kullanılan bir kelimeyle arama yapmak bulmayı kolaylaştıracaktır. Bir hadis için bir-iki kelimeden bakılıp da bulunmazsa başka kelimelerden aramayı sürdürmek gerekir. Hemen bu hadisin kütüb-i tis'a'da olmadığı düşünülmemelidir.

Aradığımız hadisi seçtiğimiz kelimeden hareketle burada bulamıyorsak, hadis metninde geçen başka bir kelimeyi esas alarak aynı şekilde araştırmamızı sürdürürüz.

Konkordans'tan örnek sayfalarda da gördüğümüz gibi hadisin geçtiği kaynaklarla ilgili rumuz ve rakamları yazıyoruz.

Kitabın her sayfasının altında, bu eserde rivayeti bulunan dokuz hadis kitabının (kütüb-i tis'a) rumuzu ve bunların hangi kitaba ait olduğu yazılıdır.

Kitapların rumuzları sayfa altlarında şu şekilde verilmektedir:

د يعنى ابا داود دى يعنى الدارمى ط يعنى الموطأ م يعنى مسلم بن الحجاج ن يعنى النسائى

ت يعنى الترمذى جه يعنى ابن ماجه حم يعنى احمد بن حنبل خ يعنى البخارى

Kitapta gösterilen yerleri kaynaklarından bulabilmek için elde bulunan kaynak kitabımızın Concordance'a uygun numaralanmış olduğundan emin olmamız gerekiyor. Bu durmda işaret edilen yerlere bakıp aradığımız hadisi rahatça bulabiliriz.

BİLGİSAYAR ORTAMINDA HADİS BULMA

1. el-Mektebetü'ş-Şamile

Türkçeye 'Kapsamlı Kütüphane' diye çevirebileceğimiz el-Mektebetü'ş-Şamile, kitap sayısı 10.500 civarına ulaşan matbû arapça islâmî kaynakların neredeyse tamamına yakınını içeren bir o kadar da fazlası olan bir programdır.

Arama özelliği değişik alternatiflidir. Programda kütüphaneye kitap eklenebiliyor. İnternet bağlantısı olduğu takdirde program, sitesini kontrol ederek hem kendini güncelleyebiliyor ve eğer varsa yeni kitapları indirebiliyor.

Ayrıca siteden mevcut kitapların listesini görüp indirebilirsiniz. Programın ayrıntılı bir de (arapça) yardım dosyası bulunuyor.

Düğmelerin açıklanması

- Kitap seçimini açar (اختيار كتاب)

- (aktif kitapta çalışır) ayrı bir pencerede o andaki kitabı büyüterek açar. (عرض كامل للكتاب)

- (aktif kitapta çalışır) kitap başlıklarını gösterme ve gizlemede إظهار/إخفاء الشجرة kullanılır.

- (aktif kitapta çalışır) Dipnotları gösterme/gizleme (إظهار / إخفاء التعليق)

- (aktif kitapta çalışır) Ekranda açık olan metin içinde arama (بحث في الشاشة الحالية)

- - (aktif kitapta çalışır) Açık olan kitap içinde arama (بحث في الكتاب الحالي)

- Programda yüklü olan kitaplarda arama (بحث)

- Son arama sonuçlarını gösterme (فتح نتائج آخر بحث)

-Kaydedilmiş arama sonuçlarını gösterme (نتائج بحث محفوظة)

- (aktif kitapta çalışır) hadis veya metinden bir bölüm şerh ile bağlantılıysa bu tuşla şerh menüsü açılır (شرح)

- Bir rivayetin başka hangi eserlerde geçtiğini gösterir (تخريج)

- Ravi biyografilerinde arama (ترجمة)

2. Cevâmiu'l-Kelim (4.5 sürümü 1.38 gb.)

el-Muhsin Kasım Derviş Fahru tarafından hazırlatılıp İslam aleminin istifadesine sunulmuş bir hadis programıdır. Katar devleti Diyanet İşleri Bakanlığı kontrolünde 350 bilim adamı tarafından 30 yıllık bir çalışma sonucunda oluşturulmuştur.

Bu geniş programda 1400 eser bulunmaktadır. Eserlerin isimleri ve bilgileri, programın içindeki (تعريفات) düğmesine tıklanıp açılan pencereden (بطاقة الكتاب) sekmesi tıklanarak görülebilir.

Program www.islamweb.net internet adresinden ücretsiz olarak indirilebilir.

Menüler ve fonksiyonları

- (عرض) - Hadisleri, konu ya da baş tarafından bir bölüm yazılarak bulup okumaya yarar. Birçok alt seçeneği vardır.

- (بحث) - Hadislerin içinden bir kelime yazılarak çeşitli seçeneklerle hadis bulmaya yarar. Birçok alt seçeneği vardır.

- (تقسيم موضوعي) -Konulara göre hadis aramaya yarar.

- (قراءة متنوعة) - Programa dahil eserleri okumak için bu menü kullanılmalıdır.

- (تخريج الرسائل) –

3. İnternette Hadis Kitabı Bulma

a. Arapça siteler

- صيد الفوائد

Tefsir, hadis, fıkıh vs. birçok konuda kitabın hem şamileye uygun halini hem de PDF şeklini bulabileceğiniz internet sitesidir. Sitenin kütüphane bölümüne üst sekmelerdeki "el-Mektebe" sekmesinden ulaşılmaktadır. Site tamamen Arapçadır. http://saaid.net/book/index.php adresinden ulaşmak mümkündür.

- طريق الإسلام

Çok yönlü İslami bir internet sitesidir. Sitenin üst başlıklarından "el-Mektebe" sekmesine tıklanarak birçok kitabın bulunduğu bölüme ulaşmak mümkündür. Site, aralarında Türkçenin de bulunduğu on dilde yayın yapmaktadır. http://ar.islamway.net/books adresinden ulaşmak mümkündür.

- مكتبة مشكاة الإسلامية

el-Mişkât sitesi, makaleler, dersler, sesli vaazlar vs. yanında farklı konularda birçok kitabı bünyesinde bulunduruyor. "el-Mektebe" sekmesinden ulaşılan kitaplar listesinden istenilen kitap seçilip indirilebiliyor. Kitapların bir kısmı Word formatına ilave olarak PDF formatına sahip bulunuyor. http://www.almeshkat.net/books adresinden ulaşmak mümkündür.

– ملتقى أهل الحديث - **Multekâ ehlu'l-hadîs**: Bu site hadisçilerin bilgilerini paylaştıkları bir forumdur. Birçok başlıklar açılmış, bu başlıklar altında o konuyla ilgili gerek bilgi gerekse kitap paylaşımı yapılıyor. Merak edilen bir konu soru olarak yazıldığında mutlaka yardım etmek için cevap yazanlar çıkıyor. Siteye http://www.ahlalhdeeth.com/vb/forumdisplay.php?f=16 adresinden ulaşmak mümkündür.

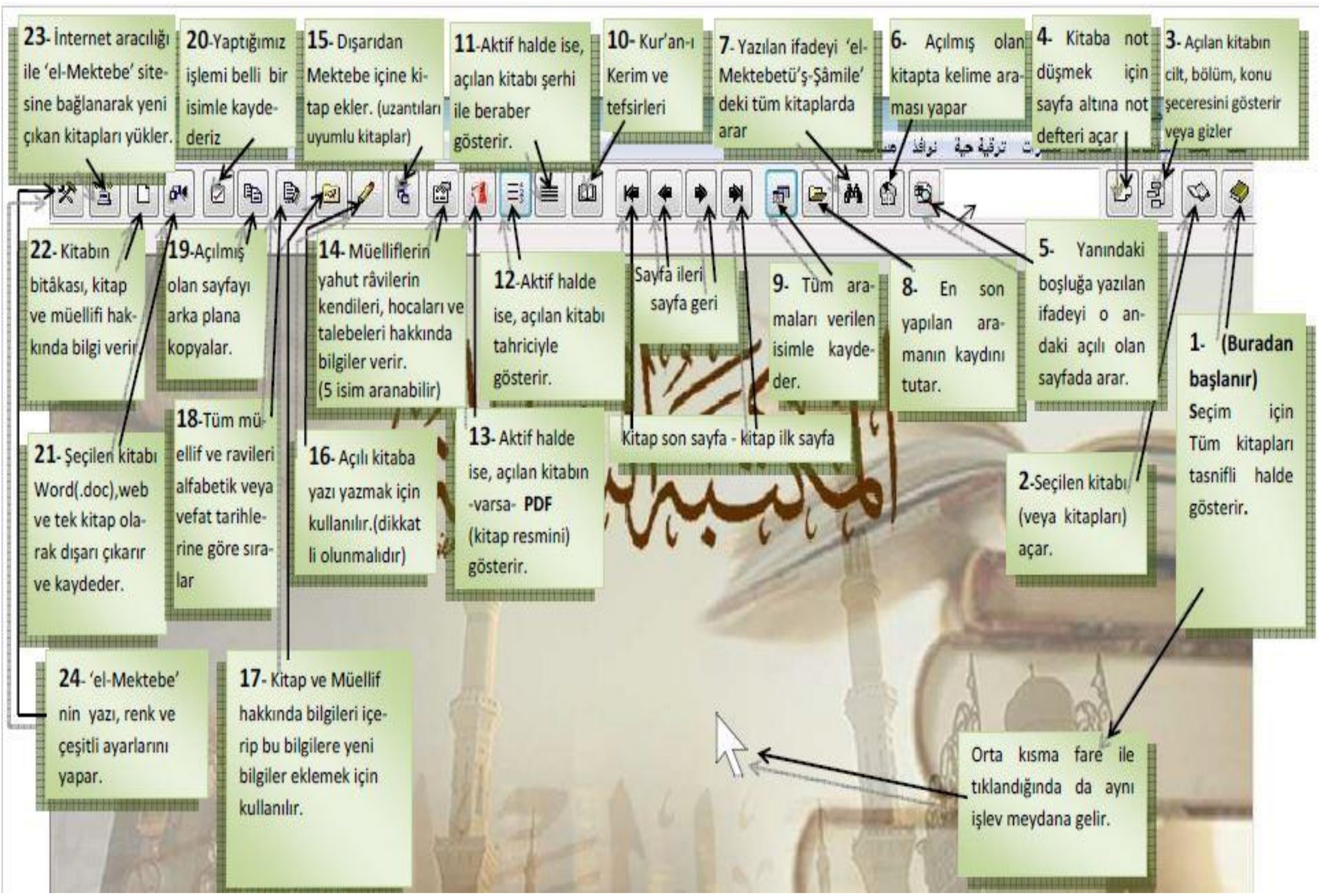
b. Türkçe siteler

- Prof. Dr. İbrahim Canan'a ait Hadis Ansiklopedisi adlı eserin tümüne http://hadis.resulullah.org/index.php adresinden ulaşmak mümkündür.

- Diyanet Hadis sayfası: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı sitedir. Sitede; Hadis Tarihi ve Hadis Usulü'ne ait Talat Koçyiğit hocamızın iki eseri, Hadis Edebiyatı şeması, Hadis bölümünde 1953-2011 yıllarında yapılmış tezlerin listesi, Hadis sözlüğü vs. bölümleri bulunuyor. http://hadis.diyanet.gov.tr/default.aspx adresinden ulaşmak mümkündür.

(

EL-MEKTEBETÜ'Ş-ŞAMİLE KULLANIM KILAVUZU-ÖZET

HADİS I DERSİ TAHRIC DÖNEM ÖDEVİ ÇALIŞMA PLANI

2022-2023 güz yarıyılı Hadis I dersi vize sınavımızda değerlendirilmek üzere size bildirilen bir hadisin belli prensipler dahilinde tahrici yapılması istenmektedir.

Ara sınavın %30'unu oluşturacak olan bu çalışma şu aşamalardan oluşmalıdır:

1.Çalışmanıza Ad-Soyadınızın ve danışman hocanızın adının da yazılı olduğu bir kapak sayfası eklenmelidir.

2. Ödevler en geç vizelerden önceki hafta **teslim edilmelidir**.

3. Ödevde nasıl bir çalışma yapılacağının belirtildiği bir giriş yazılmalıdır.

4. Ödev dijital olarak hazırlanmalıdır.

5. Öncelikle tarafınıza verilen hadisin Arapça metninden uygun anahtar kelimeleri tespit ederek Condordance'den veya el-Mektebetü'ş-Şamile'den yararlanarak hadisin nakledildiği kaynakları tespit ediniz. Başka kaynaklardan yararlanacak olsanız da, -karışıklık olmaması için- sadece adı geçen kaynakları kullanınız.

6. Hadisin hangi kaynaklarda geçtiğini tespit ettikten sonra dosyada ilgili yere konulmak üzere söz konusu kaynaklardan ilgili hadisin sahifesini bulup resmi/ekran görüntüsü alınmalıdır.

7. Tahric edilmesi istenen hadisin Arapçası senedleri ile birlikte yazılıp Türkçe tercümesi yapılmalıdır.

(Tahrici yapılan metinlerde ise manayı etkileyecek nitelikte farklılıklar olduğunda tercümeler de tekrarlanmalıdır. Arapça metinlerinde fark olmayan yerler sened yazıldıktan sonra … ile bırakılabilir.)

8. Size verildiği şekliyle hadisin (isnad ve metin açısından) geçtiği tüm yerleri/kaynağını daha önce bulduğunuz sahifelerden de yararlanmak üzere akademik usullere uygun olarak belirtiniz.

Bu bağlamda;

*Müsned türü eserler hariç diğer kaynaklardan hadisin tahricini verirken kullandığınız kaynağı; yazarın ismi, eserin tam adı, Kitap ismi (Yani Hadis kitabının içindeki bölüm (örneğin: Kitabu'z-Zekat gibi), bab ve hadis numarası (cilt ve sayfa) olmak üzere bu sırayla veriniz.

*Müsned türü eserlerde sadece Yazar adı, kitap adı, cilt ve sayfa numarası vermeniz yeterlidir.

*Ayrıca hadislerin geçtiği yerleri de ödevinize resim/ekran görüntüsü olarak eklemeyi unutmayınız.

9. Hadisin varsa farklı varyantlarını yazınız. Yani size verilen rivayet değişik lafızlarla da naklediliyorsa buna da bir başlık altında işaret ediniz.

(Hadis metninin kontrolünü yaparken tahricini yaptığınız metin ile bulduğunuz kaynaklardaki metinlerde fazla veya eksik olan ifadeleri karşılaştırınız. Bulduğunuz farklılıkları farkı belirtiniz.

10. Ödevdeki hadisler, öncelikle sahabî ravilerinin isimleri altında kütüb-i tis'a müelliflerinin vefat tarihine göre (kronolojik olarak) sıralanmalıdır.

11. Sahabî ravileri farklı olması durumu hariç, bir eserde (aynı sahâbîden) ikiden fazla rivayet varsa sadece tahricini yaptığımız hadisin metnine en uygun/yakın olan iki tanesinin yazılması yeterlidir.

12. Kütüb-i tis'a'da bulduğunuz hadis metninin öncelikle hadislerin sahabî ravileri tespit edilir. Bu sahabî ravilerin isimleri altında hadisin yer aldığı / geçtiği kaynakların müelliflerinin vefat tarihlerine göre rivayetlere yer verilir.

13. Nakledilen her bir hadisin sonunda tahrici yapılan hadisle ilgili benzerlik veya farklılıklar belirtilmelidir.

14. Çalışmanın içerik ve neticesini belirten sonuç/değerlendirme olmalıdır. (hadisin … tarikine ulaştım ……. eserlerde geçiyor… gibi.)

15. Çalışmada yararlanılan eserler kaynakçada belirtilmelidir. Burada yararlanılan kaynağın müellifinin tam adını, kitabın adını, neşredenin adını, basım yerini, yayıncısını, basım yılını yazınız.

16. Sizlere verilen ***Hadis Tahrici*** örneği şablonu dikkate alınmalıdır.

HADİS TAHRÎC ÖDEVİ
(ÖRNEK ŞABLON)

Hazırlayan: ...
Danışman Hoca: ...

Samsun 2022

GİRİŞ

Bu çalışmamızda 2022-2023 güz yarıyılı Hadis I dersi vize sınavımızda değerlendirilmek üzere bize bildirilen bir hadisin belli prensipler dahilinde tahricini yapacağız.

Çalışmamız şu aşamalardan oluşmaktadır:

* Öncelikle tahric edilmesi istenen hadisin Arapçası ve Türkçe tercümesinin yapılması. (Arapça metinlerde manayı etkileyecek nitelikte farklılıklar olduğunda tercümeler de tekrarlanmış, fark olmayan yerler sened yazıldıktan sonra … ile bırakılmıştır.)

* Hadisin geçtiği kaynakların tespiti.

* Hadisin yer aldığı tespit edilen kaynaklardan müelliflerin vefat tarihlerine göre ve sahabî ravîlerini dikkate alarak tahricinin yapılması.

* Sahabî ravileri farklı olması durumu hariç, bir eserde ikiden fazla rivayet varsa sadece tahricini yaptığımız hadisin metnine en uygun/yakın olan iki tanesinin yazılması

* Hadisin geçtiği eserin ekran görüntüsünü/resminin konulması

* Nakledilen hadislerin sonunda, varsa tahricini yaptığımız hadisle ilgili benzerlik veya farklılıkların belirtilmesi.

Çalışma, genel bir değerlendirme ve kaynakça ile sonlandırılacaktır.

1.Tahric Edilmesi İstenen Hadisin Arapçası ve Türkçe Tercümesi:

حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ: صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، حَدَّثَنَا الأَعْرَجُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَغَيْرُهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَنَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Eyyûb b. Süleyman b. Bilal- Ebû Bekir – Süleyman- Salih b.Keysân- el-A'rac Abdurrahmân ve ondan başkası - Ebû Hureyre'den;

Ve yine Salih b. Keysân- Nâfi' Mevla Abdullah b. Omer- Abdullah b. Omer'den;

Ebû Hureyre ile İbn Ömer'in her ikisinin birden naklettiğine göre Rasûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Sıcak şiddetlendiği vakitte namazı serinliğe bırakınız. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasındandır*".

2. Hadisin Geçtiği Kaynakların Tespiti

a. Tahric edilmesi istenen hadisin öncelikle Konkordans'dan araştırılması

Sadece Arapça senediyle metni verilen hadisin belli prensipler dahilinde tehrici istenmektedir. Bunun için öncelikle internette yaptığımız arama sonucu PDF olarak https://archive.org/details/alfirdwsiy2018_gmail_1459 adresinden Concordance (1459 المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوى كتاب) adlı hadis fihristini bilgisayarımıza indirebiliriz.

Tahricini yapmayı düşündüğümüz hadis örneğinden Koncordans içinde arayacağımız, hadis metninde geçen kelimelerden birisini seçerek başlıyoruz.

Biz araştırmamızı hadis metninde geçen فيح kelimesini esas alarak yapmaya karar verdik ve bu kelimeyi Konkordans'ın 5. cildi 214. sayfada bulduk.

Konkordans'ın 5. cildi 214. Sayfa

فلا، وما نجد، وليس، وما للحيطان فيأ، فىء

[يُستظلّ، نستظلّ به] مَ جمعة ٣٢،، دَ صلاة ٢١٨،، نَ جمعة ١٤،، جَه إقامة ٨٤،، دى صلاة ١٩٤،، حم ٤، ٤٦، ٥٤

... حتّى رأينا فىء التلول خَ مواقيت ٩، ١٠،، مَ مساجد ١٨٤،، دَ صلاة ٤،، تَ صلاة ٥،، حم ٥، ١٥٥، ١٦٢، ١٧٦

ثمّ نرجع نتّبع الفىء مَ جمعة ٣١

ذكر عمر بن الخطّاب يوما الفىء دَ إمارة ١٣

ويقسموا، يقسمون فيهم فيأهم مَ مساجد ٧٨،، حم ١، ٢٨، ٤٨

ويأكلون فيأكم حم ٥، ١١، ١٧، ٢١، ٢٢

اقسمْ علينا فيأنا نَ هبة ١،، حم ٢، ١٨٤

فِيئَةٌ

ما عدا سورة... توشك منها الفيئة حم ٦، ١٠١

يكون الرجل سريع الغضب قريب الفيئة فهذه بهذه ويكون بطىء الغضب بطىء الفيئة وهذه بهذه وخيرهم بطىء الغضب سريع الفيئة وشرّهم سريع الغضب بطىء الفيئة حم ٣، ٦١

فَيْحٌ

إنّها، فإنّها فيح جهنّم مَ سلام ٨٢،، جَه طبّ ١٩،، حم ٥، ٢١٦، ٦، ٣٤٦

لا يجتمع فى جوف مؤمن غبار فى سبيل الله وفيح جهنّم نَ جهاد ٨

لخلوف فم الصائم أطيب عند الله من فيح المسك حم ٣، ٤٠

وقاها الله من فيح جهنّم حم ١، ٣٢٧

إنّ هذا الحرّ من فيح جهنّم مَ مساجد ١٨٢،، حم ٢، ٤١١

فإنّ، إنّ شدّة الحرّ من فيح جهنّم خَ مواقيت ٩، ١٠، أذان ١٨، بدء الخلق ١٠،، مَ مساجد ١٨٠، ١٨١، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٦،، دَ صلاة ٤*،، تَ مواقيت ٥*،، نَ مواقيت ٥،، جَه صلاة ٤، طبّ ١٩،، دى صلاة ١٤،، طَ وقوت ٢٧، ٢٨، ٢٩،، حم ٢، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٥٦، ٢٦٦، ٢٨٥، ٣١٨، ٣٤٨، ٣٩٣، ٣٩٤، ٤٦٢، ٥٠١، ٥٠٧، ٣، ٩، ٥٣، ٥٩، ٤، ٢٥٠، ٢٦٢، ٥، ١٥٥، ١٦٢، ١٧٦، ٣٦٨

... من الحرّ من فيح جهنّم نَ مواقيت ٥،، حم ٢، ٢٢٨

[إنّ شدّة] الحمّى [شىء] من فيح جهنّم خَ بدء الخلق ١٠، طبّ ٢٨*،، مَ سلام ٧٨*، ٧٩، ٨٠، ٨١،، تَ طبّ ٢٥،، جَه طبّ ٩١،، دى رقاق ٥٥ [فى الترجمة]،، طَ عين ١٦*،، حم ١، ٢٩١، ٢، ٢١، ٨٥، ١٣٤، ٦، ٥٠*، ٩١

فإنّ فيحها من حرّ جهنّم حم ٢، ٤٠٠

أَفْيَحُ [راجع أيضا صَعِيدٌ]

... حتّى نزلنا واديا أفيح مَ زهد ٧٤

أَفَادَ

إذا أفاد أحدكم امرأة أو خادما أو دابّة فليأخذ بناصيتها جَه نكاح ٢٧

... ثمّ يزوّجها الله البعل ويفيدها الولد وقرّة العين حم ٦، ٤٥٨

إِسْتَفَادَ

ما استفاد المؤمن بعد تقوى الله خيرا له من زوجة صالحة جَه نكاح ٥

باب ما جاء لا زكاة على المال المستفاد حتّى... تَ زكاة ١٠

من استفاد مالا فلا زكاة عليه حتّى يحول عليه الحول عند ربّه تَ زكاة ١٠

باب من استفاد مالا جَه زكاة ٥

يا رسول الله إنّى استفدت مالا خَ وصايا ٢٢

جليس المسجد على ثلاث خصال أخ مستفاد أو كلمة محكمة أو رحمة منتظرة حم ٢، ٤١٨

فَاضَ

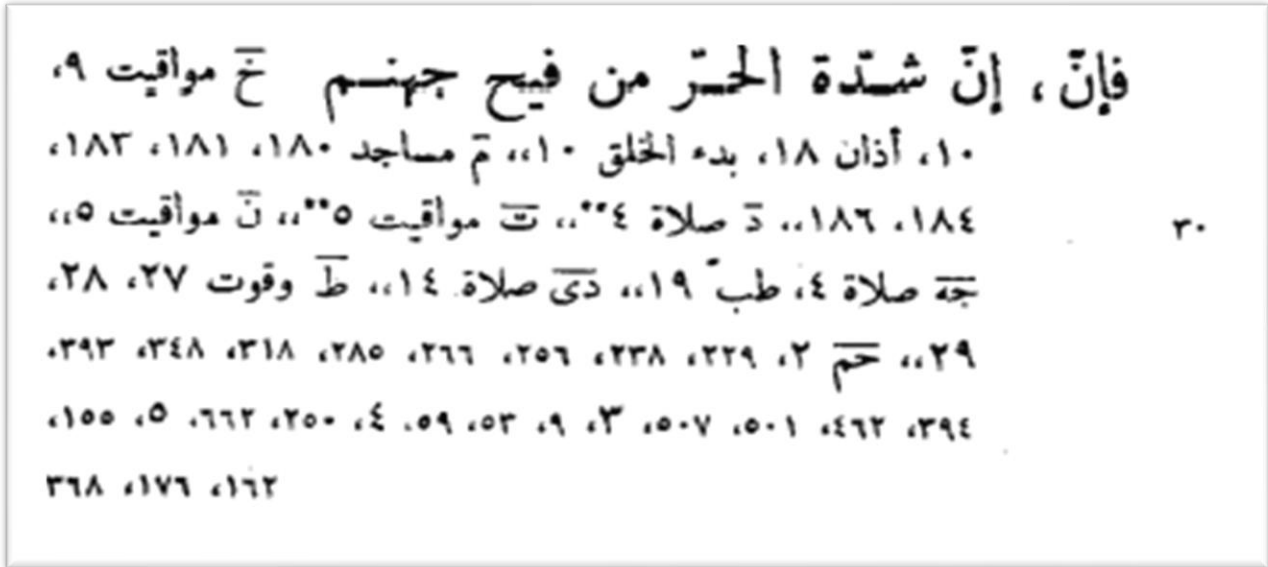
ذكّر الناس يوما حتّى إذا فاضت العيون خَ تفسير سورة ١٨، ٣،، حم ٥، ١١٩

ما رأيتُ الحسن إلّا فاضت عينى حم ٢، ٥٣٢

فإذا وضع رجله فاضت وإذا رفعها غاضت حم ٥، ٢٨٢

دَ يعنى ابا داود   دى يعنى الدارمىّ   طَ يعنى الموطّأ   مَ يعنى مسلم بن الحجّاج   نَ يعنى النسائى

Konkordans'ın 5. cildi 214. Sayfa, aradığımız hadis ve geçtiği kaynaklar şu şekilde gösterilmekte:

فإنّ ، إنّ شدّة الحرّ من فيح جهنم خ مواقيت ٩،
١٠، أذان ١٨، بدء الخلق ١٠، م مساجد ١٨٠، ١٨١، ١٨٣،
١٨٤، ١٨٦، د صلاة ٤، ت مواقيت ٥، ن مواقيت ٥،
جه صلاة ٤، طب ١٩، دى صلاة ١٤، ط وقوت ٢٧، ٢٨،
٢٩، حم ٢، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٥٦، ٢٦٦، ٢٨٥، ٣١٨، ٣٤٨، ٣٩٣،
٣٩٤، ٤٦٢، ٥٠١، ٥٠٧، ٣، ٩، ٥٣، ٥٩، ٤، ٢٥٠، ٦٦٢، ٥، ١٥٥،
١٦٢، ١٧٦، ٣٦٨

Şimdi bu rumuz ve rakamların ne anlama geldiğini öğrenelim. Kitabın her sayfasının altında, bu eserde rivayeti bulunana dokuz hadis kitabının (kütüb-i tis'a) rumuzu ve bunların hangi kitaba ait olduğu yazılıdır.

Buna göre hadisin nerelerde geçtiğini öğrenmeye çalışalım:

- Buhârî'nin Mevâkît bölümünün (kitab) 9. ve 10. babında, Ezan bölümünün 18. ve Bed'u'l-halk bölümünün 10. babında
- Müslim'in Mesacid bölümünün 180,181,182,183,184. ve 186. hadislerinde
- Ebu Davud'un Salat bölümünün 4. babında
- Tirmizî'nin Mevâkît bölümünün 5. babında
- Nesâî'nin Mevâkît bölümünün 5. babında
- İbn Mâce'nin, Salat bölümünün 4. ve Tıb bölümünün 19. babında
- Dârimî'nin Salat bölümünün 14. babında
- Muvatta'ın Vukut bölümünün 27,28. ve 29. hadislerinde
- Ahmed'in Müsned'inin 2. cilt 229,238,256,266,285, 318, 348, 393, 394, 462; 3. Cilt 9, 53, 59; 4. Cilt 250, 662; 5.cilt 155, 162, 176, 368.

Görüldüğü üzere araştırdığımız hadis, Kütüb-ü Tis'a'nın her birinde bulunmaktadır.

Konkordans üzerinde araştırmamızı ayrıca hadiste geçen "أبردوا" kelimesinden hareketle de yapalım.

Bu kelimenin kökü olan "برد" harflerini Konkordans'ın 1. cildi 167. sayfasında bulduk.

Konkordans'ın 1. cildi 167. sayfa

فذَثَّروني وصُبّوا عَلَيَّ ماءً بارِدًا خ تفسير سورة ٧٤، ١، ٢
إنَّ أرضنا أرْضٌ باردة فكيف بالغُسْل م حيض ٥٦،
د أشربة ٥، ن أشربة ٤٨، جه طهارة ٩٥،
دى وضوء ٩٦، حم ٣، ٢٢٨، ٤، ١٦٨، ٢٢١، ٢٢٢
الغنيمة الباردة الصومُ فى الشِتاء ت صوم ٧٣، حم ٤، ٣٣٥
فإذا المهاجرون والأنصار يحْفِرون فى غداة باردة
خ جهاد ٣٣، مغازى ٢٩
أجْنَبَ فى ليلة بارِدَةٍ فتيمَّم خ تيمم ٧، د طهارة ١٢٤،
حم ٣، ٢٠٣ [illegible]
صَلُّوا فى الرِحال فى الليلة الباردة أو المطيرة
خ أذان ١٨، جه إقامة ٣٥، ط نداء ١٠،
حم ٢، [illegible] ٤، ٢٢٠
ثمّ يُرْسِل الله ريحا باردة من قِبَل الشام م فتن ١١٦،
حم ٢، ١٦٦
وما لنا ثيابٌ إلّا البِرادَ المُتَفَتِّقَةَ حم ٣، [illegible]

بَرَّدَ *

فآخُذُ قَبْضَةً من حَصًى فى كَفّى أُبَرِّده ن تطبيق ٣٣
يبرّد لرسول الله الماء فى أشجاب له ... م زهد ٧٤
اللّهمّ بَرِّدْ قلبى بالثَلْج والبَرَد والماء البارد
ت دعوات ١٠١

أبْرَدَ *

وإذا اشتدّ الحَرُّ أبْرَدَ بالصلوة يعنى الجُمُعة خ جمعة ١٧،
ن مواقيت ٤
فأبْرَدَ بالظُهْر فأبْرَدَ بها فأنعَمَ أن يُبْرِد بها
م مساجد ١٧٦، ١٧٧، ١٨٠–١٨٤، ١٨٦، ت صلاة ١،
ن مواقيت ١٣، جه صلاة ١، حم ٥، ٢٤٩
كان النبيُّ صلّم لا يَرُوحُ حتّى يُبْرِد حم ٥، ٢٣٣
أبْرِدْ حتّى فاء الفَىْءُ يعنى التُلول خ بدء الخلق ١٠
فقال أبْرِدْ أبْرِدْ خ مواقيت ٩، ١٠، أذان ١٨،
د صلاة ٤، ت صلاة ٥، حم ٥، ١٥٥، ١٦٢، ١٧٦
إذا اشتدّ الحَرُّ فأبْرِدوا بالصلوة خ مواقيت ٩، ١٠،
بدء الخلق ١٠، د صلاة ٤، ت صلاة ٥،
ن مواقيت ٥، جه صلاة ٤، دى صلاة ١٤،
ط وقوت ٢٧–٢٩، حم ٢، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٥٦، ٢٦٦،
[illegible]
[illegible]

الحُمّى من فَيْح جَهَنَّم فأبْرِدوها بالماء خ طب ٢٨،
بدء الخلق ١٠، م سلام ٧٨، ٨١، ٨٣، ٨٤،
ت طب ٢٥، جه طب ١٩، دى رقاق ٥٥،
ط عين ١٤، ١٥، حم ١، ٢٩١، ٢، ٢١، ٣٤، ٣، ٩٠،
[illegible]

تَبَرَّدَ *

فإذا هو فى رُكِيّ يتبرّد فيها م توبة ٥٩، حم ٣، ٢٨١
النبيّ ... وَضَعْنا له ماءً يتبرّد به جه لباس ٢٢
فأجعلها فى يَدى الأخرى حتّى تَبَرَّدَ حم ٣، ٢٢٧
وقال الحَسَن لا بأس بالمَضْمَضَة والتبرُّد للصائم
خ صوم ٢٥

بَرْدٌ

ابْنُ آدَمَ إن أصابَهُ البَرْدُ قال حَسِّ حم ٦، ١٠
كان النبيّ إذا اشتدّ البَرْدُ بكّر بالصلوة خ جمعة ١٧،
ن مواقيت ٤
بعث رسول الله صلم سَرِيّةً فأصابهم البرد
د طهارة ٥٨، حم ٥، ٢٧٧
ولم ينصَرِف حتّى غَلَبَتْنى عَيْنِى وأوجعه البرد د طهارة ١٠٦
أذَّنَ بالصلاة فى ليلة ذات بَرْدٍ وريحٍ خ أذان ٤٠،
م مسافرين ٢٢، ٢٣، ن أذان ١٧،
ط نداء ١٠، حم ٣، [illegible]، ١٠٣
يُنْزَل عليه الوَحْىُ فى اليوم الشديد البَرْد
خ بدء الوحى ٢، ت مناقب ٧، ن افتتاح ٣٧،
ط قرآن ٧، حم ٦، ٢٥٧
نكِيّر حَرَّ هذا ببَرْد هذا وبَرْدَ هذا بحَرّ هذا د أطعمة ٤٤
اغْسِلنى بالثَلْج والماء البَرْد د صلاة ١٢١
أن أصْلِى بحَرِّها وتصلُون ببَرْدِها حم ٥، ٦٦
... تتقوّى به على أعمالنا وعلى بَرد بِلادنا
د أشربة ٥، حم ٤، ٢٣٢
شِدّةُ ما تجِدون من البرد من زَمْهَرِيرها جه زهد ٣٨،
حم ٥، ٢٧٧، ٢٩٨، ٥٠٣
حتّى أنّ ... لجهنّمَ ضجيجًا من بردها حم ٣، ٢٢٦
فيجعلها عليها بَرْدًا وسلامًا ت جهنّم ١٠، جه فتن ٣٣،
حم ٣، ٢٢٦، ٤، [illegible]
فوجدت لِيده بَرْدًا أو ريحا كأنّما ... م فضائل ٨٠

ت يعنى الترمذىّ جه يعنى ابن ماجه حم يعنى احمد بن حنبل خ يعنى البخارىّ

Konkordans'ın 1. cildi 167. Sayfa, aradığımız hadis ve geçtiği kaynaklar

إذا اشتدَّ الحَرُّ فأبْرِدوا بالصلوة   خ مواقيت ٩، ١٠،
بدء الخلق ١٠**، د صلاة ٤**، ت صلاة ٥**،
ن مواقيت ٥**، جه صلاة ٤، دى صلاة ١٤،
ط وقوت ٢٧–٢٩، حم ٢، ٢٢٩، ٢٣٨، ٢٥٦، ٢٦٦،
٢١٨، ٢٤٨، ٢٧٧، ٢٩٣، ٢٩٤، ٤٠٠، ٤١١، ٤٦٢، ٥٠١، ٥٠٧، ٣، ٩،
٥٢، ٥٣، ٥٩، ٤، ٢٥٠، ٢٦٢، ٥، ١٥٥، ١٦٢، ١٧٦، ٣٦٨

Müslim'in Sahih'i dışında diğer kütüb-i Tis'a eserlerinde, bazı bablar hariç hemen hemen hepsinin olduğunu gördük.

Bu da bize, Konkordans'ta aradığımız hadisin farklı kelimeler üzerinden araştırılmasının daha sağlıklı olacağını gösterdi.

b. Tahric edilmesi istenen hadisin ayrıca el-Mektebetü'ş-Şamile programından araştırılması

Tahric edilmesi istenen hadis metnini el-Mektebetü'ş-Şamile programından da aradık.

Bu defa el-Mektebetü'ş-Şamile programında "اشْتَدَّ الْحَرُّ" ve " فَيْحِ جَهَنَّمَ " kelimelerini taratarak da aradığımız hadisin geçtiği yerleri buluyoruz.

Tahric edilmesi istenen hadis metninin el-Mektebetü'ş-Şamile programında kütüb-i tis'a içinde bazı tekrarlarla birlikte 32 yerde geçtiği görülüyor.

بحث: من فيح جهنم | بحث: من فيح جهنم

موطأ مالك - رواية يحيى - ت عبد الباقي

٢٨ - وحَدَّثَنَا مَالِك، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، مَوْلَى الْأَسْوَدِ بْنِ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»، وَذَكَرَ: " أَنَّ النَّارَ اشْتَكَتْ إِلَى رَبِّهَا، فَأَذِنَ لَهَا فِي كُلِّ عَامٍ بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ "

الجزء/ الصفحة 1 | 16 | الرقم 28

مسلسل	الكتاب	النص	الباب	الصفحة
14	مسند أحمد - ط الرسالة	"، وقال: "إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد الحر، فأبردوا عن	حديث أبي ذر الغفاري رضي الله عنه	424 /35
15	مسند أحمد - ط الرسالة	أنه قال: " إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد الحر فأبردوا	أحاديث رجال من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم	201 /38
16	مسند أحمد ت شاكر	، وعبد الرحمن بن سعد، جميع عن أبي هريرة، عن النبي -صلي الله عليه وسلم -قال: "إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا	ابتداء مسند أبي هريرة	267 /7
17	مسند أحمد ت شاكر	وسلم -: "إذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم". ٧٦٠٣ - حدثنا عبد الرزاق، حدثنا	ابتداء مسند أبي هريرة	360 /7
18	مسند أحمد ت شاكر	الحر من فيح جهنم". ٧٨١٧ - حدثنا محمد بن بكر، حدثنا ابن جريج، أخبرني ابن شهاب، عن حديث أبي سلمة بن	ابتداء مسند أبي هريرة	496 /7
19	مسند الدارمي - ت حسين أسد	بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم» قال أبو محمد: هذا عندي من	باب الإبراد بالظهر	771 /2
20	مسند الدارمي - ت الزهراني (255)	الحر فأبردوا بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح (٣) جهنم» (٤). قال	١٩١ - باب الإبراد بالظهر	386 /1
21	صحيح البخاري - ط السلطانية	عن الصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم».	باب الإبراد بالظهر في شدة الحر	113 /1
22	صحيح البخاري - ط السلطانية	. وقال: شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة. حتى رأينا فيء التلول».	باب الإبراد بالظهر في شدة الحر	113 /1
23	صحيح البخاري - ط السلطانية	الحر فأبردوا بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم». ٥٣٧ - واشتكت	باب الإبراد بالظهر في شدة الحر	113 /1
24	صحيح البخاري - ط السلطانية	: إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد الحر فأبردوا بالصلاة	باب الإبراد بالظهر في السفر	113 /1
25	صحيح مسلم	وسلم، قال: «إذا اشتد الحر، فأبردوا بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم»	٣٢ - باب استحباب الإبراد بالظهر في شدة الحر لمن يمضي إلى....	430 /1
26	صحيح مسلم	: «انتظر، انتظر»، وقال: «إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد	٣٢ - باب استحباب الإبراد بالظهر في شدة الحر لمن يمضي إلى....	431 /1
27	سنن ابن ماجه	عليه وسلم: «إذا اشتد الحر فأبردوا بالصلاة؛ فإن شدة الحر من فيح جهنم»	(٤) باب الإبراد بالظهر في شدة الحر	222 /1
28	سنن ابن ماجه	أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا اشتد الحر فأبردوا بالظهر؛ فإن شدة الحر من فيح جهنم»	(٤) باب الإبراد بالظهر في شدة الحر	222 /1
29	سنن أبي داود - ت الأرنؤوط	أو ثلاثاً، حتى رأينا فيء التلول، ثم قال: "إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا	٤ - باب وقت صلاة الظهر	302 /1
30	سنن أبي داود - ت الأرنؤوط	الصلاة -قال ابن موهب: بالصلاة- فإن شدة الحر من فيح جهنم" (١). ٤٠٣ - حدثنا موسى بن	٤ - باب وقت صلاة الظهر	303 /1
31	سنن الترمذي - ت بشار	: «إذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم». (٢٠٤) وفي	باب ما جاء في تأخير الظهر في شدة الحر	203 /1
32	سنن النسائي	الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة فإن شدة الحر من فيح جهنم»	[illegible]	248 /1

الترقية | عدد النتائج: 32 | جميع القرون

Bu çalışmamızda hadisin kaynaklarda geçen Arapça metinlerini ekran görüntüsü olarak el-Mektebetü'ş-Şamile programından aldık.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin, Konkordans'ta gösterilen yerleriyle uyumlu bir baskısını da yine internetten indirerek kullandık. Eserin baskısı için bkz.

(https://archive.org/details/umairastro90_yahoo_20190220/page/n985/mode/2up)

Hadis metninin geçtiği sahifeler matbu eserlerden fotokopi olarak da alınabilir.

3.Hadisin Yer Aldığı Tespit Edilen Kaynaklardan Her Bir Sahabînin İsmi Altında Müelliflerin Vefat Tarihlerine Göre Tahrici:

Şimdi hadisin yer aldığı tespit edilen kaynaklardan her bir sahabî ravisinin ismi altında müelliflerin vefat tarihlerine göre tahricini yapalım:

1. EBÛ HÜREYRE RİVAYETİ

a.İmam Mâlik (ö. 179), el-Muvatta' adlı eseri.

HADİS-1:

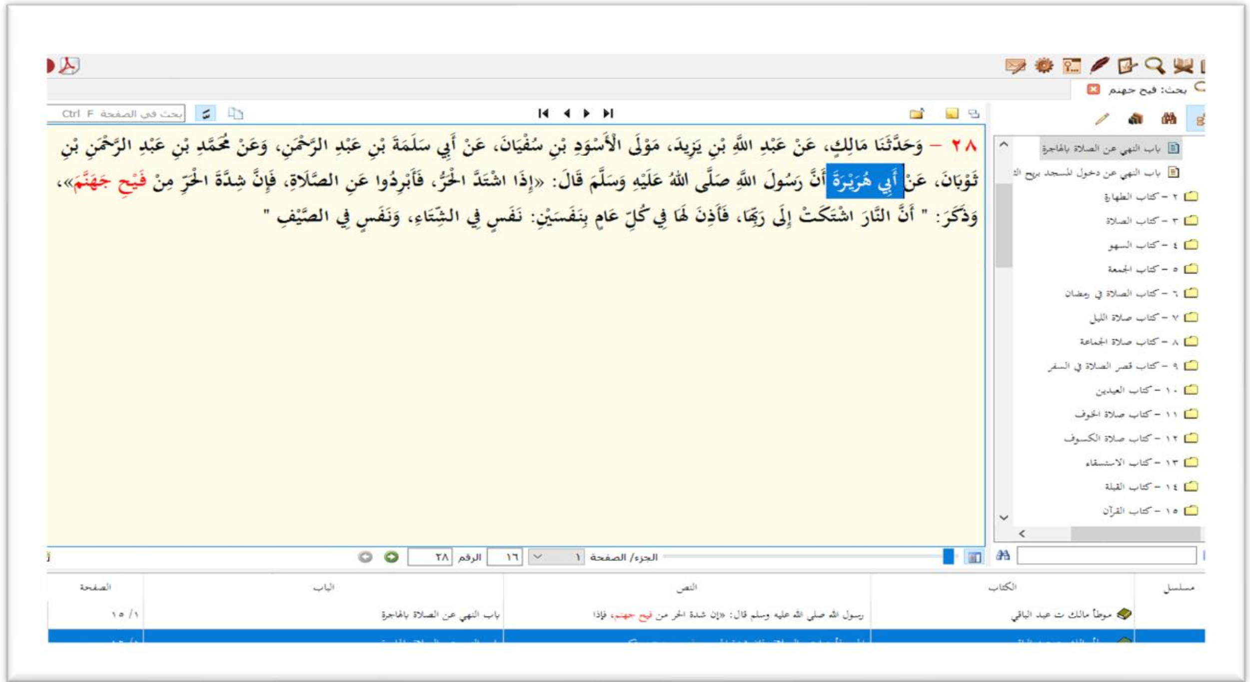
28 – وَحَدَّثَنَا مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، مَوْلَى الْأَسْوَدِ بْنِ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»، وَذَكَرَ: " أَنَّ النَّارَ اشْتَكَتْ إِلَى رَبِّهَا، فَأَذِنَ لَهَا فِي كُلِّ عَامٍ بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ "

Malik- Abdullah b. Yezîd- Mevlâ el-Esved b. Süfyan- Ebî Seleme b. Abdirrahman- Muhammed b. Abdirrahman b. Sevban- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem):

"Sıcak şiddetlendiği zaman, (öğle) namazını serinliğe bırakınız. Çünkü sıcağın şiddeti Cehennemin kaynamasındandır." buyurdu.

Sonra şu hadisi zikretti: "Cehennem, Rabbine şikâyette bulundu. O da, senede iki nefes izin verdi: Bir nefes kışın, bir nefes de yazın." Bkz. Mâlik, Muvatta, Vukût 28, c.1, s. 16.

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

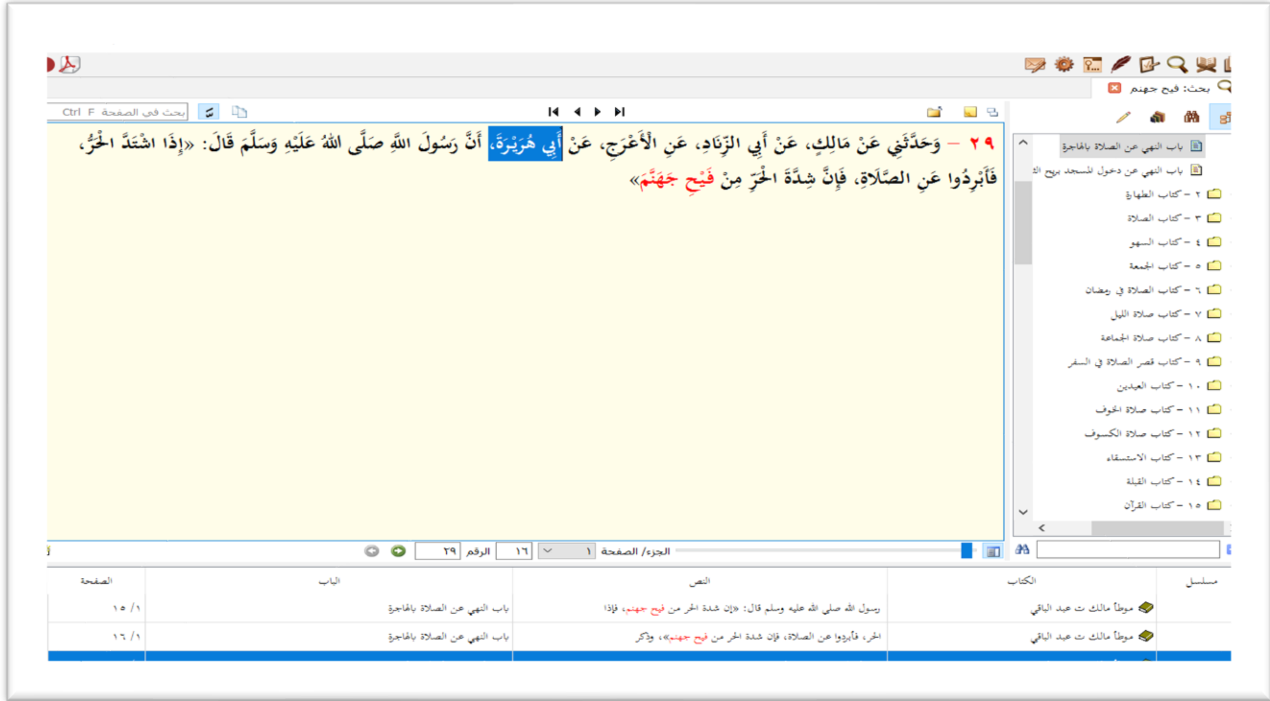
Bu rivayette aradığımız metin aynen yer almakta, ancak sonunda " وَذَكَرَ: " أَنَّ النَّارَ اشْتَكَتْ إِلَى رَبِّهَا، فَأَذِنَ لَهَا فِي كُلِّ عَامٍ بِنَفَسَيْنِ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ "" şeklinde bir ziyade bulunmaktadır.

HADİS-2:

29 – وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Malik- Ebu'z-Zinâd- el-A'rec- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): "Sıcak şiddetlendiği zaman, (öğle) namazını serinliğe bırakınız. Çünkü sıcağın şiddeti Cehennemin kaynamasındandır." Bkz. Mâlik, Muvatta, Vukût 28, c.1, s. 15.

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette aradığımız metin aynen yer almaktadır.

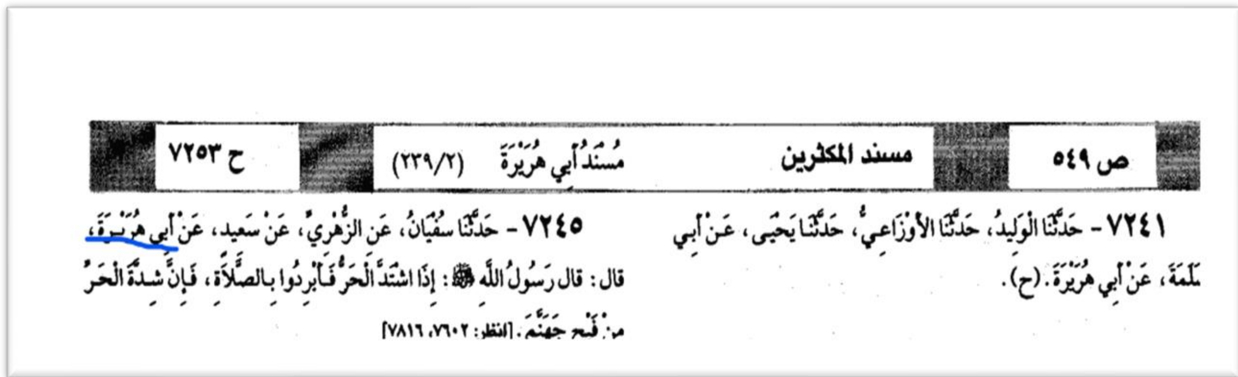
b. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Müsned adlı eseri

HADİS-1:

7246 – حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ "

Süfyan- Zührî- Saîd- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Müsned c. 2, s. 238, no: 7245 (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.12, s. 188, no: 7246.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

ص ٥٤٩ مسند المكثرين مُسْنَدُ أبي هُرَيْرَةَ (٢٣٩/٢) ح ٧٢٥٣

٧٢٤١ – حَدَّثَنا الوَليدُ، حَدَّثَنا الأَوزاعيُّ، حَدَّثَنا يَحْيَى، عَنْ أَبي سَلَمَةَ، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ. (ح)

٧٢٤٥ – حَدَّثَنا سُفْيانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبي هُرَيْرَةَ، قال: قال رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إذا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا بالصَّلاةِ، فإنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. [انظر: ٧٦٠٢، ٧٨١٦]

Bu rivayette manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

HADİS-2:

7602 – حدثنا عبد الرزاق، حدثنا معمر، وابن جُريج، عن الزهري، عن ابن المسيب، وأبي سلمة، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله –صلى الله عليه وسلم– :"إذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم".

Abdürrezzak- Ma'mer- İbn Cüreyc- Zührî- İbn Müseyyeb ve Ebû Seleme- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Müsned c. 2, s. 266, no: 7602 (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.13, s. 54, no: 7613.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

ح ٧٦١١ — مُسْنَدُ أَبِي هُرَيْرَةَ (٢٦٦/٢) — مسند المكثرين — ص ٥٧١

رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: تَوَضَّئُوا مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ. [انظر: ٧٦٦١، ٩٥١٥، ١٠٠٧٣، ١٠٢٠٧]

٧٥٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ؛ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ يُصَلِّي (٢٦٦/٢) الرَّجُلُ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَوَكُلُّكُمْ ثَوْبَانِ؟!

٧٦٠٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. [راجع: ٧٢٤٥]

٧٦٠٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ

Bu rivayette yer alan metin, tahricini yaptığımız metinle aynıdır.

HADİS-3:

7829 – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ "

Muhammed b. Bekir- İbn Cüreyc- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdirrahman- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): ….

Bu rivayette de manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir. Bkz. Müsned c. 2, s. 285, no: 7816 (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.13, s. 228, no: 7829.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

٧٨١٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. [راجع: ٧٢٤٥]

٧٨١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ حَدِيثِ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَ: أَنَّ

حَمِدَنِي عَبْدِي، وَيَقُولُ الْعَبْدُ: ﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾، فَيَقُولُ اللَّهُ: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، فَيَقُولُ الْعَبْدُ: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾، فَيَقُولُ اللَّهُ: مَجَّدَنِي عَبْدِي، وَقَالَ: هَذِهِ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾، قَالَ: أَجَلُهَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، قَالَ: يَقُولُ عَبْدِي: ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ، غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: هَذَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ. [راجع: ٧٤٠٠]

ص ٥٨٦ — مُسْنَدُ أَبِي هُرَيْرَةَ (٢٨٦/٢) — مسند المكثرين — ح ٧٨٢٤

٧٨٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ

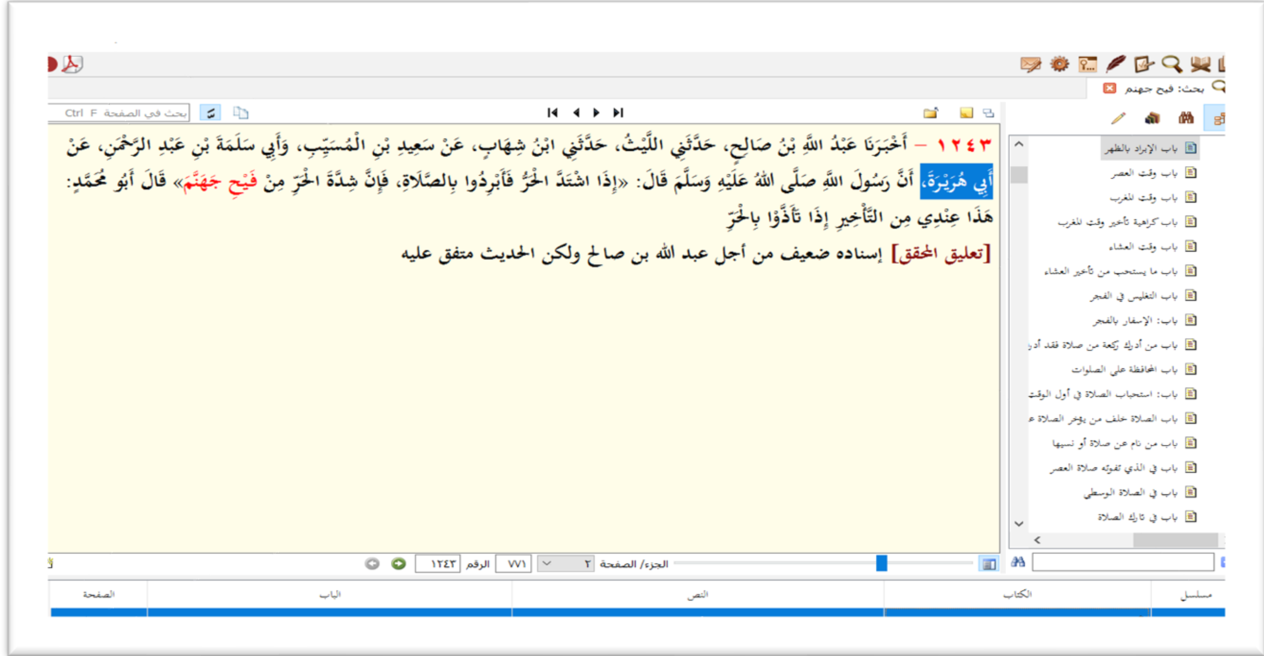
c. Dârimî (ö. 255), es-Sünen adlı eseri

HADİS-1:

1243 – أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، حَدَّثَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Abdullah b. Salih- el-Leys- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdirrahman- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Dârimî, Salât, 14, no: 1243. (c.2, s. 771- el-Mektebetü'ş-Şamile.)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette de manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

d.Buhârî (ö. 256), Sahîh adlı eseri

HADİS-1:

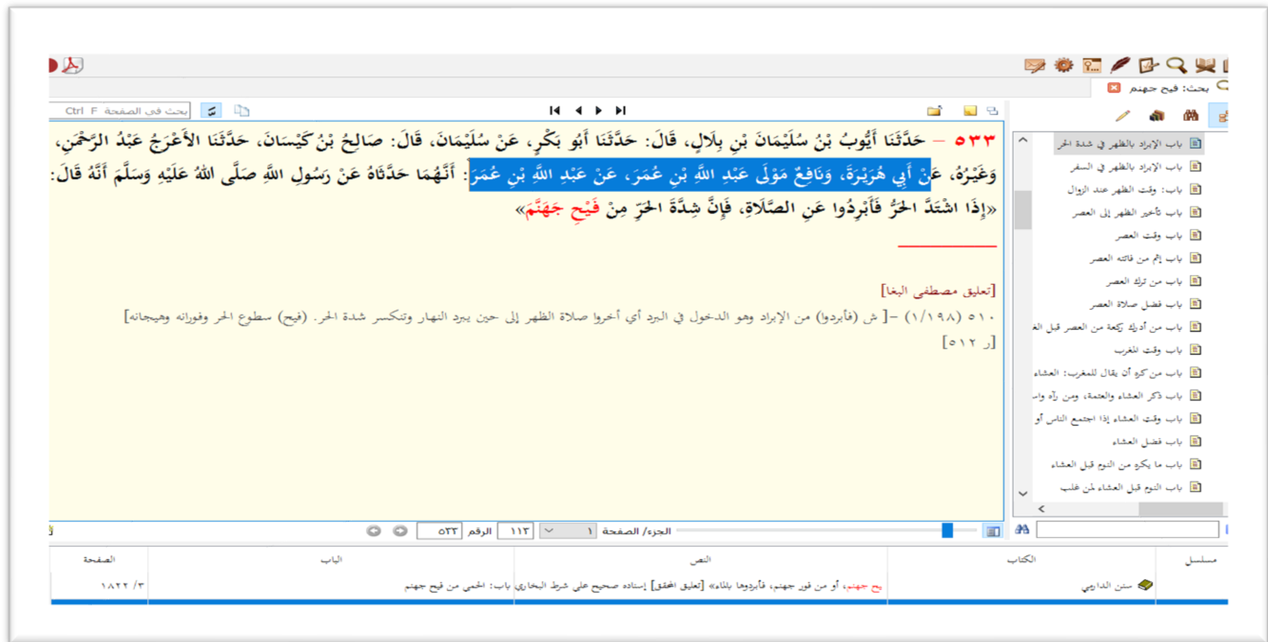
533 – حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ: صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، حَدَّثَنَا الأَعْرَجُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَغَيْرُهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَنَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلاَةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Eyyûb b. Süleyman b. Bilal- Ebû Bekir – Süleyman- Salih b.Keysân- el-A'rac Abdurrahmân ve ondan başkası - Ebû Hüreyre'den;

Ve yine Salih b. Keysân- Nâfi' Mevla Abdullah b. Ömer- Abdullah b. Ömer'den;

Ebû Hüreyre ile İbn Ömer'in her ikisinin birden naklettiğine göre Rasûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Sıcak şiddetlendiği vakitte namazı serinliğe bırakınız. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasındandır*". Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9, no: 533, c.1, s.13)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

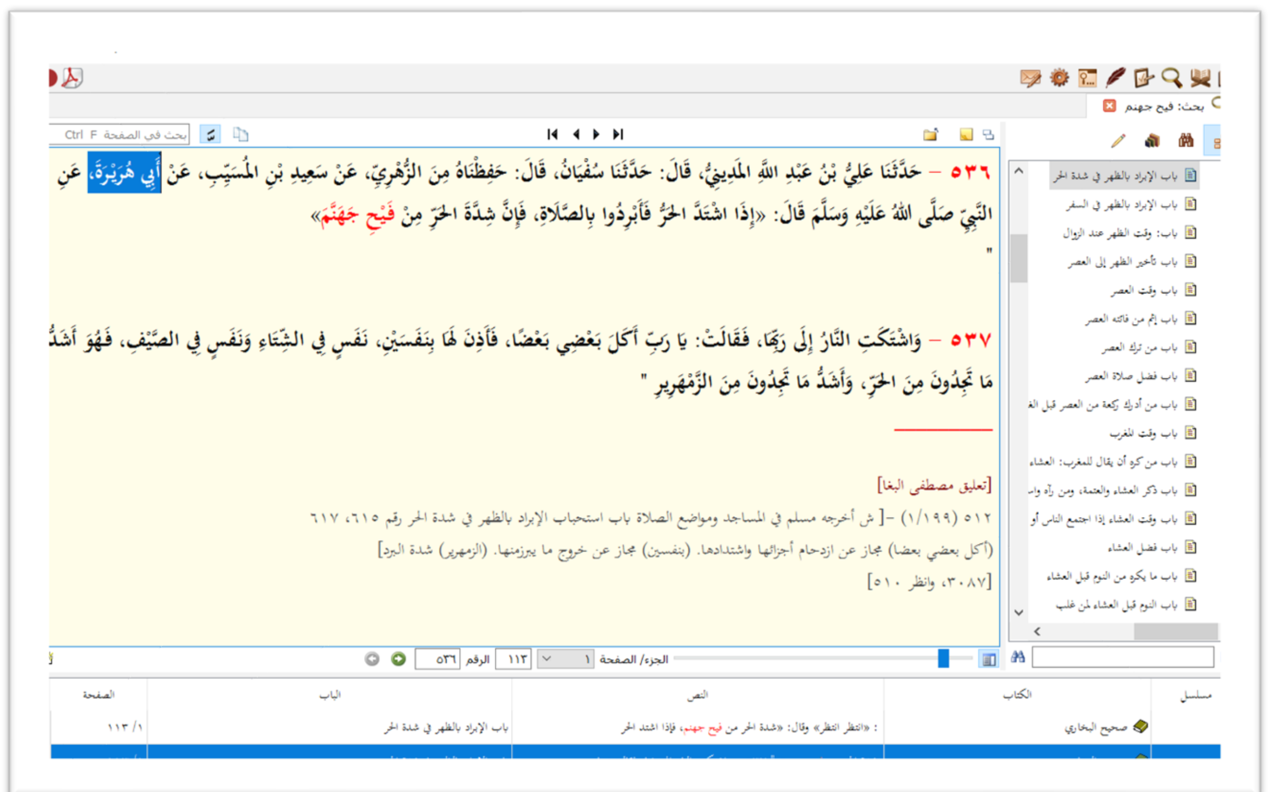
Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamberden rivayet ettikleri **bu hadis**, **sened ve metin olarak tahrîc etmemiz istenen hadistir**.

HADİS-2:

536 – حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ المَدِينِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَفِظْنَاهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ المُسَيِّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Ali b. Abdullah el-Medînî- Süfyân- Zührî- Saîd İbn Müseyyeb- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9, no: 536. (c.1, s.13)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette de manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

e.Müslim (ö. 261), Sahîh adlı eseri

HADİS-1:

180 – (615) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Kuteybe b. Saîd- Leys- / Muhammed b. Rumh- Leys- İbn Şihâb- İbn Müseyyib ve Ebû Seleme b. Abdirrahman- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Müslim, Mesacid, 180, no: 615. (c.1, s. 430).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette de manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

f.İbn Mâce (ö. 273), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

677 – حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Hişam b. Ammâr- Malik b. Enes- Ebu'z-Zinâd- el-A'rec- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. İbn Mâce, Salat 4, no: 677. (c. 1, s. 222)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette de manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

HADİS-2:

678 – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ قَالَ: أَنْبَأَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Muhammed b. Rumh- Leys b. Sa'd- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyib ve Ebû Seleme b. Abdirrahman- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. İbn Mâce, Salat 4, no: 678. (c. 1, s. 222)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة kelimesi بِالظُّهْرِ şeklinde geçmektedir.

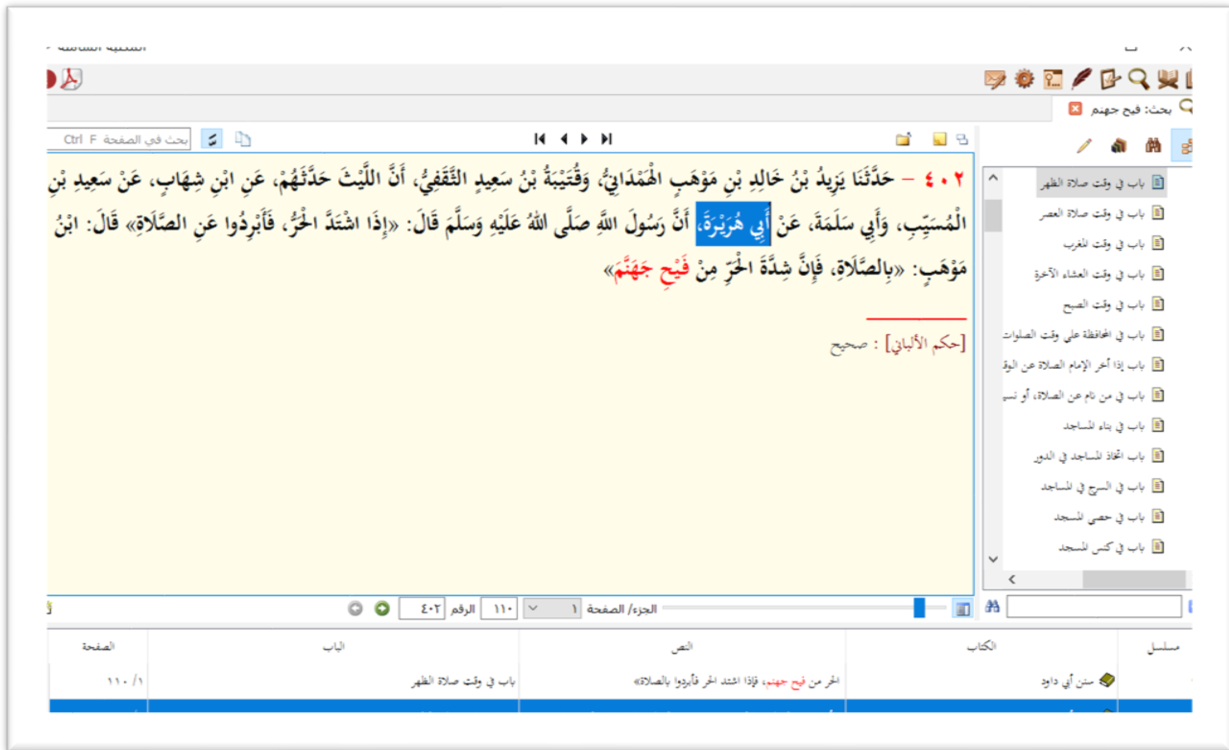
g.Ebu Davud (ö. 275), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

402 – حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ مَوْهَبٍ الْهَمْدَانِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّقَفِيُّ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ» قَالَ: ابْنُ مَوْهَبٍ: «بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Yezîd b. Hâlid b. Mevheb el-Hemdânî ve Kuteybe b. Saîd es-Sekafî- Leys- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyib ve Ebû Seleme- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Ebû Davûd, Salât 4, no: 402. (c. 1, s. 110).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette, ravilerin manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer üzerinde ihtilafları vardır. Kuteybe عن الصلاة olarak, Mevheb ise بِالصَّلَاةِ şeklinde rivayet etmektedir.

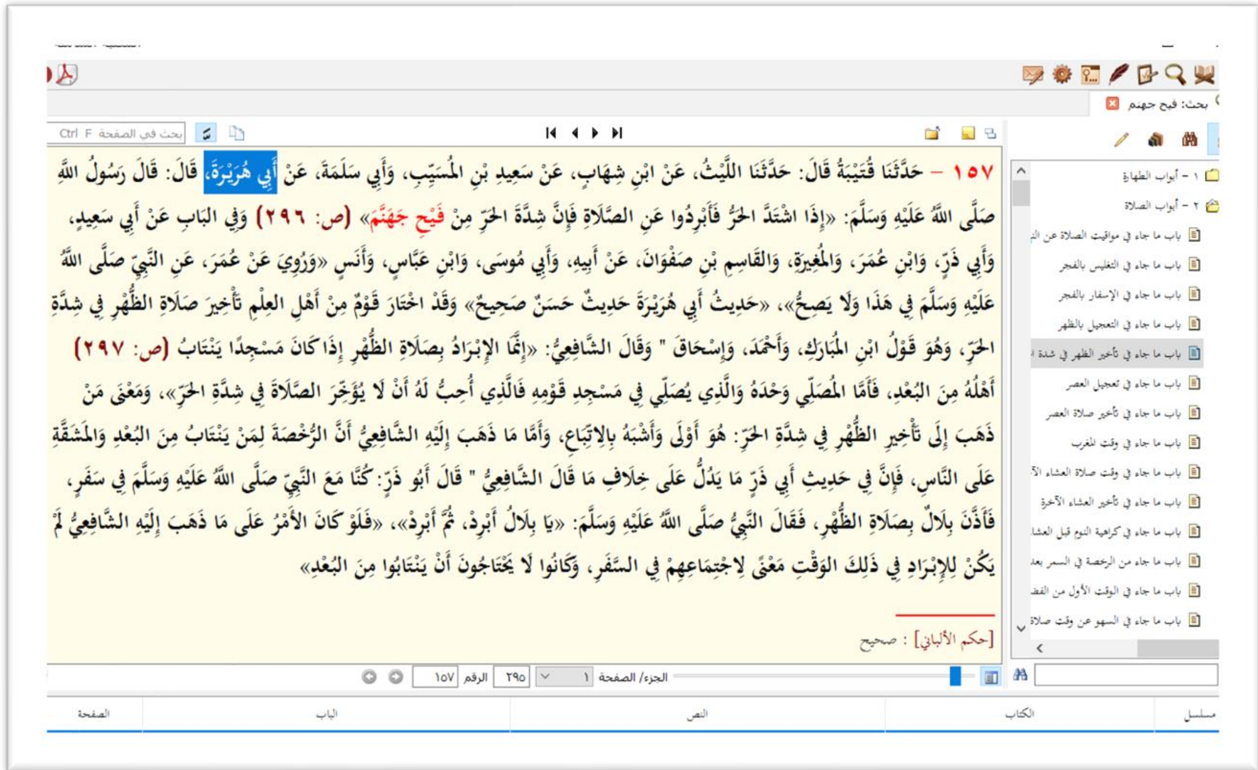
h.Tirmizî (ö. 279), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

157 – حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ.

Kuteybe- Leys- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyeb ve Ebû Seleme- Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Tirmizî, Mevâkît 5, no: 157.(c. 1, s. 295).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette yer alan metin, tahricini yaptığımız metinle aynıdır.

i.Nesâî (ö. 303), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

500 – أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Kuteybe b. Saîd- Leys- İbn Şihâb- Saîd İbn Müseyyib ve Ebû Seleme b. Abdirrahman - Ebû Hüreyre- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Nesâî, Mevâkît 5, no: 500. (c. 1, s. 248).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

٥٠٠ – أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

[حكم الألباني] صحيح

مسلسل	الكتاب	النص	الباب	الصفحة
	سنن الترمذي ت شاكر	عليه وسلم قال: «إن الحمى من فيح جهنم فأبردوها بالماء» حدثنا	باب ما جاء في تبريد الحمى بالماء	٤/ ٤٠٤
	سنن الترمذي ت بشار	فيح جهنم. وفي الباب عن أبي سعيد، وأبي ذر، وابن عمر، والمغيرة	١١٩ – باب ما جاء في تأخير الظهر في شدة الحر	١/ ٢٢٦
	سنن الترمذي ت بشار	الله عليه وسلم: إن شدة الحر من فيح جهنم، فأبردوا عن الصلاة. هذا حديث حسن صحيح.	١١٩ – باب ما جاء في تأخير الظهر في شدة الحر	١/ ٢٢٨
	سنن الترمذي ت بشار	عليه وسلم قال: إن الحمى من فيح جهنم فأبردوها بالماء. حدثنا	٢٥ – باب ما جاء في تبريد الحمى بالماء	٣/ ٤٧٢

Bu rivayette yer alan metin, tahricini yaptığımız metinle aynıdır.

2. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ RİVAYETİ

a. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Müsned adlı eseri

HADİS-1:

11062 – حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ يَعْنِي الْقَارِيَّ (3) ، حَدَّثَنَا سُهَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، وَلَا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ "

11078.–وقَالَ: " إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ

Kuteybe- Yakûb- Süheyl- Babası (Ebî Sâlih)- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Ve aynı sened ile Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Müsned c.3, s. 9, no: 11078 (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.17, s. 116, no: 11062.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

الهَاد، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ خَبَّاب، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: إِذَا رَأَى أَحَدُكُمُ الرُّؤْيَا يُحِبُّهَا فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ اللهِ، فَلْيَحْمَدِ اللهَ عَلَيْهَا وَلْيُحَدِّثْ بِهَا، فَإِذَا رَأَى غَيْرَ ذَلِكَ مِمَّا يَكْرَهُ، فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَلْيَسْتَعِذْ بِاللهِ مِنْ شَرِّهَا وَلَا يَذْكُرْهَا لِأَحَدٍ، فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ.

١١٠٧٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ خَبَّابٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: لَا تُوَاصِلُوا، فَأَيُّكُمْ أَرَادَ أَنْ يُوَاصِلَ فَلْيُوَاصِلْ حَتَّى السَّحَرِ فَقَالُوا: إِنَّكَ تُوَاصِلُ؟ قَالَ: إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنِّي أَبِيتُ لِي مُطْعِمٌ يُطْعِمُنِي، وَسَاقٍ يَسْقِينِي. [انظر:١١٨٤٤]

١١٠٧٧- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، يَعْنِي الْقَارِيَّ، حَدَّثَنَا سُهَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، وَلَا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ، إِلَّا وَزْنًا بِوَزْنٍ، مِثْلًا بِمِثْلٍ سَوَاءً بِسَوَاءٍ. [انظر:١١٤٤٩،١١٤٥٠،١١٤٥١]

١١٠٧٨- وقَالَ: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. [انظر:١١٥١٠،١١٥١٧،١١٥٩٤]

١١٠٧٩- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ عَامِرٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ ﷺ قَالَ: إِذَا اشْتَهَى الْمُؤْمِنُ الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ، كَانَ حَمْلُهُ وَوَضْعُهُ وَسِنُّهُ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ كَمَا يَشْتَهِي. [انظر:١١٧٨٦]

ح ١١٠٨٠ | مسند المكثرين | مُسْنَدُ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (١٠/٣) | ص ٧٨٢

١١٠٨٠- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، حَدَّثَنِي عِيَاضُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُحِبُّ ... قَالَ: فَكَفَفْنَا حَتَّى أَتَيْنَا النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: فَذَكَرْنَا ذَلِكَ لَهُ قَالَ: فَقَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّهَا رُقْيَةٌ؟ اقْسِمُوهَا وَاضْرِبُوا لِي مَعَكُمْ بِسَهْمٍ.

Bu rivayette manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. الصلاة عن yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

HADİS-2:

11573 – حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ

Abdurrahman- Süfyân- A'meş- Ebû Sâlih- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): …. Bkz. Müsned c.3, s. 59, no: 11594 (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.18, s. 122, no: 11573.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

١١٥٩٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. [راجع:١١٠٧٨]

١١٥٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ قَزَعَةَ مَوْلَى زِيَادٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ (٣/٦٠) يَقُولُ: لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاتَيْنِ: بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ. [راجع:١١٠٥٥]

١١٥٩٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - يَعْنِي ابْنَ أَبِي صَعْصَعَةَ - عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ، صَدَقَةٌ وَلَا خَمْسِ أَوَاقٍ، صَدَقَةٌ وَلَا خَمْسِ ذَوْدٍ، صَدَقَةٌ.

١١٥٩٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُفْيَانَ وَشُعْبَةَ وَمَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ مِثْلَهُ. [راجع:١١٠٤٤]

اللَّهِ ﷺ صَبِيحَةَ عِشْرِينَ فَقَالَ: أُرِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فَأُنْسِيتُهَا (أَوْ قَالَ: فَنَسِيتُهَا) فَالْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ فِي الْوَتْرِ، فَإِنِّي رَأَيْتُ أَنِّي أَسْجُدُ فِي مَاءٍ وَطِينٍ، فَمَنْ كَانَ اعْتَكَفَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلْيَرْجِعْ، فَرَجَعْنَا وَمَا نَرَى فِي السَّمَاءِ قَزَعَةً، فَجَاءَتْ سَحَابَةٌ فَمُطِرْنَا حَتَّى سَالَ سَقْفُ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ مِنْ جَرِيدِ النَّخْلِ، وَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، وَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَسْجُدُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ، حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ الطِّينِ فِي جَبْهَتِهِ. [راجع:١١٠٤٨]

١١٦٠٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مِنْ خُلَفَائِكُمْ خَلِيفَةٌ يَحْثِي الْمَالَ حَثْيًا لَا يَعُدُّهُ عَدًّا. [راجع:١١٠٢٥]

١١٦٠٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ الصَّرْفِ؟ فَقَالَ: يَدٌ بِيَدٍ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: لَا بَأْسَ، فَلَقِيتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ فَأَخْبَرْتُهُ أَنِّي سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ الصَّرْفِ، فَقَالَ: لَا بَأْسَ، فَقَالَ: أَوَقَالَ ذَاكَ؟ أَمَا إِنَّا سَنَكْتُبُ إِلَيْهِ فَلَنْ يُفْتِيكُمُوهُ، قَالَ: فَوَاللَّهِ لَقَدْ جَاءَ بَعْضُ فِتْيَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِتَمْرٍ فَأَنْكَرَهُ، فَقَالَ: كَأَنَّ هَذَا لَيْسَ مِنْ تَمْرِ أَرْضِنَا؟ فَقَالَ: كَانَ فِي تَمْرِنَا الْعَامَ بَعْضُ

ص ٨١٩ | مسند المكثرين | مُسْنَدُ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (٣/٦١) | ح ١١٦١١

Bu rivayette manayı etkilemeyecek şekilde harfi cer değişikliği vardır. عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

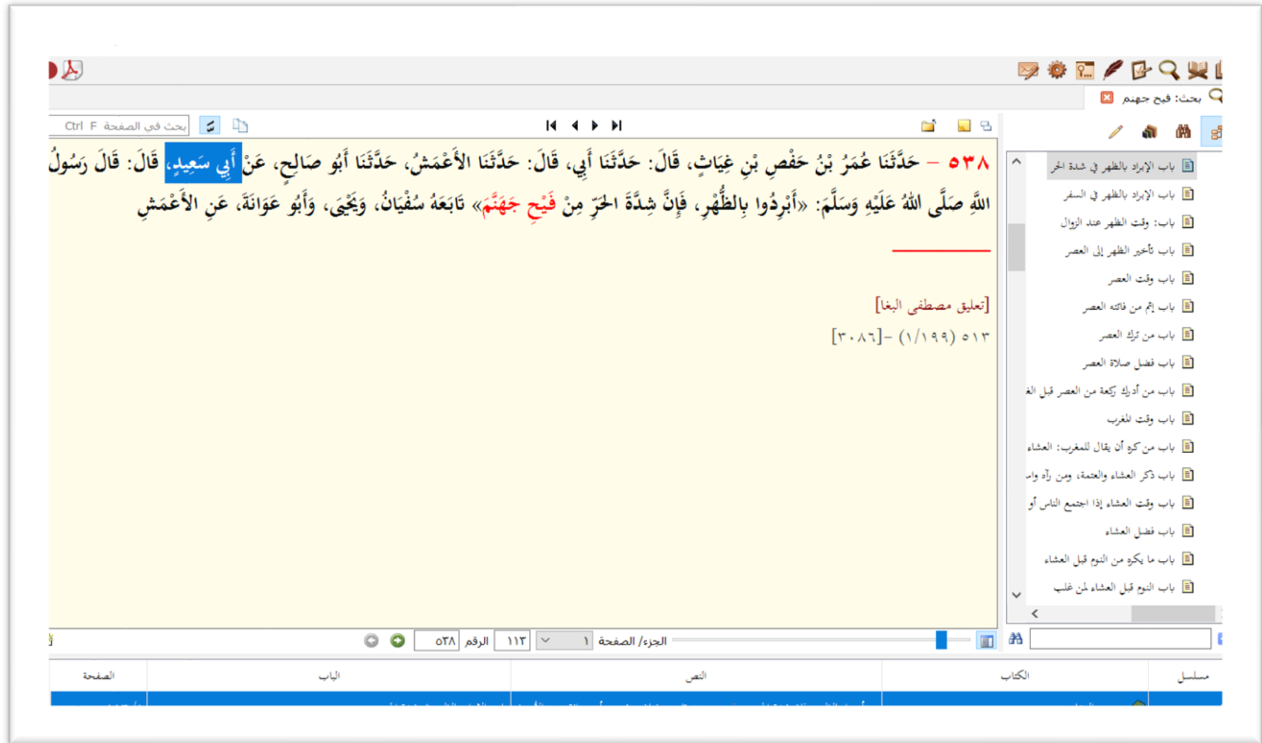
b.Buhârî (ö. 256), Sahîh adlı eseri

HADİS-1:

538 – حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ» تَابَعَهُ سُفْيَانُ، وَيَحْيَى، وَأَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ

Ömer b. Hafs b. Gıyas- babam (Hafs b. Gıyas)- A'meş- Ebû Sâlih- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): "Öğle namazını serinliğe bırakın. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasındandır" …. Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9, no: 538. (c.1, s.13)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, ayrıca أَبْرِدُوا عن الصلاة yerine أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ şeklinde geçmektedir.

HADİS-2:

3259 – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «أَبْرِدُوا بِالصَّلاَةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Muhammed b. Yusuf- Süfyân- A'meş- Zekvân- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): "Namazı serinliğe bırakın. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasından-dır" buyurdu, Bkz. Buhârî, Bed'u'l-halk, 10, no: 3259. (c.4, s. 120).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, ayrıca أَبْرِدُوا عن الصلاة yerine أَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

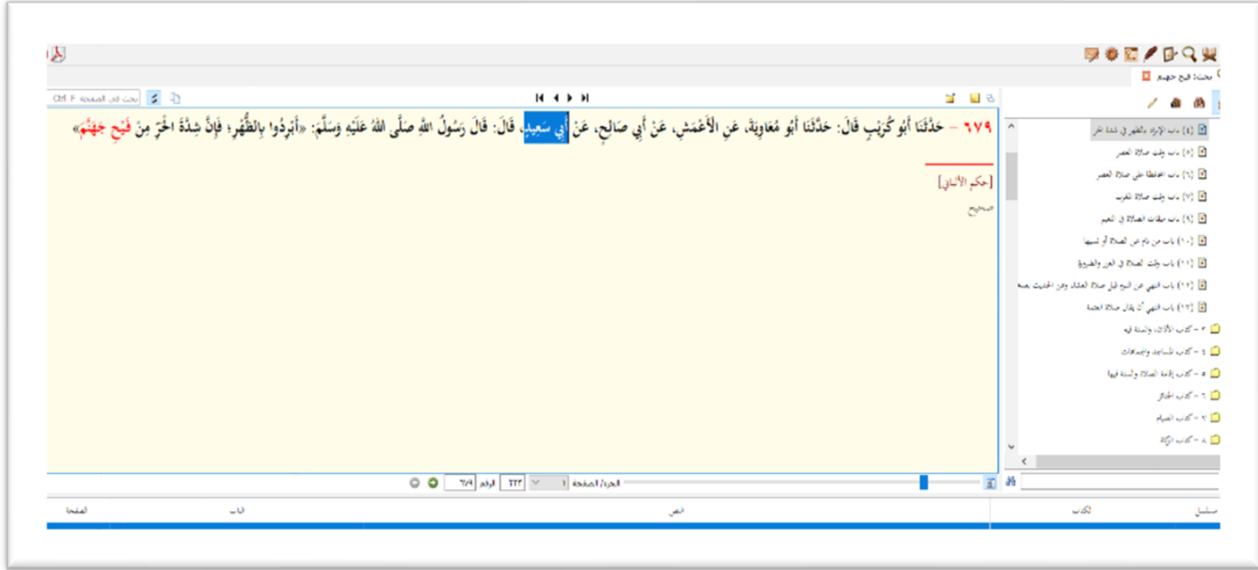
c. İbn Mâce (ö. 273), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

679 – حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Ebû Küreyb- Ebû Muaviye- A'meş- Ebû Sâlih- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): "Öğle namazını serinliğe bırakın. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasındandır" buyurdu. İbn Mâce, Salat 4, no: 679. (c. 1,s. 223)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, ayrıca أَبْرِدُوا عن الصلاة yerine أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ şeklinde geçmektedir.

d.Nesâî (ö. 303), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

501 – أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي وَأَنْبَأَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ وَأَنْبَأَنَا عَمْرُو بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى يَرْفَعُهُ قَالَ: «أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ، فَإِنَّ الَّذِي تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

İbrahim b. Yakûb- Ömer b. Hafs- babam (Hafs b. Gıyas)- / İbrahim b. Yakûb- Yahya b. Maîn- Hafs ve Amr b. Mansûr- Ömer b. Hafs b. Gıyas - babam (Hafs b. Gıyas)-Hasan b. Ubeydullah- İbrâhîm- Yezîd b. Evs- Sabit b. Kays- Ebû Saîd el-Hudrî- Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem): "Öğle namazını serin vakitlere geciktirin, gördüğünüz şu sıcaklık, cehennemin kabarmasındandır." Buyurdu. Nesâî, Mevâkît 4, no: 501. (c. 1, s. 249)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

٥٠١ – أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي وَأَنْبَأَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَعْقُوبَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ وَأَنْبَأَنَا عَمْرُو بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى يَرْفَعُهُ قَالَ: «أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ، فَإِنَّ الَّذِي تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

[حكم الألباني] صحيح لغيره

الجزء/ الصفحة ١ ٢٤٩ الرقم ٥٠١

مسلسل	الكتاب	النص	الباب	الصفحة
١	سنن الترمذي ت شاكر	عليه وسلم قال: «إن الحمى من فيح جهنم فأبردوها بالماء» حدثنا	باب ما جاء في تبريد الحمى بالماء	٤/ ٤٠٤
١	سنن الترمذي ت بشار	فيح جهنم. وفي الباب عن أبي سعيد، وأبي ذر، وابن عمر، والمغيرة	١١٩ – باب ما جاء في تأخير الظهر في شدة الحر	١/ ٢٢٦
١	سنن الترمذي ت بشار	الله عليه وسلم: إن شدة الحر من فيح جهنم، فأبردوا عن الصلاة. هذا حديث حسن صحيح.	١١٩ – باب ما جاء في تأخير الظهر في شدة الحر	١/ ٢٢٨
١	سنن الترمذي ت بشار	عليه وسلم قال: إن الحمى من فيح جهنم فأبردوها بالماء. حدثنا	٢٥ – باب ما جاء في تبريد الحمى بالماء	٣/ ٤٧٢
١	سنن النسائي	له صلى الله عليه وسلم قال: «إذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة؛ فإن شدة الحر من فيح جهنم»	الإبراد بالظهر إذا اشتد الحر	١/ ٢٤٨

Bu rivayette mana benzer olmakla birlikte "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, ayrıca "فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ" yerine "فَإِنَّ الَّذِي تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ" ve "أَبْرِدُوا عن الصلاة" yerine "أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ" şeklinde geçmektedir.

3. EBÛ ZER EL-GİFÂRÎ RİVAYETİ

a. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Müsned adlı eseri

HADİS-1:

21533 – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُهَاجِرًا أَبَا الْحَسَنِ، يُحَدِّثُ، أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَذِّنُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالظُّهْرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَبْرِدْ أَبْرِدْ "، أَوْقَالَ: "انْتَظِرْ انْتَظِرْ "، وَقَالَ: "إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ " قَالَ أَبُو ذَرٍّ: "حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ "

Muhammed b. Cafer- Şu'be- Muhacir Ebu'l-Hasan- Zed b. Vehb- Ebû Zer: "Rasûlullah'ın (as) müezzini ezana başlıyordu. Hz. peygamber dedi ki: "- Serinliği bekle! Serinliği bekle! -veya dur, dur!-. Şüphesiz ki sıcağın şiddeti, cehennemin hararetindendir. Binâenaleyh sıcak şiddetlenince namazı serinliğe tehir edin!" Ebû Zer dedi ki: "Nihayet tepelerin gölge oluşturduğunu gördük." Bkz. Müsned c.5, s. 177, no: 21876. (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.35, s. 424, no: 21533.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

ح ٢١٨٦٤ مسند الأنصار حديث أبي ذر الغفاري (١٧٧/٥) ص ١٥٨٨

والبخيل المنان، والتاجر، والبياع الحلاف. قال: قلت: يا أبا ذر، ما المال؟ قال: فرق لنا وذود - يعني بالفرق غنما يسيرة - . قال: قلت: لست عن هذا أسأل، إنما أسألك عن صامت المال. قال: ما أصبح لا أمسى، وما أمسى لا أصبح. قال: قلت: يا أبا ذر ما لك ولإخوتك قريش؟ قال: والله لا أسألهم دنيا، ولا أستفتيهم عن دين الله تبارك وتعالى، حتى ألقى الله ورسوله، ثلاثا يقولها.

٢١٨٦٤ - حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن حميد بن هلال، عن عبد الله بن الصامت، عن أبي ذر، عن النبي ﷺ؛ أنه قال: إن أناسا من أمتي سيماهم التحليق يقرؤون القرآن لا يجاوز حلوقهم، يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية، هم شر الخلق والخليقة.

٢١٨٦٥ - حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن عمرو بن مرة. قال: سمعت سويد بن الحارث. قال: سمعت أبا ذر. قال: قال رسول الله ﷺ: ما أحب أن لي مثل أحد ذهبا.

قال شعبة: أو قال: ما أحب أن لي أحدا ذهبا أدع منه يوم أموت دينارا، أو نصف دينار، إلا لغريم. [راجع: ٢١٦٤٨]

٢١٨٦٦ - حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة. قال: سمعت مهاجرا أبا الحسن يحدث، أنه سمع زيد بن وهب يحدث، عن أبي ذر. قال: أذن مؤذن رسول الله ﷺ بالظهر. فقال النبي ﷺ: أبرد أبرد، أو قال: انتظر انتظر. وقال: إن شدة الحر من فيح جهنم، فإذا اشتد الحر فأبردوا عن الصلاة. قال أبو ذر: حتى رأينا فيء التلول. [راجع: ٢١٧٠٤]

٢١٨٧٢ - حدثنا يحيى، عن ابن عجلان، حدثني سعد، عن أبيه، عن عبد الله بن وديعة، عن أبي ذر، عن النبي ﷺ. قال: من اغتسل، أو تطهر، فأحسن الطهور، ولبس من أحسن ثيابه، ومس ما كتب الله له من طيب، أو دهن أهله، ثم أتى الجمعة، فلم يلغ، ولم يفرق بين اثنين، غفر له ما بينه وبين الجمعة الأخرى. [انظر: ٢١٩٠٢]

٢١٨٧٣ - حدثنا ابن نمير، حدثنا موسى - يعني ابن المسيب الثقفي - عن شهر، عن عبد الرحمن بن غنم الأشعري، عن أبي ذر، عن النبي ﷺ. قال: إن الله تبارك وتعالى يقول: يا عبادي كلكم مذنب إلا من عافيت، فاستغفروني أغفر لكم، ومن علم منكم أني ذو قدرة على المغفرة فاستغفرني بقدرتي غفرت له، ولا أبالي، وكلكم ضال إلا من هديت، فسلوني الهدى أهدكم، وكلكم فقير إلا من أغنيت، فسلوني أرزقكم، ولو أن حيكم وميتكم، وأولكم وآخركم، ورطبكم ويابسكم. اجتمعوا على قلب أتقى عبد من عبادي لم يزيدوا في ملكي جناح بعوضة، ولو أن حيكم وميتكم، وأولكم وآخركم، ورطبكم ويابسكم، اجتمعوا فسأل كل سائل منهم ما بلغت أمنيته، وأعطيت كل سائل ما سأل لم ينقصني، إلا كما لو مر أحدكم على شفة البحر فغمس إبرة ثم انتزعها، ذلك لأني جواد ماجد واجد أفعل ما أشاء، عطائي كلامي، وعذابي كلامي، إذا أردت شيئا فإنما أقول له كن فيكون. [راجع: ٢١٦٩٥]

٢١٨٧٤ - حدثنا ابن نمير ومحمد بن عبيد. قالا: حدثنا الأعمش، عن إبراهيم التيمي، عن أبيه. قال: قال أبو ذر: بينما أنا مع

Hadis, aynı lafızlarla fakat takdim-tehirli cümleler olarak geçmektedir.

b.Buhârî (ö. 256), Sahîh adlı eseri

HADİS-1:

535 – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ المُهَاجِرِ أَبِي الحَسَنِ، سَمِعَ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَذِّنُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ، فَقَالَ: «أَبْرِدْ أَبْرِدْ» أَوْ قَالَ: «انْتَظِرِ انْتَظِرْ» وَقَالَ: «شِدَّةُ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ» حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ

Muhammed b. Beşşâr- Gunder- Şu'be- Muhacir Ebu'l-Hasan- Zed b. Vehb- Ebû Zer: … Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9, no: 535 (c.1, s.13).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Hadis, benzer lafızlarla fakat takdim-tehirli cümleler olarak geçmektedir.

c.Müslim (ö. 261), Sahîh adlı eseri

HADİS-1:

184 – (616) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُهَاجِرًا أَبَا الْحَسَنِ، يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَذِّنُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالظُّهْرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدْ، أَبْرِدْ»، أَوْ قَالَ: «انْتَظِرْ، انْتَظِرْ»، وَقَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ»، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: «حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ»

Muhammed b. Müsennâ- Muhammed b. Cafer- Şu'be- Muhacir Ebu'l-Hasan- Zed b. Vehb- Ebû Zer: … Bkz. Müslim, Mesacid, 184, no: 616. (c.1, s. 431).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

١٨٤ - (٦١٦) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُهَاجِرًا أَبَا الْحَسَنِ، يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: أَذَّنَ مُؤَذِّنُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالظُّهْرِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْرِدْ، أَبْرِدْ» أَوْ قَالَ: «انْتَظِرِ، انْتَظِرْ»، وَقَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ»، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: «حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ»

[شرح محمد فؤاد عبد الباقي]

[ش (فيء التلول) التلول جمع تل وهو ما اجتمع على الأرض من رمل أو تراب أو نحوهما كالروابي والفيء لا يكون إلا بعد الزوال وأما الظل فيطلق على ما قبل الزوال وبعده هذا قو
أهل اللغة ومعنى قوله رأينا فيء التلول أنه أخر تأخيرا كثيرا حتى صار للتلول فيء والتلول منبطحة غير منتصبة ولا يصير لها فيء في العادة إلا بعد زوال الشمس بكثير]

Hadis, benzer lafızlarla fakat takdim-tehirli cümleler olarak geçmektedir.

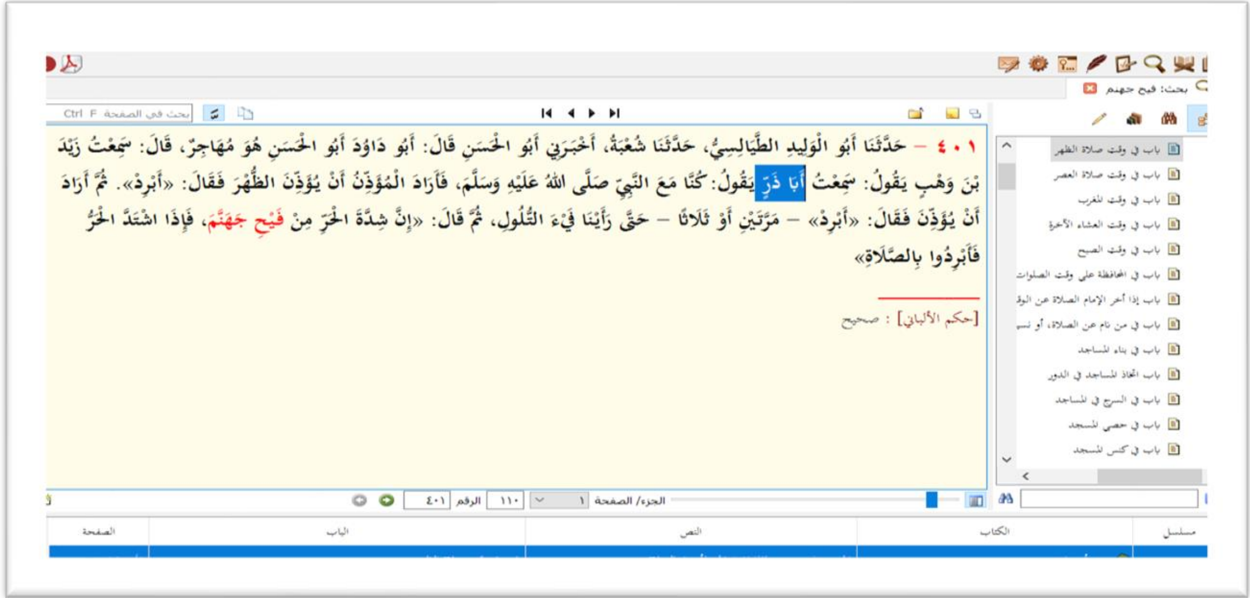
d.Ebu Davud (ö. 275), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

401 – حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: أَبُو دَاوُدَ أَبُو الْحَسَنِ هُوَ مُهَاجِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ يَقُولُ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرَادَ الْمُؤَذِّنُ أَنْ يُؤَذِّنَ الظُّهْرَ فَقَالَ: «أَبْرِدْ». ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُؤَذِّنَ فَقَالَ: «أَبْرِدْ» – مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا – حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ»

Ebu'l-Velid et-Tayâlisî- Şu'be- Muhacir Ebu'l-Hasan- Zed b. Vehb- Ebû Zer: … Bkz. Ebu Davud, Salat 4, no: 401. (c. 1, s. 110)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Hadis, benzer lafızlarla fakat takdim-tehirli cümleler olarak geçmektedir.

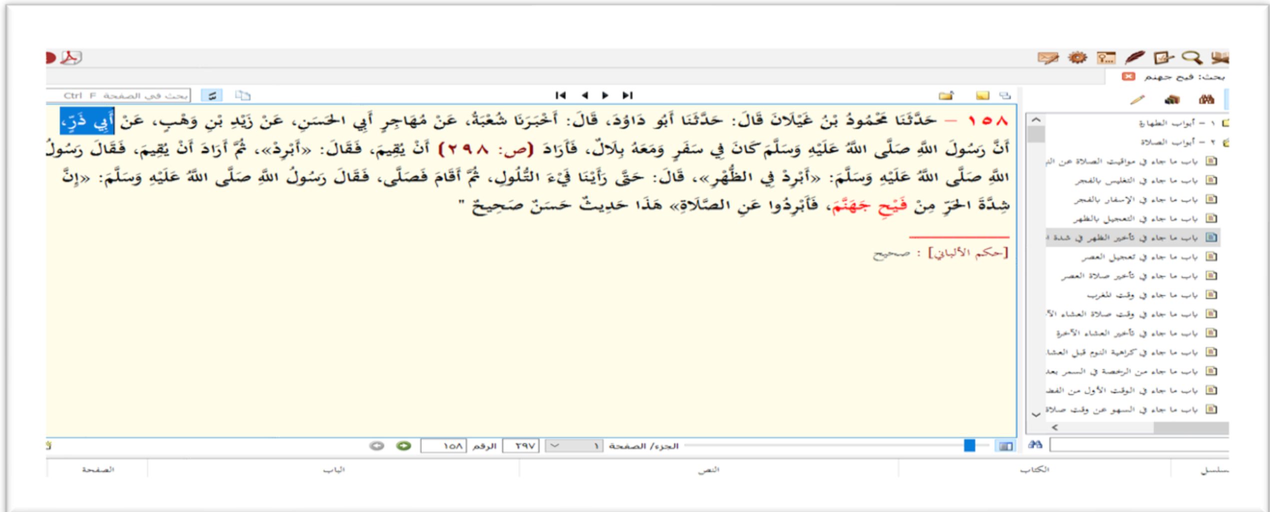
e.Tirmizî (ö. 279), Sünen adlı eseri

HADİS-1:

158 – حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُهَاجِرٍ أَبِي الحَسَنِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ وَمَعَهُ بِلَالٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُقِيمَ، فَقَالَ: أَبْرِدْ، ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُقِيمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَبْرِدْ فِي الظُّهْرِ، قَالَ: حَتَّى رَأَيْنَا فَيْءَ التُّلُولِ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ.

Mahmud b. Gaylan- Ebû Davûd- Şu'be- Muhacir Ebu'l-Hasan- Zed b. Vehb- Ebû Zer: … Bkz. Tirmizî, Mevâkît 5, no: 158.(c. 1, s. 226).

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette mana benzer olmakla birlikte "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, diğer yerler benzer lafızlarla ancak geçmektedir.

4. MUĞİRE B. ŞÛBE RİVAYETİ

a. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Müsned adlı eseri

HADİS-1:

18185 – حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ الْأَزْرَقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ بَيَانِ بْنِ بِشْرٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، صَلَاةَ الظُّهْرِ بِالْهَاجِرَةِ فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ "

İshak b. Yusuf el-Ezrak- Şerik- Beyan b. Bişr- Kays b. Ebî Hâzim- Muğîre b. Şu'be: Biz, Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) ile beraber öğle namazını (zevalden hemen sonra) gündüzün ortasında ve sıcağında kılardık. Sonra O, bize: (Öğle) namazını serinliğe bırakınız. Çünkü şüphesiz sıcağın şiddeti cehennemin galeyanındandır.) buyururdu." Bkz. Müsned c.4, s. 250, no: 18369. (Beytü'l-efkâr neşri). el-Mektebetü'ş-Şamile, c.30, s. 122, no: 18185.

Rivayetin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

ص ١٣٢٥ مسند الكوفيين حديث المغيرة بن شعبة (٢٥١/٤) ح ١٨٣٨٢

١٨٢٦٧ - حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن منصور. قال: سمعت المسيب بن رافع يحدث، عن وراد كاتب المغيرة بن شعبة؛ أن المغيرة كتب إلى معاوية أن رسول الله ﷺ كان إذا سلم قال: لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير، اللهم لا مانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد. [راجع: ١٨٣١٩]

١٨٣٦٨ - حدثنا محمد بن جعفر: وبهز. قالا: حدثنا شعبة، عن حبيب بن أبي ثابت قال ابن جعفر: قال: سمعت ميمون بن أبي شبيب يحدث، عن المغيرة بن شعبة، عن النبي ﷺ أنه قال: من روى عني حديثاً وهو يرى أنه كذب فهو أحد الكذابين. [انظر: ١٨٣٩٨، ١٨٤٢٩، ١٨٤٣٠]

١٨٣٦٩ - حدثنا إسحاق بن يوسف الأزرق، عن شريك، عن بيان ابن بشر، عن قيس بن أبي حازم، عن المغيرة بن شعبة. قال: كنا نصلي مع نبي الله ﷺ صلاة الظهر بالهاجرة، فقال لنا رسول الله ﷺ: أبردوا بالصلاة، فإن شدة الحر من فيح جهنم.

اكتب إلي بحديث سمعته من رسول الله ﷺ؟ قال: فكتب إليه المغيرة إني سمعته يقول عند انصرافه من الصلاة: لا إله إلا الله وحده لا شريك له، له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير. ثلاث مرات. [راجع: ١٨٣١٩]

١٨٣٧٧ - وكان ينهى عن قيل (٢٥١/٤) وقال، وكثرة السؤال، وإضاعة المال ومنع وهات وعقوق الأمهات، ووأد البنات. [راجع: ١٨٣٢٨]

١٨٣٧٨ - حدثنا يزيد بن هارون، أخبرنا ابن عون، عن الشعبي، عن عروة بن المغيرة بن شعبة، عن أبيه. [راجع: ١٨٣٥٩]

١٨٣٧٩ - وعن ابن سيرين، رفعه إلى المغيرة بن شعبة. قال: كنا مع النبي ﷺ فغمز ظهري أو كتفي بشيء كان معه، قال: وتبعته فقضى رسول الله ﷺ حاجته ثم جاء، فقال: أمعك ماء؟ قلت: نعم، ومعي سطيحة من ماء، فغسل وجهه، وكانت عليه جبة شامية ضيقة الكمين فأدخل يده فرفع الجبة على عاتقه وأخرج يديه من أسفل الجبة فغسل ذراعيه ومسح على العمامة قال: وذكر الناصية بشيء ومسح على خفيه ثم أقبلنا فإذا كنا القوم في صلاة الغداة، وعبد الرحمن يؤمهم، وقد صلوا

Bu rivayette mana benzer olmakla birlikte "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, diğer yerler benzer lafızlarla ancak عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

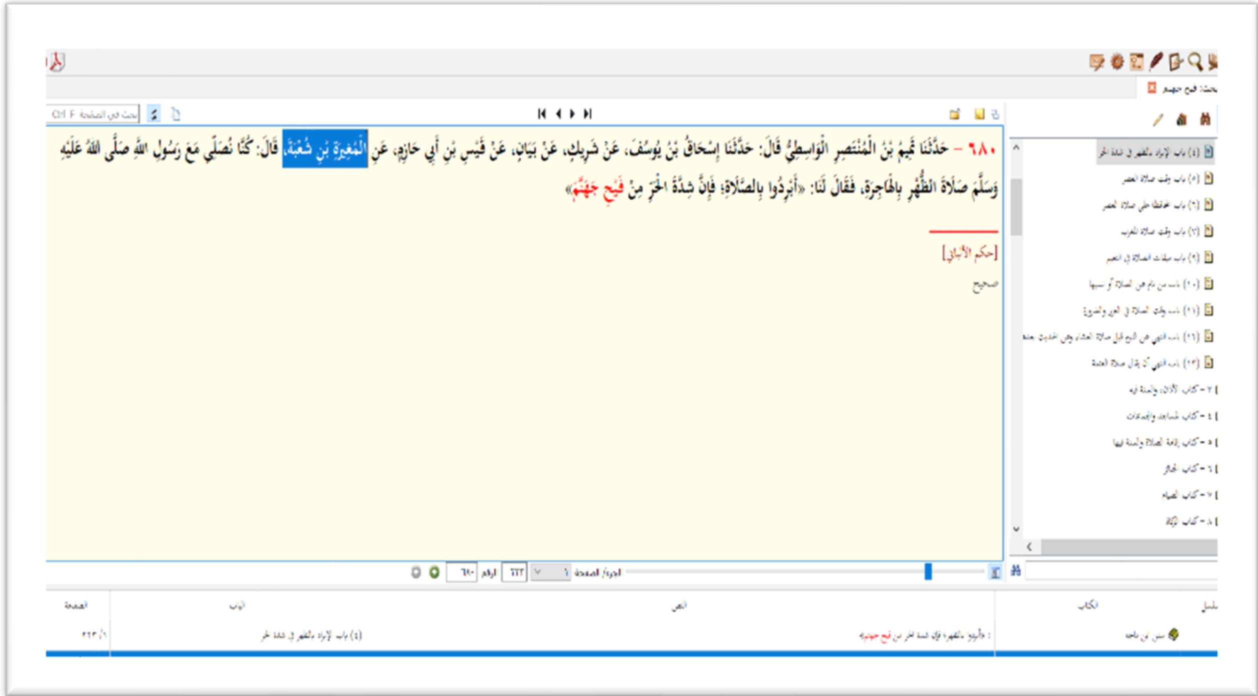
HADİS-2:

680 – حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ الْوَاسِطِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ بَيَانٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الظُّهْرِ بِالْهَاجِرَةِ، فَقَالَ لَنَا: «أَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ؛ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Temîm b. El-Müntasir el-Vâsıtî- İshak b. Yusuf- Şerik- Beyan- Kays b. Ebî Hâzim- Muğîre b. Şu'be:

- Biz, Resûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) ile beraber öğle namazını (zevalden hemen sonra) gündüzün ortasında ve sıcağında kılardık. Sonra O, bize: (Öğle) namazını serinliğe bırakınız. Çünkü şüphesiz sıcağın şiddeti cehennemin galeyanındandır.) buyururdu." Bkz. İbn Mâce, Salat 4, no: 680, (c. 1,s. 223)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Bu rivayette mana benzer olmakla birlikte "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, diğer yerler benzer lafızlarla ancak عن الصلاة yerine بِالصَّلَاةِ şeklinde geçmektedir.

5. SAFVAN B. MAHREME RİVAYETİ

a. Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Müsned adlı eseri

HADİS-1:

حَدِيثُ ابْنِ صَفْوَانَ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِيهِ، (1)

18306 – حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ بَشِيرِ (2) بْنِ سَلْمَانَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ صَفْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ " (3)

Vekî'- Beşir b. Selman- Kasım b. Safvan- Babası (Safvan b. Mahreme)- Nebî (sav): …. Bkz. Müsned c.4, s. 262, no: 18495.

HADİS-2:

18307 – حَدَّثَنَا يَعْلَى، (1) حَدَّثَنَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ يَعْنِي بَشِيرًا، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ صَفْوَانَ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَبْرِدُوا بِصَلَاةِ الظُّهْرِ، فَإِنَّ الْحَرَّ مِنْ فَوْرِ جَهَنَّمَ " (2)

Ya'lâ- Ebû İsmail Beşir- Kasım b. Safvan- Babası (Safvan b. Mahreme)- Nebî (sav): …. Bkz. Müsned c.4, s. 263, no: 18496.

Rivayetlerin Beytü'l-efkâr neşri görüntüsü

١٨٤٨٨ – حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ رُوَيْبَةَ؛ أَنَّهُ رَأَى بِشْرَ بْنَ مَرْوَانَ عَلَى الْمِنْبَرِ رَافِعاً يَدَيْهِ يُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ يَدْعُو، فَقَالَ: لَعَنَ اللَّهُ هَاتَيْنِ الْيَدَيْنِ، رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ يَدْعُو وَهُوَ يُشِيرُ بِإِصْبَعٍ. [راجع: ١٧٣٥١]

حَدِيثُ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ الطَّائِيِّ

حَدِيثُ ابْنِ صَفْوَانَ الزُّهْرِيِّ عَنْ أبيه

١٨٤٩٥ – حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ (بَشِيرِ) بْنِ سَلْمَانَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ صَفْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ.

ح ١٨٤٩٦ | مسند الكوفيين | حَدِيثُ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ (٢٦٣/٤) | ص ١٣٣٤

١٨٤٩٦ – حَدَّثَنَا(ن) يَعْلَى حَدَّثَنَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ، يَعْنِي بَشِيراً، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ صَفْوَانَ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ. قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَبْرِدُوا بِصَلَاةِ الظُّهْرِ فَإِنَّ الْحَرَّ مِنْ فَوْرِ جَهَنَّمَ.

ﷺ(٢٦٣/٤)؟ فَقَالَ: مَا عَهِدَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَيْئاً لَمْ يَعْهَدْهُ إِلَى النَّاسِ.

١٨٥٠٤ – حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ

Bu rivayette mana benzer olmakla birlikte "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ" kısmı yer almamakta, diğer yerler benzer lafızlarla ancak عن الصلاة yerine birinci hadiste بِالظُّهْرِ, ikinci hadiste ise بِصَلَاةِ الظُّهْرِ şeklinde geçmektedir.

6. ABDULLAH B. ÖMER RİVAYETİ

a.Buhârî (ö. 256), Sahîh adlı eseri

Tahric etmemiz istenen hadis hem Ebû Hüreyre hem de Abdullah b. Ömer tarafından zikredilmiştir. Ebû Hüreyre rivayetleri incelenirken, Buhârî'nin birinci rivayeti olarak tanıtmıştık:

HADİS-1:

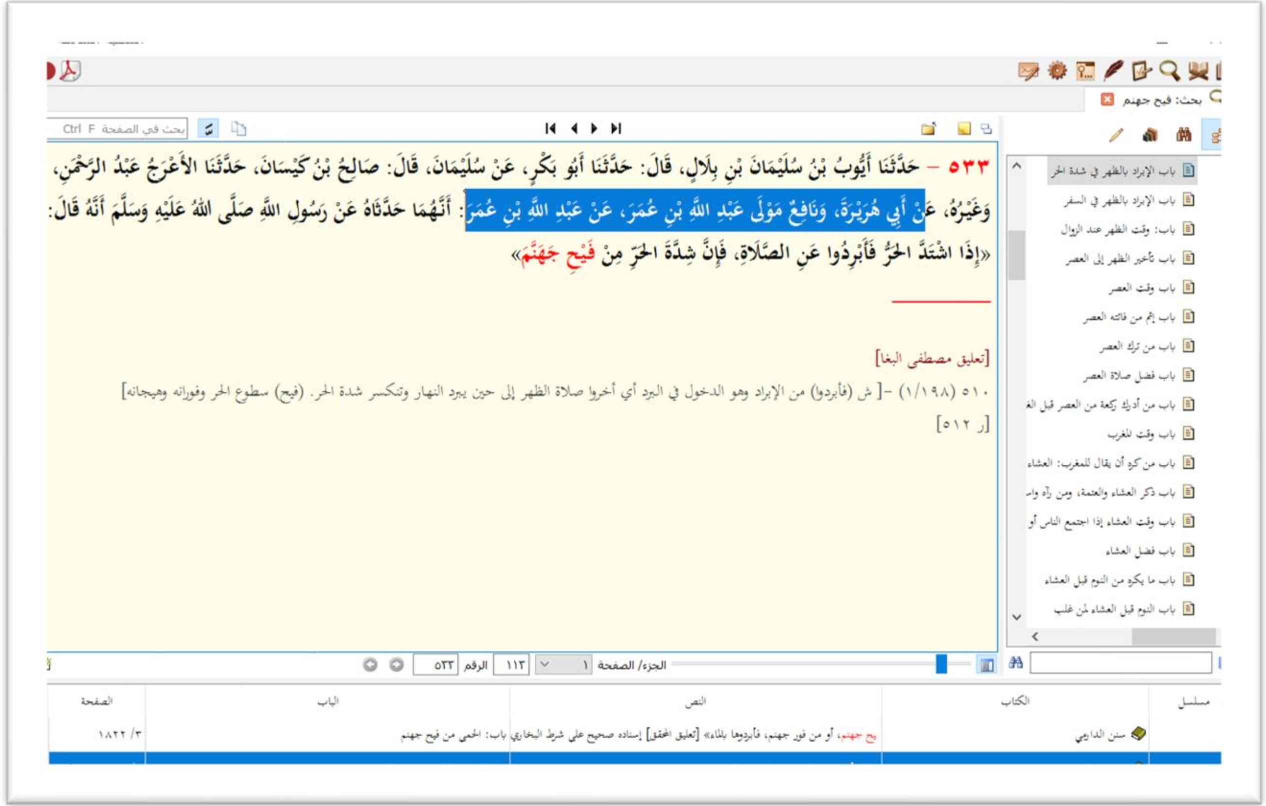
533 – حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ: صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، حَدَّثَنَا الأَعْرَجُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَغَيْرُهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَنَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا اشْتَدَّ الحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّ شِدَّةَ الحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ»

Eyyûb b. Süleyman b. Bilal- Ebû Bekir – Süleyman- Salih b.Keysân- el-A'rac Abdurrahmân ve ondan başkası - Ebû Hüreyre'den;

Ve yine Salih b. Keysân- Nâfi' Mevla Abdullah b. Ömer- Abdullah b. Ömer'den;

Ebû Hüreyre ile İbn Ömer'in her ikisinin birden naklettiğine göre Rasûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: "*Sıcak şiddetlendiği vakitte namazı serinliğe bırakınız. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kaynamasındandır*". Bkz. Buhârî, Mevâkît, 9, no: 533, (c.1, s.13)

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamberden rivayet ettikleri bu hadis, sened ve metin olarak tahrîc etmemiz istenen hadistir. -

7.ATÂ B. YESÂR RİVAYETİ - MÜRSEL

Atâ b. Yesâr h. 19 da doğmuş olup tabiindendir. Dolayısıyla buradaki rivayeti mürseldir.

Sadece İmam Mâlik'in Muvatta' adlı eserinde tespit ettiğimiz Atâ b. Yesâr'ın sahabî raviyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den (Mürsel olarak) rivayet ettiği bir hadisi öncelikle vermek istiyoruz.

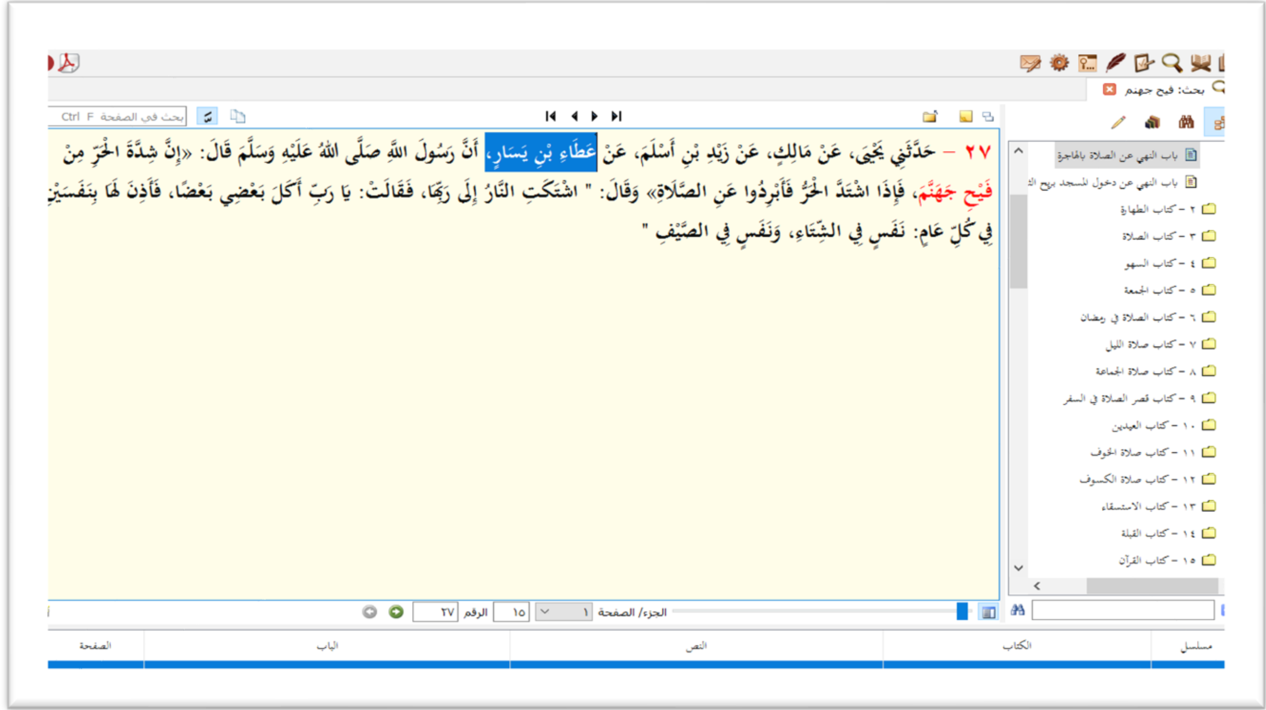
a.İmam Mâlik (ö. 179), el-Muvatta' adlı eseri.

HADİS-1:

27 – حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ» وَقَالَ: " اشْتَكَتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا، فَقَالَتْ: يَا رَبِّ أَكَلَ بَعْضِي بَعْضًا، فَأَذِنَ لَهَا بِنَفَسَيْنِ فِي كُلِّ عَامٍ: نَفَسٍ فِي الشِّتَاءِ، وَنَفَسٍ فِي الصَّيْفِ "

Yahya- Malik- Zeyd b. Eslem- Atâ b. Yesâr- Resûlüllah (sav): "Sıcağın şiddeti, cehennemin kaynamasındandır. Sıcak şiddetlendiği zaman, (öğle) namazını serinliğe bırakınız" buyurdu ve şöyle devam etti: "Cehennem Rabbine şikâyet ederek: Yarabbi! Ateşim birbirini yedi, dedi. Rabbi de ona senede iki nefes alma izni verdi: Bir nefes yazın, bir nefes kışın." Bkz. Mâlik, Muvatta, Vukût 27, c.1, s. 15.

Rivayetin el-Mektebetü'ş-Şamile'deki görünümü

Mürsel olarak nakledilen bu rivayette, görüldüğü üzere aradığımız metin itibariyle takdim-tehir ve sonunda da ziyade vardır.

SONUÇ/DEĞERLENDİRME

Tahric Etmemiz istenen hadisi Konkordans ve el-Mektebetü'ş-şâmile üzerinden araştırdık ve şu sonuçlara ulaştık:

1.Tahric Etmemiz istenen hadis Sened ve Metin olarak Buhârî'nin Sahih'inde (Buhârî, Mevâkît, 9, no: 533, c.1, s.13) geçmektedir.

2.Hadis, kaynaklarda aynı lafızlarla, harf-i cer , edat vb. değişiklikler olmakla birlikte benzer lafızlarla, bazı cümleciklerin olmadığı veya yerlerinin değiştiği (takdim-tehir) görülmektedir.

3. Tahric Etmemiz istenen hadis, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer'in birlikte yer aldığı bir sened ile rivayet edilmiştir.

4. Tahric Etmemiz istenen hadis, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer'den başka Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Zer el-Gifarî, Mugîre b. Şu'be ve Safvan b. Mahreme olmak üzere altı sahabî tarafından rivayet edilmiştir. Ayrıca tabiînden Atâ b. Yesar tarafından da Mürsel olarak rivayet edilmiştir. Böylece hadisimizin yedi farklı kaynağı/mahrec tespit edilmiştir.

5. Tahric Etmemiz istenen hadisin;

a.Ebû Hüreyre rivayeti Kütüb-i Tis'a'nın hepsinde,

b.Ebû Saîd el-Hudrî rivayeti, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Buhârî'nin Sahih'i, İbn Mâce ve Nesâî'nin Sünen'leri olmak üzere kütübü Tis'a'nın dört tanesinde,

c. Ebû Zer el-Gifarî rivayeti, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri, Ebû Davûd ve Tirmizî'nin Sünen'leri olmak üzere kütübü Tis'a'nın beş tanesinde,

d. Mugîre b. Şu'be rivayeti sadece Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde,

e. Safvan b. Mahreme rivayeti de sadece Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde,

f. Abdullah b. Ömer rivayeti sadece Buhârî'nin Sahih'inde,

g. Atâ b. Yesar'ın mürsel rivayeti ise sadece Mâlik'in Muvatta'ında geçemektedir.

6. Altı sahabî ve bir tabiî ravi tarafından rivayet edilen ve Kütüb-i Tis'a'nın her birinde yer alan bu hadis, hadis münekkitlerince "sahih" olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. Müsned. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. Müsned. Nşr. Şuayb el-Arnaût ve arkadaşları. 50 cilt. Dımaşk: Müesssetü'rrisâle, 1995.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, Beytü'l-efkâr neşri. (Konkordans'a uyumlu sayfa numaralarını da içermektedir.)

Bkz. https://archive.org/details/umairastro90_yahoo_20190220/page/n985/mode/2up

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail. el-Câmi'u's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. el-Câmiu's-sahîh. Dımaşk-Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2002.

Concordance (المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوى) Bkz. https://archive.org/details/alfirdwsiy2018_gmail_1459

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. Sünen. Nşr. Hüseyin Selim Esed. 4 cilt. Riyad: Dâru'l-muğnî, 2000.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'aş es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvûd, Nşr. İzzet Ubeyd ed-De'âsî-Ali es-Seyyid, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1389/1970.

el-Mektebetü'ş-şâmile, sürüm: 1443. https://old.shamela.ws/index.php/page/download-shamela

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. Sünen, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî, Sünen, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul tsz.

Malik b. Enes. el-Muvatta'. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Mâlik b. Enes, el-Muvatta, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, Kâhire tsz..

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî. el-Câmi'u's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. es-Sünenü'l-kübrâ. Nşr. Hasan Abdülmun'im Şelebî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, Sünen, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

NOT:

1. Hadis Metinleri el-Mektebetü'ş-şâmile, sürüm: 1441'den alınmıştır.

2. Concordance ve el-Mektebetü'ş-şâmile esas alınmıştır. Bu kaynakların dışında başka eser ve programlardan da -örnek çalışma dikkate alınarak- yararlanılabilir. Sizler, isterseniz daha güzel şablonlar oluşturabilirsiniz.

3. Bu örnek çalışmayı, muhtemel sorularınıza cevap olması için hazırladım. Yine de anlaşılmayan bir hususlar olursa **sorabilirsiniz**.

BAZI PROGRAMLARIN TANITIMININ YAPILDIĞI İNTERNET LİNKLERİ

Fransızca adı kısaca **Concordance** olan **El-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî** adlı eserden Hadis bulma fihristi tanıtım ve kullanımının yapıldığı bir youtube linki:

Bkz.https://www.youtube.com/watch?v=BCSVr1OM_Dc

el-Mektebetü'ş-Şâmile eski versiyon kullanım tanıtım ve kullanımı youtube linki:

Bkz.https://www.youtube.com/watch?v=M4siokM-UF4

Cevamiu'l Kelim Programının Kurulum ve Kullanımının tanıtıldığı bir youtube linki:

Bkz.https://www.youtube.com/watch?v=CnVyK0vjdVc

V.HAFTA - EZBER HADİSLERDEN (1-10)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ، لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ، لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا "

1-Ebû Hureyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsanları doğru yola çağıran kimseye, kendisine uyanların sevabı kadar sevap verilir. Ona uyanların sevaplarından da hiçbir şey eksilmez. Başkalarını sapıklığa çağıran kimseye de, kendisine uyanların günahı kadar günah verilir. Ona uyanların günahlarından da hiçbir şey eksilmez." (Müslim, İlim 16)

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَسِيدٍ الْحَضْرَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: " كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ، وَأَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ "

2-Süfyan b. Esîd el-Hadramî *radıyallahu anh* Rasûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Sana inandığı halde kardeşine (kendisini kandıracak) yalan bir söz söylemen ne kadar büyük bir hıyanettir!" (Ebû Dâvud, Edeb, 71).

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " اتَّقِ اللَّهِ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ "

3-Ebû Zer radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'tan kork. Kötülük işlersen, hemen arkasından iyilik yap ki, o kötülüğü silip süpürsün. İnsanlarla güzel geçin!" (Tirmizî, Birr 55)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ"

4-Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!" (Buhârî, Nikâh 80; Müslim, Îmân 74, 75)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " خَيْرُ الْأَصْحَابِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ، وَخَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ "

5-Abdullah b. Amr radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ'ya göre arkadaşların hayırlısı, arkadaşına faydalı olandır. Yine Allah Teâlâ'ya göre komşuların hayırlısı, komşusuna faydalı olandır." (Tirmizî, Birr 28)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعُقُوبَةِ مَا طَمِعَ بِجَنَّتِهِ أَحَدٌ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ مَا قَنَطَ مِنْ جَنَّتِهِ أَحَدٌ "

6-Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Eğer mü'min, Allah'ın azabının nitelik ve niceliğini bilseydi, cennet ümidine kapılmazdı. Kâfir de Allah'ın rahmetinin nitelik ve niceliğini tam olarak kavrayabilseydi, O'nun cennetinden asla ümidini kesmezdi". (Müslim, Tevbe 23)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " اتَّقُوا الظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَاتَّقُوا الشُّحَّ، فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ "

7-Câbir b. Abdillah radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Zulümden sakınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zalime zifiri ka-

ranlık olacaktır. Cimrilikten ve bencillikten de sakınınız. Çünkü cimrilik ve bencillik sizden önceki ümmetleri helâk etmiş, onları birbirlerinin haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helâl saymaya sevk etmiştir.” (Müslim, Birr 56)

عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:" أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَخِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِكُمْ"

8-Ebû Hureyre radıyallahu anh’den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlakı en iyi olanlardır. En iyileriniz hanımlarınıza karşı iyi muamelede bulunanlardır.”.” (Tirmizî, Radâ` 11. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Nikâh 50)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ "

9-Ebû Hureyre radıyallahu anh’den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir.” (Müslim, Radâ` 61)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَا وَهُوَ، وَضَمَّ أَصَابِعَهُ "

10-Enes b. Mâlik radıyallahu anh’den rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyamet günü o kimseyle ben şöyle yan yana bulunacağız” buyurdu ve parmaklarını bitiştirdi. (Müslim, Birr 149. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 13)

VI.HAFTA

MUSANNEF TÜRÜ HADÎS EDEBİYATI- Ömer Özpınar, dr. tezinden

<<Tasnîf döneminde oluşturulan bazı Hadîs eserlerine, ***musannef*** adı verilmiştir. Aslında bu tür edebiyat, *sünen*, *câmi'* ve *muvatta'* gibi, konularına göre tasnîf edilmiş edebiyattan farklı bir muhtevaya sahip değildir. Ancak, bu tür eserlerin, *sünen*lerdeki *merfu'* hadîslere ilaveten, *mevkûf* ve *maktû'* hadîsleri de ihtiva etmek[44] ve sünenlerden farklı olarak *câmi'*lerde yer alan bazı konuları da içine almak gibi, kendilerine has bir yanlarının bulunduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan, *musannef* türü edebiyat, muhteva bakımından *sünen*ler ile *câmi'*ler arasında bir yerde mütalaa edilmektedir.[45]

Musannef türü Hadîs edebiyatının, *sünen* ve *câmi'* türü edebiyatla muhteva benzerliğine rağmen, farklı bir adla zikredilmesinin en önemli sebebi, zaman zaman vurguladığımız gibi, tasnîf edildikleri dönemin, ya da coğrafyanın, eserleri isimlendirmeye ilişkin ilmî teâmül ve gelenekleri olmuştur. Bundan dolayı, muhteva benzerliği olan eserlerin, "değişik şahıslar tarafından farklı zaman ve mekânlarda *câmi'*, *sünen*, *muvatta'*, *musannef* ve *müellef* gibi anonim isimlerden biriyle adlandırıldığı bilinmektedir."[46]

Buna göre, tasnîf dönemi muhaddislerinin fıkhî hadîsleri tasnîf etme gayretlerinin diğer bir ürünü, *el-musannef* adıyla oluşturulan kitaplar olmuştur. Dolayısıyla, hadîslerin fıkıh bâblarına göre toplandığı ve fıkıh ahkâmıyla ilgili rivâyetler tasnîf edildiği için, yapılan işe delalet etmek üzere bu eserlere *musannef* denilmiştir.[47]

Ahmed Naîm, hem *musannef* kavramını, hem de bu türde oluşturulan ilk eserleri, şu ifadeleriyle değerlendirmiştir:

"Musannef tabiri, bunların (yani *sünen*, *câmi'*, *muvata'* ve *müsned* gibi Hadîs edebiyatı türlerinin) her birine ıtlak olunabilir bir lafz-ı âmm ise de, *sünen ve* sünene müteallık haberleri ebvâb-ı fıkhîyye üzere ihtiva eden kitablara da, bu isim verilmiştir ki, *Cami'* manasına olmuş olur. Hammad b. Seleme (167) nin, Veki' b el-Cerrâh (196)'ın, Abdü'r-Rezzak'ın (211), Saîd b. Mansûr'un (227), Ebû Rebi' el-Ateki'nin (234), İbnü Ebî Şeybe'nin (235), Abdü'r-Rezzak'ın (235), Bakıyy b. Mahled'in (276) musannefleri, bu kabilden ve Kütüb-i Sitte'ye benzer tertibdedir. Bu saydığımız müelliflerin sonuncudan maadası, hep –diğer birçok emsalleri gibi- **Buharî**'den evvel cem' ve tasnîf ile meşgul olmuş kimselerdir."[48] <<

A. ABDÜRREZZÂK es-SAN'ÂNÎ عبد الرزاق الصنعاني

Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) Tanınmış Yemenli muhaddis.

Müellif: ALİ AKYÜZ

126'da (743-44) San'a'da doğdu. İlk tahsilini aile çevresinde yaptı. On sekiz yaşlarında iken, Yemen'e gelen İbn Cüreyc ile görüşüp ondan hadis aldı. Yirmi yaşlarında ilmî seyahatlere çıktı. Hicaz, Şam ve Irak gibi ilim merkezlerine yaptığı bu seyahatlerde Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes ve devrinin diğer büyük âlimlerinden hadis tahsil etti. Bunlar arasında en çok faydalandığı hocalarından Ma'mer b. Râşid'in yanında yaklaşık sekiz yıl kalıp ondan on bin kadar hadis yazdı. Fıkıh bilgisini de Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Ebû Hanîfe'den aldı. Kendisinden rivayette bulunan muhaddisler arasında Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye, Züheyr b. Harb, Ahmed b. Hanbel gibi önemli şahsiyetler yer alır. Hocalarından Süfyân b. Uyeyne ile Mu'temir b. Süleyman ondan birer hadis rivayet etmişlerdir. Abdürrezzâk'tan İmam Buhârî 110, Müslim de 409 hadisi eserine almıştır.

Kaynaklarda "el-hâfızu'l-kebîr", "allâme", "şeyhü'l-İslâm" ve "muhaddisü'l-vakt" gibi unvanlarla anılan Abdürrezzâk, hepsini arz* ve semâ* yoluyla aldığını söylediği on yedi bin hadisi

[44] Çakan, Hadîs Edebiyatı, 44.
[45] Bkz. Koçyiğit, Hadîs Târîhi, 213.
[46] Akyüz, Saîd b. Mansûr'un Musannefi, 63.
[47] Koçyiğit, Hadîs Târîhi, 212. Krş. Koçkuzu, Hadîs İlimleri, 287-288.
[48] Ahmed Naim, Tecrid Mukaddimesi, I, 39. Krş. Koçyiğit, Hadîs Târîhi, 213, 250; Koçkuzu, Hadîs İlimleri, 288; Uğur, Hadis İlimleri Edebiyatı, 195-196.

ezbere biliyordu. Hadislerini yazılı kaynaklardan rivayet etmeye itina gösterirdi. Hocalarından Ma'mer b. Râşid, hadis ilmindeki önemli yerini kabul ederek onu övmüştür. Abbas b. Abdülazîm el-Anberî, Abdürrezzâk'ı yalancılıkla itham etmişse de Zehebî'nin de belirttiği gibi, onun bu görüşü muhaddislerce benimsenmemiştir. Hz. Ali'ye muhabbet duyması ve Ehl-i beyt'in faziletine dair hadisler rivayet etmesi sebebiyle onu Şiîlik'le itham edenler olmuştur. Bu ithamın dayanaklarından biri, bir gün Abdürrezzâk'ın yanında Muâviye'den söz edilince, "Ebû Süfyân'ın oğlundan bahsederek meclisimizin havasını kirletmeyin" demiş olduğuna dair rivayettir (bk. Zehebî, Mîzânü'l-itidâl, II, 610). Ahmed b. Hanbel, bir yıl kadar yanında kalıp birçok hadisini aldığı hocası Abdürrezzâk'tan, Şiî olduğu kanaatini doğrulayacak herhangi bir şey duymadığını söylemektedir. Yahyâ b. Maîn ise, Şiî olduğu gerekçesiyle Abdürrezzâk'ın hadislerini terkedip etmeme konusundaki bir soruya verdiği cevapta, irtidad etse bile onun hadislerinin terkedilemeyeceğini belirterek hadis ilmindeki üstün mevkiine işaret etmektedir. Kendi ifadelerinden açıkça anlaşılacağı üzere Abdürrezzâk, Hz. Ali'ye muhalefet etmeyi bir ayıp ve kusur saymakla birlikte Ebû Bekir ile Ömer'i fazilet bakımından Ali'den üstün görmüştür. Çünkü bizzat Hz. Ali de bu üstünlüğü kabul etmiştir (bk. Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', IX, 574). Zehebî de onu Şiîlik'le itham etmenin doğru olmadığını, zira bu konuda aşırılığa kaçmadığını, sadece Hz. Ali'ye duyduğu muhabbet sebebiyle onunla savaşanlara kızdığını söylemekte ve Abdürrezzâk'ın hadislerinin terkedilemeyeceğini ifade etmektedir.

Abdürrezzâk ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetti. Ahmed b. Hanbel'in söylediğine göre, daha önceleri kitabında bulunmayan bazı hadisler bundan sonra kendisinden rivayet edilmeye başlandı. Bu duruma dikkati çeken Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Salâh gibi âlimler, gözlerini kaybettikten sonra Abdürrezzâk'tan duyulan rivayetler hakkında ihtiyatlı davranılması gerektiğine işaret etmektedirler.

Eserleri

Geniş bilgi sahibi olan Abdürrezzâk'ın birçok eser yazdığı kaydedilmekte ise de bunlardan günümüze kadar gelebilenler şunlardır:

1. el-Musannef* fi'l-hadîs. Fıkıh bablarına göre tertip edilmiş büyük bir hadis külliyatı olan eser, Ma'mer b. Râşid'e nisbet edilen "Kitâbü'l-Câmi" ile son bulmaktadır. Merfû* hadislerin yanı sıra mevkuf* ve maktû* haberleri de ihtiva eden eserde 21.033 hadis yer almakta olup bunların bir kısmı ağır tenkitlere uğramıştır. el-Musannef, Habîburrahman el-A'zamî tarafından neşre hazırlanmış ve 1971-1975 yıllarında Beyrut'ta on bir cilt olarak basılmıştır.

2. et-Tefsîr. Hocası Ma'mer b. Râşid'in Tefsîr'ini de ihtiva eden bu eserin bir nüshası Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de (bk. Sezgin, GAS, I, 99), diğer bir nüshası da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (İsmail Saib Sencer, nr. 4216, 110 varak) bulunmaktadır.

3. Kitâbü's-Salât. Bilinen tek nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Mecmua, nr. 94, 11 varak).

4. el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe. Zâhiriyye (Mecmua, nr. 3/3) ve Kahire (Mülhak, nr. 1/76; Hadis, nr. 1558) kütüphanelerinde birer nüshası vardır.

5. es-Sahîfe. Ma'mer b. Râşid – Zührî – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Şehid Ali Paşa, nr. 539, vr. 121b-124a) bulunmaktadır. Onun Ma'mer – Zührî – Sâlim b. Abdullah – Abdullah b. Ömer tarikiyle gelen diğer bir sahîfe*si de aynı yerdedir (vr. 132a-134b).

Her iki sahîfenin muhtevasını Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde (II, 3-9, 145-151, 233-234, 236, 238-240) bulmak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

İbn Sa'd, eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, V, 548; Buhârî, et-Târîḫu'l-kebîr (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî v.dğr.), Haydarâbâd 1360-80/1941-60 → Diyarbakır, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), VI, 130; İbn Ebû Hâtim, el-Cerḥ ve't-ta'dîl, Haydarâbâd 1371-73/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), VI, 38-39; İbn Şâhin, Târîḫu esmâ'i's-s̱iḳāt (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1406/1986, s. 257; İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut 1398/1978, s. 318; Hatîb, el-Kifâye, Haydarâbâd 1357 → Medine, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), s. 284; İbn Hallikân, Vefeyât (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-72, III, 216-217; İbn Ebû Ya'lâ, Ṭabaḳātü'l-Ḥanâbile (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkī), Kahire 1371/1952 → Beyrut, ts. (Dârü'l-

ma'rife), I, 182; Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', IX, 563-580; a.mlf., Mîzânü'l-i'tidâl (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1382/1963 → Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 609-614; a.mlf., Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ, Haydarâbâd 1375-76/1955-58 → Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 364; İbn Hacer, Tehẕîbü't-Tehẕîb, VI, 310-315; Taşköprizâde, Mevżûʿâtü'l-ʿulûm, İstanbul 1313, I, 527, 529; İbnü'l-İmâd, Şeẕerâtü'ẕ-ẕeheb, Kahire 1350-51 → Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 27; Kettânî, er-Risâletü'l-müsteṭrafe (nşr. Muhammed el-Müntasır), Dımaşk 1383/1964, s. 41; Keşfü'ẓ-ẓunûn, I, 576; II, 1712; Sezgin, GAS, I, 89-90, 99; Ebû Abdurrahman b. Akîl, "ʿAbdürrezzâḳ b. Hemmâm eṣ-Ṣanʿânî", Fayṣal, XXXVIII, Riyad 1980, s. 30-34; İsmail Cerrahoğlu, "ʿAbdurrazzâḳ İbn Hemmâm ve Tefsiri", AÜİFD, XV (1967), s. 99-111.

B. el-MUSANNEF - المصنّف

Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-27) ilk tasnif edilen hadis kitaplarından olan eseri.

Müellif: MİRZA TOKPINAR

Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in Abdürrezzâk'tan hadis öğrenmek için 200 (815-16) yılından önce Yemen'e gitmeleri (Mizzî, XVIII, 58) eserin bu tarihten evvel yazıldığını düşündürmektedir. Harald Motzki'nin eserin 144-153 (761-770) yılları arasında kaleme alındığına dair iddiasını (bk. bibl.) doğrulayacak kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Tam adı el-Muṣannef fi'l-ḥadîs olan kitap tedvin döneminin bazı özelliklerini taşımaktadır.

Başta Kütüb-i Sitte ve İslâmî ilimlerin diğer dallarına ait kitaplar olmak üzere hadise dair pek çok eserde el-Muṣannef'ten iktibas edilen rivayetler mevcuttur.

Eserin hadis kitapları arasındaki yeri konusunda İbn Hazm ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin değerlendirmeleri önemlidir (Süyûtî, I, 110-111; Ḥüccetullāhi'l-bâliġa, I, 247-252). İbn Hazm merfû, mevkuf ve maktû hadisleri birlikte ihtiva eden kitapları ele alırken el-Muṣannef'i ilk sırada Mâlik'in el-Muvaṭṭaʾından önce zikreder. Dihlevî ise onu üçüncü tabakadan kitaplar arasında sayar.

el-Muṣannef, önemli bir hadis eseri olduğu ve fıkıh mezheplerinin teşekkülünden önceki çalışmaları ihtiva ettiği halde ilim dünyasında lâyık olduğu ilgiyi görmemiştir. Bu ilgisizliğe Abdürrezzâk'a yöneltilen Şiîlik gibi isabetsiz ithamların sebep olduğu anlaşılmaktadır (DİA, I, 298-299).

Eser otuz bir bölümden (kitab) meydana gelmektedir. On beşinci bölüm olan "Kitâbü Ehli'l-kitâb" ile son bölüm olan "Kitâbü Ehli'l-kitâbeyn" arasında önemli benzerlikler bulunduğundan bunların aynı bölümün farklı rivayetleri olduğu ileri sürülmüşse de hem muhteva hem rivayet tekniği bakımından farklı olmaları bu iddialara haklılık kazandırmamaktadır. Ayrıca on dördüncü bölüm olarak görülen "Kitâbü'l-Meġāzî", İbn Şihâb ez-Zührî'nin Meġāzî'sinin Ma'mer b. Râşid tarafından rivayet edilen nüshası olduğu intibaını uyandırmakta, hem tertibi, hem rivayet üslûbu açısından el-Muṣannef'in diğer bölümlerine benzememektedir.

el-Muṣannef'in birinci baskısına göre (Beyrut 1971-1975) eserde 2133 bab bulunmaktadır. Bablarda hadislerin tertibi konusunda özellikle takip edilen bir metot görülmemekte, merfû, mevkuf ve maktû hadisler her babın başında, ortasında ve sonunda bulunabilmektedir. Zira hadislerin tertibinde kaynağın esas alındığı, bir babın son hadisi hangi şeyhten rivayet edilmişse ardından gelen babın ilk hadisinin de çoğunlukla aynı şeyhten nakledildiği görülmektedir.

Birinci baskısına göre eserde 19.418 hadis yer almakta (Ma'mer b. Râşid'in el-Câmiʿi ile birlikte 21.033) ve bazı mükerrer rivayetlerle esere dâhil edilmemesi gereken kısımlar dikkate alındığında onun on sekiz bin kadar rivayeti ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

el-Muṣannef'te dört bin kadarı merfû olmak üzere mevkuf ve maktû hadislerle müsned, mürsel ve münkatı' rivayetler de vardır; eserde münekkitlerin mevzû olduğunu ileri sürdüğü hadis çok azdır. Nitekim Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin, isnadında Abdürrezzâk'ın adı geçen mevzû rivayetlere dair tenkitlerini Ebü'l-Hasan İbn Arrâk reddetmiş, söz konusu rivayetlerden el-Muṣannef'te bulunanlarının birkaçı dışında diğerlerinin mevzû olmadığını göstermiştir. el-Muṣannef'in muhtevasının büyük bir kısmını (yaklaşık on altı bin hadisi) Abdürrezzâk'ın hadis tahsilinde önemli yeri olan hocası Ma'mer b. Râşid ile diğer üç önemli hocası İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den alınan hadisler oluşturmaktadır. Eserde rivayetleri bulunan diğer hocalarının çoğu da güvenilir hadis âlimleridir.

Abdürrezzâk'ın esere aldığı hadisleri kabul şartları hakkında bilgi bulunmamakla birlikte onun daha çok kendileriyle amel edilen ve semâ yoluyla rivayet edilen hadisleri tercih ettiği, çok

az sayıda da olsa münâvele, mükâtebe ve vicâde yoluyla öğrendiği hadisleri eserine aldığı görülmektedir. Rivayet hakkına sahip bulunduğu her hadisi el-Muṣannef'e almadığını gösteren en açık delil, kendi rivayetiyle zamanımıza ulaşan ve hadisin kitâbeti konusunda tarihî değere sahip olan Hemmâm b. Münebbih'in 138 (139, 136) hadis ihtiva eden eṣ-Ṣaḥîfe'sinden yalnızca otuz ikisini bu eserine almasıdır. Kendisinden en çok hadis rivayet ettiği hocası Ma'mer b. Râşid'in el-Câmiʿindeki hadislerden önemli bir kısmını el-Muṣannef'e dâhil etmemesi de bunu göstermektedir.

Habîburrahman el-A'zamî, el-Muṣannef'in Murad Molla Kütüphanesi'ndeki nüshasını Millet (Feyzullah Efendi); Zâhiriyye ve Dımaşk İslâm kütüphanelerindeki nüshalarla karşılaştırarak yayımlamıştır (I-XI, Beyrut 1971-1975). Bu baskının X. cildinin 379-468 ve XI. cildin 3-471. sayfaları arasında Ma'mer b. Râşid'in el-Câmiʿi yer almaktadır. Eser 1983 yılında bazı değişikliklerle ikinci defa basılmıştır. el-Mektebü'l-İslâmî tarafından Fehârisü Muṣannefi ʿAbdirrezzâḳ ve Kitâbi'l-Câmiʿ adlı bir fihristi (Beyrut 1407), Ümmü Abdullah bint Mahrûs el-Aselî tarafından İbn Ebû Şeybe'nin el-Muṣannef'i ile birlikte bir başka fihristi (I-II, Riyad 1408/1987) neşredilmiştir.

el-Muṣannef üzerinde Ziyâeddin el-Makdisî'nin ʿAvâlî ʿAbdirrezzâḳ adlı altı cüzden oluşan bir çalışmasıyla (Kettânî, s. 64) İbn Müferric'in, İshak b. İbrâhim ed-Deberî'nin Abdürrezzâk'tan yaptığı rivayetlerde bulunan tashif ve tahrifleri göstermek maksadıyla kaleme aldığı Kitâbü Iṣlâḥi'l-ḥurûf adlı eseri bulunmaktadır (İbn Hayr, s. 131). Mirza Tokpınar, Abdürrezzâk es-San'ânî ve el-Musannef'i üzerine bir doktora çalışması (bk. bibl.), Ahmed Keleş, Abdürrezzâk'ın Musannef'indeki Sahâbe ve Tâbiîn Fetvaları Işığında Sünnetin Teşriî Değeri adlı bir yüksek lisans tezi (1991, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yûsuf Muhammed Sıddîk da Zevâʾidü Muṣannefi ʿAbdirrezzâḳ ʿale'l-Kütübi's-Sitte adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1401, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye külliyetü usûli'd-dîn).

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muṣannef (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1390-92/1970-72; Buhârî, et-Târîḫu'l-kebîr, VI, 130; Râmhürmüzî, el-Muḥaddis̱ü'l-fâṣıl (nşr. M. Acâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 611-613; İbn Hayr, Fehrese, s. 127-131; Mizzî, Tehẕîbü'l-Kemâl, XVIII, 52-62; Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâʾ, IX, 563-580; a.mlf., Mîzânü'l-iʿtidâl (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1382/1963, II, 609-614; Zeynüddin el-Irâkī, el-Beyân ve't-tavżîḥ li-men uḫrice le-hû fi'ṣ-ṣaḥîḥ ve müsse bi-ḍarbin mine't-tecrîḥ (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1990, s. 137-138; Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, I, 110-111; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ḥüccetullāhi'l-bâliġa (nşr. M. Sâlim Hâşim), Beyrut 1995, I, 247-252; Abdülazîz ed-Dihlevî, Bustânü'l-muhaddisîn (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 97-98; Kettânî, er-Risâletü'l-müsteṭrafe, s. 41-42, 64; Brockelmann, GAL Suppl., I, 333; Sezgin, GAS, I, 99; Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985, s. 357-366; İsmail L. Çakan, Hadîs Edebiyâtı, İstanbul 1989, s. 48-50; Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara 1997, s. 250-251; Ali Yardım, Hadis II, İstanbul 1997, s. 43-67; Mirza Tokpınar, Abdürrezzâk b. Hemmam ve Musannaf'ı (doktora tezi, 1998), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; H. Motzki, "The Musannaf of Abd al-Razzāk al-San'ānī as a Source of Authentic Ahadith of the First Century A.H.", JNES, L (1991), s. 1-21; a.mlf., "The Author and His Work in the Islamic Literature of the First Centuries: The Case of ʿAbd al-Razzāq's Musannaf", Jerusalem Studies in Arabic and Islam, XXVIII, Jerusalem 2003, s. 171-201; U. Suharto, "The Ṣaḥifah of Hammam b. Munabbih and its Contents in the Muṣannaf of ʿAbd al-Razzāq (d. 211/827): A Preliminary Note on Motzki's Origins", al-Shajarah, VII/2, Kuala Lumpur 2002, s. 153-179; Ali Akyüz, "Abdürrezzâk es-San'ânî", DİA, I, 298-299.

İSRÂİLİYAT - الإسرائيليّات

Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terim.

1/2

Müellif: İBRAHİM HATİBOĞLU

İsrâiliyyât, Hz. Ya'kūb'un ikinci adı veya lakabı olan İsrâil kelimesiyle nisbet ismi oluşturan İsrâiliyye'nin çoğuludur. Büyük oranda yahudi, kısmen de hıristiyan kaynaklarından nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılır. Hz. Ya'kūb'un soyundan gelen yahudiler İsrâiloğulları diye anılmıştır. Bazı âlimler, İslâm muhaliflerinin bu dine ilâve etmeye çalıştıkları asılsız ve uydurma haberler hakkında da aynı terimi kullanmışlardır. Bir kısmı ise yahudi kaynaklı bilgiler için İsrâiliyât, hıristiyan kaynaklı olanlar için "mesîhiyyât" veya "nasrâniyyât" kelimelerine yer vermişlerdir (Ahmed Emîn, s. 161; Mahmûd Ebû Reyye, s. 154; Juynboll, s. 137). Ancak tanımın Mecûsîlik, Sâbiîlik gibi diğer din ve kültürlerden gelen rivayetleri de içine alacak şekilde genişletilmesi daha uygun görünmekle birlikte İsrâiliyat üzerine araştırma yapanlar bu ayırıma

fazla dikkat etmemişlerdir. Eski din ve kültürlerden İslâm kaynaklarına aktarılan bilgilerin genellikle İsrâiliyat diye anılması muhtemelen yahudilerin daha eski bir dinin mensubu olmaları, o dönemde Arap yarımadasında Araplar tarafından daha çok bilinmeleri ve çoğunluğu teşkil etmeleri gibi sebepler dolayısıyladır. İslâm kaynaklarında İsrâiliyat'la benzer anlamda kullanılan başka ifadeler de yer almaktadır. Bilhassa fıkıh ilminde dinî bir delil olarak kabul edilen "şer'u men kablenâ", mutlak hakikat anlamında bütün dinlerde rastlanan "hikmet" veya "ulûmü'l-evâil" tabirleri bunlardan bazılarıdır.

Terim anlamıyla İsrâiliyat'ın tam olarak hangi mânaya geldiği, nasıl ortaya çıktığı ve müslümanlar arasında ilk defa ne zaman kullanıldığı hususunda yeterli bilgi bulunmamaktadır; ancak özellikle Batılı araştırmacılar, kavramın İslâm kaynaklarındaki etki alanı hakkında geniş değerlendirmeler yapmaktadır. Şarkiyatçılar, IV. (X.) yüzyıldan önce kaleme alınan bazı eserlerde İsrâilî rivayetler bulunmakla beraber kelimenin terim olarak daha sonraki dönemlerde kullanıldığını ileri sürerler. Bu anlamda İsrâiliyat kelimesinin ilk defa Mes'ûdî (Mürûcü'z̠-z̠eheb, II, 216), ardından "kütüb-i kadîme" şeklinde Yâkūt el-Hamevî (Muʿcemü'l-üdebâʾ, XIX, 259), daha sonra da İbn Teymiyye, Zehebî ve İbn Kesîr gibi âlimler tarafından kullanıldığı tesbit edilmektedir. Şarkiyatçıların bir kısmı Hasan-ı Basrî, Vehb b. Münebbih, Mâlik b. Dînâr'dan nakledilen İsrâilî bilgilerin varlığından hareketle kavramı II. (VIII.) yüzyılın başlarına kadar çıkarmışlarsa da (EI2 [İng.], IV, 212) bu yaklaşım kelimenin terim anlamıyla kullanıldığı zamana ışık tutacak nitelikte değildir.

İsrâiliyat'ın muhtevası hayli geniş olup bu rivayetler genellikle İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberleri, bu peygamberlerin günahkârlara yaptıkları uyarıları, bunlara verilen cezaları, zâhidlerin söz ve davranışlarıyla onların mazhar olduğu mânevî lutufları konu almaktadır. Bazı Batılı araştırmacılar terimin peygamberlerin geçmişi ve geleceği, halifeler, idareciler, saltanatların çöküşü, mehdî inancı, kıyamet alâmetleri gibi hususları da içine aldığını ileri sürmüşlerdir (Kister, II [1972], s. 221-222). Bu değerlendirmeler dikkate alındığında sadece geçmiş olaylar değil gelecekteki olaylar ve gayba dair bilgilerle fiten ve melâhimi ilgilendiren rivayetler de İsrâiliyat kapsamına girer. Bu rivayetlerden bazılarının bizzat Hz. Peygamber tarafından dile getirilmesi, ayrıca sahâbîlerin inanç konuları dışındaki bazı meselelerde Kâ'b el-Ahbâr gibi kimselere soru sorması üzerine ortaya çıkması da mümkündür. Bir kısım şarkiyatçılar ise İsrâiliyat'ı, geçmiş dinlerin kaynaklarına dayalı bilgilerden çok, geçmiş ümmetlerle ilgili folklorik bilgiler ihtiva eden rivayetler olarak değerlendirir (Wasserstrom, s. 172). Bu yaklaşım, İsrâiliyat'ın eski dinlere ait hurafelere dönüşmüş bilgilere dayandığı şeklindeki kanaatin bir ürünü olup onlara göre İslâm da bu yozlaşmadan etkilenmiş ve tahrif edilmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer tartışma da İslâm kaynaklarında yer alan İsrâilî mahiyetteki bilgilerin uydurma olup olmadığı veya elde mevcut kutsal kitaplarda yer alıp almadığıdır. Şarkiyatçıların ve çağdaş müslüman âlimlerin tesbitine göre İsrâiliyat kabilinden bazı bilgiler Kitâb-ı Mukaddes ve onun şerhlerinde yer almamaktadır. İsrâiloğulları'ndan nakilde bulunmaya izin veren rivayetlerden hareketle (Ebû Dâvûd, "ʿİlim", 11; Tirmizî, "ʿİlim", 13) İslâm âlimlerinin kaynak belirterek yaptığı bazı nakillerin yahudi ve hıristiyan kaynaklarında bulunmaması bunların şifahî olarak rivayet edildiği iddialarını gündeme getirmiştir. Bu görüşü benimseyenler, eserlerinde İsrâiliyat'a yer veren ilk müfessirlerin yöntemini incelerken İbn Haldûn'un o dönem yahudilerinin de Araplar gibi bedevî olduğuna dair görüşünü delil gösterirler (Hıdır, s. 3-4). İslâm kaynaklarındaki İsrâiliyat'ı kutsal kitaplarda mevcut bilgilerle karşılaştırdığını ve birçoğunun bu kaynaklarda yer almadığını gördüğünü söyleyen M. Reşîd Rızâ da (Tefsîrü'l-Menâr, IV, 268) İbn Haldûn'la aynı kanaattedir. Arap yarımadasının İskenderiye, Antakya, Şam, Bâbil gibi ilmî ve kültürel mirasın merkezleri olan bölgelere uzaklığı dikkate alınırsa bu görüşün bir ölçüde doğru olduğunu söylemek mümkündür.

İsrâiliyat hakkında kesin sonuçlara varabilmek için Ehl-i kitap literatürünün muhtelif mezhep ve ekolleriyle birlikte iyi bir şekilde incelenmesi gerekir; sadece İslâmî literatürün incelenmesiyle varılacak sonuçlar eksik ve yetersiz olacaktır. Derinlemesine bir araştırma yerine sadece temel kaynaklarla yetinilmesi halinde İslâmî literatürdeki bilgilerin Ehl-i kitap kaynaklarında bulunmadığı sonucuna varmak mümkündür. İsrâilî rivayetlerin daha iyi anlaşılmasının bir diğer yolu da çağdaş dönemde ortaya çıkan Kitâb-ı Mukaddes tenkitlerine dair çalışmaların incelenmesi-

dir. İsrâiliyat'ın tarihî, filolojik ve metodolojik açıdan bilinmesi de İslâm kaynaklarındaki İsrâilî rivayetler hakkında daha doğru hüküm vermeye yardımcı olacaktır.

İslâmî kaynaklarda İsrâilî bilgilerin bulunduğunu ileri sürenlere göre bu bilgiler, güvenilirlikleri konusunda ittifak bulunmayan râviler tarafından ve büyük ölçüde tefsir, kısas-ı enbiyâ, tarih ve hadis kitapları yoluyla literatüre girmiştir. Bazı sahih hadis kitaplarında İsrâiliyat'ın bulunduğunu ileri sürenler (Taylor, XXXIII [1943], s. 191-202), İsrâilî mahiyetteki rivayetlerle Kitâb-ı Mukaddes'teki benzer ifadeleri karşılaştırarak bu sonuca ulaşmışlardır. Bu iddiaları kabul etmeyenler ise aynı bilgilerin Hz. Peygamber tarafından da verilebileceğini, bütün dinlerin kaynağı ilâhî vahiy olduğundan onun tahrife uğramamış kısmında böyle benzerliklerin bulunabileceğini söylemişlerdir.

İsrâiliyat hakkındaki tartışmalar, büyük oranda tâbiîn âlimlerinden Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'in rivayetleri ve onların güvenilirliği üzerinde yoğunlaşmış, haklarında klasik İslâm kaynaklarında yazılanlar modern dönem eleştirilerinin temelini oluşturmuş (İbn Haldûn, II, 14), bu iki âlimden nakilde bulunan sahâbîlerin isimleri tartışma sırasında söz konusu edilmiştir. Sahâbenin tâbiînden rivayeti ve mevkuf rivayetler gündeme gelince büyüklerin küçüklerden veya sahâbenin tâbiînden rivayeti gibi meseleler de ele alınmıştır (Süyûtî, II, 388-389). Irâkī'nin tesbitine göre sahâbenin tâbiînden yirmi kadar rivayeti mevcut olup bunlardan ne kadarının İsrâiliyat'a dair olduğu bilinmemektedir. Fakat Süyûtî'nin bu konuya dair verdiği örneklerin hiçbiri İsrâilî rivayetlerden değildir (a.g.e., II, 389). Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'in rivayetleri tefsir ve tarih kaynaklarında yer aldığı gibi hadis kitaplarında da nakledilmektedir.

Araştırmacılar, Kitâb-ı Mukaddes'in ilk defa Mağribli hıristiyanların bölge Araplar'ını hıristiyanlaştırmasına yardımcı olmak üzere 106 (724) yılında tercüme edildiğini söylüyorsa da (Hüsnî Yûsuf el-Etyar, s. 11, 63) bazı âyet ve hadisler delil gösterilerek Tevrat ve İncil'in en azından bir kısmının Hz. Peygamber'in bi'seti yıllarında tercüme edildiği ileri sürülmüştür (a.g.e., s. 17-18, 20-22, 41 vd.). Ehl-i kitabın Tevrat'ı İbrânîce okuyup Arap dinleyicileri için Arapça'ya çevirdiğine (Buhârî, "İ'tişâm", 25, "Tevḥîd", 51, "Tefsîr", 2/11), Hz. Ömer'in, elindeki Tevrat sayfasını Resûl-i Ekrem'e okumaya başlaması üzerine onun bundan hoşnut olmadığına dair rivayetler, Resûlullah'ın sağlığında bir kısım Tevrat metinlerinin en azından sözlü olarak tercüme edildiğini ortaya koymaktadır (Müsned, III, 387, 470, 471; IV, 261, 262). Sahâbe ve tâbiîn dönemindeki çeviriler hakkında daha çok tefsir ve tarih kitaplarında ipuçları bulunmakta olup müslümanların bu tercümeler yoluyla da İsrâiliyat'a ulaşmış olmaları mümkündür.

Klasik Dönem Âlimlerine Göre İsrâiliyat

İslâm âlimlerinin, İsrâiliyat'a dair bilgileri yalnız Kitâb-ı Mukaddes'in Suriyeli hıristiyanlarca Arapça'ya çevrilen nüshalarından almadıkları, onların Kitâb-ı Mukaddes yorumlarını ve sadece yahudi kültüründe bulunan bazı bilgileri de eserlerine aldıkları bilinmektedir. Birtakım İsrâilî bilgilerin ise eldeki yahudi kutsal kitabında ve yorumlarında, hatta bilinen sözlü yahudi kültüründe bulunmadığı ileri sürülmektedir. İslâm kaynaklarındaki bu tür bilgiler, mütekaddimîn devri âlimlerinin İsrâiliyat'tan etkilenmesini yansıttığı gibi geçmiş ümmetlerle ilgili İslâmî bakış açısını da gösterir. İlk dönemlerde İsrâiliyat'a karşı tavırlarını açıkça ortaya koyan İslâm âlimlerine göre İslâm'da diğer dinlere ait unsurların bulunması onun güvenilirliğine ve ilâhî kaynaklı oluşuna bir zarar vermez. Özellikle Kur'an'da yer alan tarihî hadiseleri, peygamber kıssalarını, Hz. Meryem ve Ashâb-ı Kehf'e dair olaylarla ilgili beyanları aydınlatmada İsrâilî bilgileri kullanmanın bir sakıncası yoktur. Bunun yanında İslâm âlimleri İsrâilî rivayetleri Kur'an ve Sünnet ışığında sahih, uydurma veya doğruluğu ve yanlışlığı incelenmeye değer bilgiler olarak üç grupta değerlendirmişler (İbn Kesîr, III, 5) ve kabul edilebilecek İsrâilî rivayetleri özellikle tarihe dair eserlerine almakta tereddüt göstermemişlerdir (meselâ bk. a.g.e., I, 37, 38, 86; II, 26, 51, 115). Âlimler, itikadî ve amelî konularla ilgisi olmayan bu tür bilgilere genellikle hakkında açıklama bulunmayan hususlarda başvurdukları, bunları bilinçli olarak kullandıkları ve büyük ölçüde kaynaklarını da belirttikleri için ilk yıllarda bu hususa pek az karşı çıkılmıştır. Tefsir ve tarih kitaplarında geçen, "Tevrat'ta okudum; Zebûr'da okudum; İsrâiliyat'tandır; Benî İsrâil haberlerindendir; İsrâiliyat'tan alınmıştır" gibi ifadeler bu yaklaşımın sonucudur. Ayrıca yahudi ve hıristiyan iken İslâm'ı seçenlerin varlığı

da dikkate alındığında bu tür nakillerin intikali kaçınılmaz olup özellikle eski dinlerinde bilgin sayılan kimselerin inanç konuları dışında geçmişteki birikimlerini kullanmaları tabiidir.

İsrâiliyat'ın rivayet edilmesini câiz görmeyenler, yahudi ve hıristiyanların kutsal kitaplarını tahrif ettiklerini, bazı hususları gizleyip bazılarını değiştirdiklerini bildiren âyetleri (el-Bakara 2/78-79; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13; el-En'âm 6/91; en-Neml 27/76; eş-Şûrâ 42/14) delil göstererek onların kitaplarına güvenilemeyeceğini ileri sürmüşler ve Ehl-i kitabın ne tasdik ne de tekzip edilmesi gerektiğine dair rivayetlerle (Müsned, V, 98; Buhârî, "İ'tişâm", 25, "Tevḥîd", 42) düşüncelerini desteklemişlerdir. Ayrıca hadisleri yazmanın yasaklanmasıyla Ehl-i kitap'tan nakilde bulunmak arasında bir ilişki bulunduğunu, buna izin verilmesinin özellikle ilk asırlarda bu kaynaklara dayalı kıssacılığı ve uydurmacılığı büyük ölçüde arttırdığını belirtmişlerdir.

İsrâiliyat'ın rivayet edilmesini câiz görenler de yine öncelikle Kur'an'dan delil aramışlar ve zaman zaman Ehl-i kitaba başvurarak bilgi edinmeyi tavsiye eden âyetleri (Âl-i İmrân 3/93; Yûnus 10/94; el-İsrâ 17/101 vb.), İsrâiloğulları'ndan rivayette bulunulmasında sakınca görmeyen bazı hadisleri ve bir kısım sahâbînin merak ettiği konuları Ehl-i kitaba sormalarını delil göstermişlerdir. Ancak ne ilk görüşü savunanların delilleri Ehl-i kitabın bütünüyle kitaplarını tahrif ettiklerini, ne de İsrâiliyat'ı rivayet etmeyi câiz görenlerin delilleri bütün konularda Ehl-i kitaba müracaat edilebileceğini ispatlayacak niteliktedir. Burada ölçü, İslâmiyet'in temel kaynaklarınca doğrulanan ve genel ilkelerine uygun düşen hususların alınması, buna aykırı rivayetlerin terkedilmesi, hakkında hüküm verilemeyen hususlarda ise tevakkuf edilmesi şeklinde belirlenmiştir. Fakat bazı âlimler, hakkında hüküm verilemeyen hususlarda da İsrâiliyat'a dair rivayetleri kullanmanın câiz olduğunu savunmakla beraber özellikle hakkında açıklık bulunmayan hususlarda kesin hüküm vermemek gerektiğine dikkat çekmişlerdir (İbn Abdülber, II, 41-42).

Hadis kaynaklarında yer alan İsrâiliyat'ın sened ve metin açısından cerh ve ta'dîle tâbi tutulması halinde sahih olanlarının tesbit edilmesi mümkün olduğu gibi uydurma olanlarını ayırmak da mümkündür. İsrâiliyat'ı yer aldığı kaynaklar açısından farklı kategorilere ayırmak, tefsir, tarih ve menâkıb kitaplarındaki rivayetleri hadis kaynaklarındakilerden farklı şekilde değerlendirmek gerekir. Zira Kur'an'da yer alan geçmiş ümmetlere dair bilgileri veya tarihî olayları açıklarken bu tür rivayetleri kullanan âlimlerin daha esnek davrandığı görülmekte, tefsir ve tarih âlimleri arasında bu konuda bir ittifakın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Muhaddisler ise İsrâilî rivayetler konusunda daha duyarlı davranmış olup bunda sahâbe devrinden itibaren hadislerin kabulünde gösterilen aşırı titizlikle ilgili geleneğin ve onların İsrâiliyat'ı tesbitteki çabalarının etkisi büyüktür. Buna rağmen muhaddislerin İsrâilî rivayetleri eserlerine almalarının temelinde, "İsrâiloğulları'ndan rivayette bulunmanızda sakınca yoktur; ancak benden rivayette bulunduğunuz zaman yalandan sakınınız" (Müsned, II, 159, 202; Buhârî, "Enbiyâ'", 50; Şâfiî, s. 397) meâlindeki hadisin yanı sıra İslâm'ın akîdevî, hukukî ve ahlâkî konularda Yahudilik'ten çok daha mükemmel bir sistem getirdiği şeklindeki kanaate dayalı öz güvenin de rolü vardır. Öte yandan muhaddislerin kitaplarına aldıkları İsrâilî rivayetlerde diğer rivayetlere uyguladıkları tenkit yöntemlerini benimsedikleri bilinmektedir. Ayrıca İsrâilî rivayetler İslâmiyet'i yalanlamaktan ziyade onu destekleyen şahitler olarak görülmüş, bunların dine zarar vereceği düşünülmemiştir.

Çağdaş Araştırmacılara Göre İsrâiliyat

Klasik İslâm kaynakları İsrâiliyat problemine özel ilgi göstermemiş, bu tür rivayetlere sadece ihtiyaç halinde yer vermiştir. Fakat bir taraftan Avrupa'da aydınlanma hareketinden itibaren metafizik konuların eleştirel ve bir anlamda pozitivist bir yaklaşımla ele alınmaya başlanması, diğer taraftan şarkiyatçıların İsrâiliyat yoluyla İslâm'a tenkitler yöneltmesi üzerine müslüman âlimleri temel kaynakları yeniden gözden geçirmeye başlamış ve ilk olarak İsrâilî bilgileri yoğun biçimde ihtiva eden vaaz ve irşad kitaplarını ele alıp eleştiriye tâbi tutmuşlardır. İsrâiliyat konusunu geniş bir şekilde inceleyen Reşîd Rızâ, İsrâilî rivayetleri tefsirine almaktan kaçınmış, eski âlimlerin geçmiş ümmetlere ait kaynaklara ulaşamadıklarını, Kitâb-ı Mukaddes'i yeterince incelemediklerini, dolayısıyla bu tür rivayetleri iyi tanıyamadıklarını ileri sürmüş, günümüzde ise kaynaklara daha kolayca ulaşılabildiğinden bu hususların daha isabetli şekilde değerlendirilebileceğini söylemiştir (el-Menâr, XXVII/7-8 [1345], s. 614). Bu kaynaklardaki İsrâiliyat'ı büyük ölçüde Kâ'b el-Ahbâr

ile Vehb b. Münebbih'in rivayetlerine bağlayan Ebû Reyye de Reşîd Rızâ gibi bunlardan gelen rivayetlerin kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirtmiştir (Eḍvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muḥammediyye, s. 172-173). Öte yandan İsrâiliyat rivayetleriyle ilgili eleştiriler bazı sahâbîleri de kapsamış, Ehl-i kitap'tan iken sonradan müslüman olan tâbiîlerden rivayette bulundukları ve gaflet içinde oldukları iddia edilen Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Selâm ve Temîm ed-Dârî tenkide tâbi tutulmuştur. Ancak bu kişilerin sahâbîlerin ileri gelenlerinden olmaları, Hz. Peygamber'in yanında uzun süre kalmış bulunmaları ve rivayetlerinin dinin özünü ilgilendirmeyişi ileri sürülerek sözü edilen eleştirilere karşılık verilmiştir. Etbâu't-tâbiîn neslinden olup İsrâiliyat'a dair rivayetleri dolayısıyla eleştirilen Muhammed b. Sâib el-Kelbî, İbn Cüreyc, Mukātil b. Süleyman gibi âlimlerin büyük çoğunluğu ise hadis münekkitlerince güvenilir kabul edilmiştir.

Batılı araştırmacılar, İslâmî literatürün hemen her alanında İsrâilî bilgilerin mevcut olduğu kanaatindedir. Onların konuyla ilgili tartışmaları, İslâm'ın Yahudilik veya Hıristiyanlık'tan esinlenilerek meydana getirilen bir din olduğu tezine dayanmaktadır. Bu araştırmacılara göre müslüman âlimler arasında İsrâiliyat hakkındaki tutum zaman içinde farklılık göstermiştir. İslâm'ın ilk asırlarında İsrâiliyat'a karşı istekli ya da tarafsız bir yaklaşım ortaya konurken daha sonra çekingen davranılmaya ve bu tür rivayetlerin uydurma ve değersiz olduğu görüşü dile getirilmeye başlanmıştır. İlk zamanlarda tefsir konularına dair rivayetlere pek iltifat edilmemesi, çağdaş dönemde de modern yaklaşımların etkisiyle geleneksel mirasın tenkidi bağlamında İsrâiliyat'ın eleştirilmesi dikkate alınırsa bu yaklaşımın bir ölçüde doğru olduğunu söylemek mümkündür.

İsrâilî rivayetlerde büyük ölçüde yanlış bilgilerin ve tahrifatın bulunması, bunların Hz. Peygamber'e veya sahâbîlere nisbet edilmesi şüphe yok ki dinî açıdan sakıncalar doğurmuştur. Bu tür rivayetler, inancı etkileyerek Allah'a yaratılmışlık özelliği taşıyan sıfatların nisbet edilmesine sebebiyet vermiş, teşbih ve tecsîme gidilmesine yol açmış, peygamberlerin ismetini zedeleyecek fikirler ortaya koymuş, âhiret hayatıyla ilgili olarak naslarla bağdaşmayan açıklamalar getirmiş, dinin bid'at ve hurafelerle dolu olduğu intibaını uyandırmıştır.

İsrâiliyat türü rivayetlere yer verilmesini câiz görenlerin temel dayanağı, İslâm'ın Hz. Âdem'den beri gelen tevhid çizgisinin son halkası olması sebebiyle temel esaslarla bazı hükümlerin önceki kitaplardaki beyanlarla uyum içinde bulunabileceği düşüncesidir. Özellikle üç semavî dinin İbrâhimî gelenek demek olan Hanîfliği ortak kabul etmesi tevhid çizgisinin sürekliliği görüşünün sonucudur. Ayrıca bu dinlerin kitâbî bilginin yanı sıra şifahî geleneğe de büyük önem vermesinin ve temel ilkelerin değişmeden devam etmesinin bu anlayışı desteklediği kabul edilmektedir. Öte yandan, İsrâiloğulları'nın veya diğer din mensuplarının başlarından geçen olayların hikâye edilmesinin ibret almaya vesile olacağı düşünülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm de farklı insan gruplarını eğitmek ve dinin çeşitli konulardaki mesajını anlatmak amacıyla bu yöntemi sıkça kullanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm âlimleri içinde özellikle muhaddisler, rivayetleri sened ve metin açısından tetkike tâbi tutarak nakletme ilkelerini bu tür rivayetlere de uygulamışlardır. Bu bağlamda muhaddisler kendilerine ulaşan rivayetleri, değişik yollardan edindikleri diğer bilgilerle uyum arzedip etmemesi ve bu rivayetlerin İslâm'ın açık delilleriyle çelişip çelişmemesi gibi yollarla da kontrol etmişlerdir.

Literatür

Büyük kısmı modernleşme dönemine ait olmak üzere İsrâiliyat hususunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki ilk eserin, Vehb b. Münebbih'e nisbet edilen ve yaratılıştan İslâm'a kadar geçen süreçteki tarihî olayları konu alan Kitâbü'l-İsrâʾîliyyât'ı (Kitâbü'l-Mübtedeʾ, Mübtedeʾü'l-ḫalḳ, Ḳıṣaṣü'l-enbiyâʾ) olduğu ileri sürülmüştür (Sehâvî, s. 88; Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1328, 1390; EI2 [İng.], IV, 212). Ayrıca ilk dönemlerde kaleme alınan tarih kitaplarında bu isim geçmese de aynı bilgilere yer verilmiştir. İslâm literatürüne İsrâiliyat'ın girmesi problemini ayrıntılı biçimde ele alan en önemli çalışma, Hüsnî Yûsuf el-Etyar'ın el-Bidâyâtü'l-ûlâ li'l-İsrâʾîliyyât adlı eseridir (Kahire 1412/1991). Şarkiyatçıların konuya dair ilk çalışmaları ise Abraham Geiger'in Judaism and Islam'ı (New York 1970), Erwin Isak Jakub Rosenthal'in Judaism and Islam'ı (London-New York 1961), Charles C. Torrey'in Jewish Foundation of Islam'ı (New York 1967) gibi öncelikle İslâm'ın Yahudilik'ten etkilendiği düşüncesini yansıtan başlıklar taşımaktadır. Kavram olarak konuyu ele

alan önemli bir çalışma da Roberto Tottoli'nin "Origin and Use of the Term Isrâîliyyât in Muslim Literature" adlı makalesidir (Arabica, XLVI/2 [1999], s. 193-210).

Tefsir kitapları İsrâiliyat'ın bol miktarda rivayet edildiği kaynaklar olduğundan bu alandaki tartışmalar büyük ölçüde tefsir sahasında yapılmıştır. Remzî Muhammed Kemâl Na'nâa'nın el-İsrâʾîliyyât ve es̱eruhâ fî kütübi't-tefsîr (Dımaşk 1390/1970), Abdullah Aydemir'in Tefsirde İsrâiliyyât (Ankara 1979), Muhammed Ebû Şehbe'nin el-İsrâʾîliyyât ve'l-mevżûʿât fî kütübi't-tefsîr (4. baskı, Kahire 1408/1988), Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin el-İsrâʾîliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs̱ (3. baskı, Kahire 1986) ve Roland Meynet'in de aralarında bulunduğu bir grup Batılı araştırmacının Kitâb-ı Mukaddes metinleriyle Kur'an ve Sünnet metinlerini mukayese ettiği Ṭarîḳatü't-taḥlîli'l-belâġī ve't-tefsîr: Taḥlîlât nuṣûṣ mine'l-Kitâbi'l-muḳaddes ve mine'l-ḥadîs̱i'n-nebeviyyi'ş-şerîf (Beyrut 1993) adlı eserleri bu çalışmaların en önemlilerindendir. Bunlar İsrâiliyat'ı, İslâmî kaynaklara giriş yollarını ve İsrâilî bilgileri rivayet eden meşhur şahsiyetleri ele almaktadır. Ayrıca konuya tefsir ilmi çerçevesinde yaklaşan, gerek müsteşrikler gerekse müslüman araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş pek çok çalışma bulunmaktadır. W. Montgomery Watt'ın "Islamic Attitude to Cultural Borrowing" (The Scottish Journal of Religious Studies, VII [1986], s. 141-149) ve "The Early Development of the Muslim Attitude to the Bible" (Guost, XVI [1955-1956], s. 50-62), İzziyye Ali Tâhâ'nın "et-Tes̱ebbüt fî ḳabûli'l-aḫbâr ve rivâyetühâ fî risâlâti's-semâʾ" (Mecelletü'ş-Şerîʿa ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, VI/15 [1410/1989], s. 81-155) başlıklı makaleleri bunlar arasında sayılabilir.

Tefsirlerden sonra İsrâilî rivayetlerin en çok yer aldığı eserler tarih ve tabakat kitaplarıdır. Bu çerçevede Ya'kūbî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, Bîrûnî, İbn Hazm, Şemseddin es-Sehâvî gibi tarihçiler eserlerinde İsrâiloğulları başta olmak üzere geçmiş ümmetler ve dinleri hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Bunların yanında dinler tarihine dair kaynaklarda da İsrâiliyat sıkça zikredilmiştir.

İsrâiliyat konusunu hadis-fıkıh çerçevesinde ele alan klasik dönem telifleri arasında Bikāî'nin el-Aḳvâlü'l-ḳadîme fî ḥükmi'n-naḳl mine'l-kütübi'l-ḳadîme adlı eseri bulunmaktadır (MMMA [Kahire], XXVI/2 [1401/1980], s. 37-96). İbn Kuteybe Kitâbü'l-Maʿârif (nşr. Servet Ukkâşe, Kahire 1960) ve Teʾvîlü muḫtelifi'l-ḥadîs̱'inde (Beyrut 1408/1988), İbn Kesîr ise tefsir ve tarihinde konuya dair rivayetleri aktardığı gibi teorik bilgiler de vermiş, bu rivayetler hemen her hadis kaynağında yer almış, klasik eserlerde de Ehl-i kitap'tan rivayette bulunma konusunda müstakil bölümler açılmıştır. Modern dönemde aynı meseleyi ele alan müstakil çalışmalar arasında Abdurrahman b. Abdullah Dervîş'e ait eş-Şerâʾiʿu's-sâbıḳa ve medâ ḥucciyyetühâ fi'ş-şerîʿati'l-İslâmiyye (baskı yeri ve yayıncı yok, 1410) adlı eseri yanında Muhammed Hamîdullah'ın "İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes" adlı makalesini (trc. İbrahim Canan, İİFD, sy. 3 [1979], s. 379-410) zikretmek mümkündür.

Başta yahudi kültürü olmak üzere İsrâiliyat'ın hadis literatürüne girdiği tezini ciddi olarak ele alan çalışmalar Batı'da XIX. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmış ve ortaya konan eserlerde ön yargılı bir tutum sergilenmiştir. Bu alanda ilk çalışmalar, İslâm'ın Yahudilik'ten tevarüs edildiği tezini ileri süren Abraham Geiger'in talebesi Ignaz Goldziher tarafından gerçekleştirilmiştir ("Ueber Bibelcitate in Muhammedanischen Schriften" ve "Ueber Judische Sitten und Hebrauche aus Muhammedanischen Schriften", Gesammelte Schriften [nşr. Joseph de Somogyi], III, Hildesheim 1973, s. 77-101). W. R. Taylor'un "Al-Bukhârî and the Aggada" (MW, XXX/3 [1943], s. 191-202), Samuel Rosenblatt'ın Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İzzeddin İbnü'l-Esîr, İbn Sa'd ve Buhârî'deki bazı hadisleri Talmud, Mişna ve Kitâb-ı Mukaddes'teki benzerleriyle mukayese ettiği "Rabbinic Legends in Hadith" (MW, XXXV/3 [1945], s. 237-252) ve Samuel M. Zwemer'in "The So-Called Hadith Qudsî" (MW, XII [1922], s. 263-275) adlı makaleleri de Geiger'in iddiasını ispatlamaya yönelik çalışmalardır. Meseleyi aynı çerçevede ele alan yakın dönem çalışmaları arasında özellikle M. J. Kister'in "Haddisû an Banî Isrâîla valâ haraja" (IOS, II [1972], s. 215-239) ve "Do not Assimilate Yourselves ... Lâ tashabbahû ..." (Jerusalem Studies in Arabic and Islam, XII [1989], s. 321-353) başlıklı makaleleriyle bu konuya dair literatüre de yer veren H. Schwarzbaum'un "Biblical Legends in Hadith Literature" (Biblical and Extra-Biblical Legends in Islamic Folk-Literature, Waldorf-Hessen 1982) adlı yazısı önemlidir. İsrâiliyat meselesini hadis ilmi açısından inceleyen müstakil çalışmalar

ise çok az olup yüksek lisans tezi olarak Muhammed eş-Şekârî tarafından hazırlanan el-Yehûd fi's-sünneti'l-muṭahhara adlı eser (I-II, Riyad 1417/1996) daha çok Yahudiliğe bakışı ortaya koymaktadır. Özcan Hıdır'ın hazırladığı İsrâiliyat Hadis İlişkisi: Hadis Yahudi Kültürü Tartışmaları adlı doktora tezinde ise (2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) mesele genellikle şarkiyatçıların bakışına ağırlık verilerek ele alınmıştır. Bu çalışmada İsrâiliyat, Arap yarımadasında yahudi kültürü, İsrâilî bilgileri rivayete dair deliller, bu konudaki rivayetleriyle tanınan sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiînden şahsiyetler ve belli başlı konulardaki İsrâilî rivayetler, hadis tarihi ve metodolojisi açısından iki kültür arasındaki benzerliklere dair ayrıntılı bilgi verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Müsned, II, 159, 202; III, 39, 46, 387, 470, 471; IV, 261, 262; V, 98.

Buhârî, "Enbiyâʾ", 50, "Bedʾü'l-ḫalḳ", 15, "İʿtiṣâm", 25, "Şehâdât", 29, "Tevḥîd", 42, 51, "Tefsîr", 2/11.

Müslim, "Zühd", 61-62, 72.

İbn Mâce, "Muḳaddime", 5.

Ebû Dâvûd, "ʿİlim", 11.

Tirmizî, "ʿİlim", 13.

Şâfiî, er-Risâle, s. 397.

Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Muṣannef (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), VI, 111.

Mes'ûdî, Mürûcü'ẕ-ẕeheb, II, 216.

İbn Abdülber, Câmiʿu beyâni'l-ʿilm, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), II, 41-43.

Yâkūt, Muʿcemü'l-üdebâʾ, XIX, 259.

Zehebî, Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ, I, 45, 88.

İbn Kesîr, el-Bidâye, I, 37, 38, 86; II, 26, 51, 115; III, 5.

İbn Haldûn, el-ʿİber, II, 14.

İbn Hacer, Tehẕîbü't-Tehẕîb, VIII, 438-440; XI, 166-168.

Bikâî, el-Aḳvâlü'l-ḳadîme fî ḥükmi'n-naḳl mine'l-kütübi'l-ḳadîme (nşr. Muhammed Mürsî el-Hûlî, MMMA [Kahire], XXVI/2 [1401/1980] içinde), s. 37-96.

Tecrid Tercemesi, I, 97-98.

Sehâvî, el-İʿlân bi't-tevbîḫ, s. 88.

Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, II, 388-389.

Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1328, 1390.

Reşîd Rızâ, Tefsîrü'l-Menâr, I, 18; IV, 268; X, 328; XI, 44.

a.mlf., "el-İntiḳād ʿale'l-Menâr", el-Menâr, XXVII/7-8, Kahire 1345/1926, s. 539-547, 610-619.

A. Guillaume, "The Influence of Judaism on Islam", The Legacy of Israel (ed. E. R. Bewan – C. Singer), Oxford 1928, s. 129-171.

Ahmed Emîn, Fecrü'l-İslâm, Kahire, ts., s. 161.

N. Abbott, Studies in Arabic Literary Papyri, Chicago 1967, II, 36, 202.

Mahmûd Ebû Reyye, Eḍvâʾ ʿale's-sünneti'l-Muḥammediyye, Kahire, ts., s. 154, 172-173.

G. H. A. Juynboll, The Authenticity of the Tradition Literature: Discussions in Modern Egypt, Leiden 1969, s. 121-138.

I. Goldziher, "Proben muhammedanischer polemik gegen den Talmud", Gesammelte Schriften (ed. J. de Somogyi), Hildesheim 1967, I, 228-243.

a.mlf., "İsrâiliyyât", Revue des études juives, XLIV, Leuven 1902, s. 63-65.

Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrâiliyyât, Ankara 1979, s. 6-42.

Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, el-Envârü'l-kâşife, Beyrut 1403/1983, s. 96 vd., 111-114.

B. Lewis, The Jewish of Islam, Princeton 1984, s. 70.

M. Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Kahire 1405/1985, I, 166.

a.mlf., el-İsrâʾîliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs̱, Dımaşk 1405/1985, s. 55-116.

Hüsnî Yûsuf el-Etyar, el-Bidâyâtü'l-ûlâ li'l-İsrâʾîliyyât, Kahire 1412/1991, s. 11-39, 41 vd., 63.

Steven M. Wasserstrom, "Jewish Pseudepigrapha in Muslim Literature: A Bibliyographical and Methodological Sketch", Tracing the Threads: Studies in the Vitality of Jewish Pseudepigrapha (ed. J. C. Reeves), Atlanta 1994, s. 87-114, 172.

C. Adang, Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible, Leiden 1996, s. 8-10.

İbrahim Hatiboğlu, İslâm'da Yenilenme Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 189-200.

Subhî es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Istılahları (trc. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1997, s. 167.

R. N. Nettler, Early Islam Modern Islam and Judaism: The Israiliyyāt in Modern Islamic Thought, Amsterdam 1998, s. 1-14.

Özcan Hıdır, İsrâiliyyât Hadis İlişkisi: Hadis Yahudi Kültürü Tartışmaları (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 2-25, 48.

Cl. Huart, "Vahb ben Monabbih et le tradition judéochrétien au Yemen", JA, X/4 (1904), s. 331-350.

Abdülmesîh Makdisî, “Naḳlü’l-kütübi’l-muḳaddese ile’l-ʿArabiyye ḳable’l-İslâm”, el-Meşriḳ, XXXI, Beyrut 1933, s. 1-11.
W. R. Taylor, “al-Bukhārī and the Aggada”, MW, XXXIII (1943), s. 191-202.
S. Rosenblatt, “Rabbinic Legends in Hadith”, a.e., XXXV (1945), s. 237-252.
M. Tayyib Okiç, “Hadiste Tercüman”, AÜİFD, XIV (1966), s. 27-52.
M. J. Kister, “Ḥaddithû ‘an Banî Isrâ’îla wa-lâ Ḥaraja”, IOS, II (1972), s. 215-239.
Muhammed Hamîdullah, “İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivâyetler” (trc. İbrahim Canan), İİFD, sy. 2 (1977), s. 295-319.
a.mlf., “İslâm Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes”, a.e., sy. 3 (1979), s. 379-410.
İzziyye Ali Tâhâ, “et-Teşebbüt fî ḳabûli’l-aḫbâr ve rivâyetühâ fî risâlâti’s-semâʾ”, Mecelletü’ş-Şerîʿa ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye, VII/15, Küveyt 1410/1989, s. 81-155.
Ziyâd Halîl M. ed-Değâmin, “Mevḳıfü’l-vaḥy mine’t-teʿâmül maʿa’t-türâs̱i’d-dîniyyi’l-Yehûdî”, a.e., XIV/39 (1420/1999), s. 81-128.
A. J. Wensinck, “İsrâil”, İA, V/2, s. 1128.
G. Wajda, “Isrāʾīliyyāt”, EI2 (İng.), IV, 211-212.
Tahsin Görgün, “Goldziher, Ignaz”, DİA, XIV, 105-111.
Ferâmerz Hâc Menûçihrî, “İsrâʾîliyyât”, DMBİ, VIII, 290-296.
2/2
Müellif: ABDULHAMİT BİRIŞIK

TEFSİR

İsrâiliyat’a dair rivayetler tefsir ilminin önemli konularından biridir. Tefsir ilmi bakımından esas problem, âyetlerin tefsirinde kullanılan İsrâiliyat’ın nassa dayalı bir meşruiyet zeminine oturup oturmadığıdır. Bu konuda yapılan incelemeler Kur’an ve Sünnet’teki delillerin lehte ve aleyhte yorumlanabileceğini göstermekte, lehte yorumlandığı takdirde dinin özüne zarar verilmemesinin temel prensip olduğunu ortaya koymaktadır. Bizzat Kur’an, ihtilâf edilen konularda Tevrat’a başvurulmasını ve yahudi âlimlerinden bilgi alınmasını tavsiye etmiş, bazı dinî hakikatlerin -tahrife uğramış olmakla birlikte- Tevrat ve İncil’de de bulunduğunu (Âl-i İmrân 3/93; el-A‘râf 7/157; et-Tevbe 9/111; el-Feth 48/29; es-Sâf 61/6), yahudi ve hıristiyanlara kendi kitapları ile de hükmedilebileceğini (el-Mâide 5/43-45, 47, 66, 68) bildirmiştir. Ancak Tevrat ve İncil, Kur’an’da geçmeyen veya ayrıntılı biçimde anlatılmayan bazı konularda doğru bilgiler verirken bazı konularda çelişkili ifadeler ihtiva etmekte, bir kısım bilgilerin ise doğru veya yanlışlığını belirleme imkânı bulunmamaktadır (Muhammed Hamîdullah, sy. 2 [1977], s. 303-307).

Kur’an’ın ilk muhatabı olan Araplar sözlü kültüre sahip bir toplumdu. Kur’an’da geçmiş milletlere dair kıssalar çok defa ayrıntıya girilmeden anlatıldığı için ayrıntı isteyenleri diğer kaynakları incelemeye veya ilgili kıssa hakkında bilgi veren kimselere yöneltmiştir. Başvurulan kaynak semavî kitaplardan biri ise Kur’an bunlara başvurulabileceğini bildirdiğinden bunda önemli bir sakınca görülmemiş, ancak şifahî kültür taşıyıcısı kimselere başvurulmuşsa bu takdirde onların kimlikleri tartışma konusu olmuştur. Hadis otoriteleri bu kimseleri araştırmış ve güvenilirlikleri hususunda değerlendirme yapmıştır. İnsanların fıtrî meylini ve onların Kur’an’ı öğrendikçe onun işaret ettiği gerçekleri daha ayrıntılı biçimde öğrenmek için gayret sarfedeceklerini bilen Hz. Peygamber, tamamen yasaklayıcı olmak yerine konuyla ilgili ana prensipleri ortaya koymuştur. Bunları uygulayan bir müslüman, Kur’an’ın yorumu için ilâhî kitaplara ve tarihî hakikatlere tamamen sırt çevirmeyeceği gibi, bir kaynağa dayanmayan ve dinî gerçeklerle çelişen haberleri dikkate almayacaktır. Asr-ı saâdet’te Resûl-i Ekrem’in koyduğu prensibe büyük oranda uyulmuş olmasına rağmen sonraki nesillerde bu hassasiyetin azaldığı, yahudilerden rivayeti serbest bırakan hadisi (yk.bk.) en geniş mânasıyla kabul eden bazı müslümanların Kitap ve Sünnet’te cevabını bulamadıkları konular için yahudi asıllı kimselere başvurdukları görülmüştür. Ashabın, Hz. Nûh’un gemisinin boyu ve Hz. Mûsâ ile dolaşıp ona gerçekleri öğreten ilm-i ledün sahibi kişinin öldürdüğü çocuğun ismi gibi bilinmesi önemli olmayan konular ve akîde ile ilgili hususlarda Ehl-i kitap mühtedilerine soru sormadığı, bu konularla ilgilenmediği bilinmektedir (Remzî Na‘nâa, s. 119-120). Ashap arasında Kur’an’ın yorumu için İsrâiliyat’ı kullananların sayısı çok az iken tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn devrinde bu sayı artmış, onların kullandığı şüpheli rivayetler, İsrâiliyat’la ilgisi olmayan merfû ve mevkuf rivayetlerin yerini alacak duruma gelmiştir. Mukātil b. Süleyman gibi erken dönem müfessirlerinin eserleri bunun açık örneğidir. İlk devir müfessirlerinin kitaplarındaki bilgileri

eleştirmeksizin eserlerine alan ikinci nesil müfessirler ise eserleri içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Tefsirlerde bilhassa Tevrat'tan bilgilerin yer almasına tesir eden faktörlerden biri de İbnü'n-Nedîm'in beyanına göre kitabın Ahmed b. Abdullah b. Selâm tarafından yapılan Arapça tercümesidir (el-Fihrist, s. 33).

Tefsirlerde nakledilen İsrâiliyat çoğunlukla Kur'an'daki kıssalar, geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkındadır. Âdem'in ve Havvâ'nın yaratılışı, cennetteki hayatları, Kâbe'nin yapımı, Nûh'un gemisi ve tûfan hadisesi, İbrâhim'in babasıyla ilişkisi, onun kurban etmek niyetinde bulunduğu oğlunun İsmâil mi yoksa İshak mı olduğu, Dâvûd ve iki hasımın muhakemesi, Hârût ve Mârût kıssası, İsrâiloğulları, Yûsuf'un ailesiyle olan ilişkisi, Eyyûb'un imtihan edilmesi, İlyâs'ın hayatı, Mûsâ'nın Mısır ve Medyen günleri, Firavun ile olan mücadelesi, Îsâ'nın ve annesi Meryem'in hayatı gibi pek çok konuda İsrâiliyat bulunmaktadır (Aydemir, Tefsirde İsrâiliyyât, s. 73-315).

Tefsir hakkındaki görüşleri günümüze ulaşan sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn ile daha sonraki müfessirler İsrâiliyat'la ilişkileri açısından ele alındığında bunların içinde ilk sırayı Abdullah b. Abbas'ın aldığı görülür. Sahâbeye kadar ulaşan tefsir rivayetlerinin pek çoğunun İbn Abbas'a dayandırılmasında onun peygamber ailesinden olmasının ve Resûl-i Ekrem tarafından övülmesinin etkili olduğu, bazı kimselerin onun şöhretini kullanarak kendisine nisbetle rivayetlerde bulundukları bilinmektedir (Remzî Na'nâa, s. 128-130). İbn Abbas'ın tefsir rivayetlerinin en sağlam tariki Muâviye b. Sâlih - Ali b. Ebû Talha - İbn Abbas şeklindedir. Bu tariki Ahmed b. Hanbel övmüş, Buhârî de sahihinde aynı tarikle gelen rivayetleri nakletmiştir. Özellikle Dahhâk b. Müzâhim, Atıyye el-Avfî, Mukātil b. Süleyman el-Ezdî ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî tarikleriyle gelen rivayetler sıhhat açısından oldukça problemlidir. Halbuki İbn Abbas'ın İsrâiliyat nakleden mühtedi sahâbîlerden hadis alırken gösterdiği titizlik diğer sahâbeninkinden farklı olmadığı gibi kabul ve red açısından genel prensiplere de uygundu. Buhârî'nin rivayet ettiği bir habere göre ("Tefsîr", 6/25) bizzat İbn Abbas insanları Ehl-i kitap'tan gelen bilgiler konusunda uyarmıştır. Taberî'nin Câmiʿu'l-beyân'ında İbn Abbas' ın Ehl-i kitap müslümanlarından çokça yararlandığını gösteren rivayetler, ya kabulünde sakınca görülmeyen bilgiler ya da bu eserde yer alan diğer zayıf rivayetler cümlesindendir (Remzî Na'nâa, s. 126-128). Tâbiînin önde gelen âlimleri, rivayetinde sakınca bulunmayan İsrâiliyat'ı ashaptan veya mühtedi Ehl-i kitap âlimlerinden alıp rivayet etmişlerse de bazıları duydukları her şeyi aynen nakletmişlerdir. Tefsir rivayetlerinin kendilerine dayandığı Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme, Dahhâk b. Müzâhim, Saîd b. Cübeyr, Mesrûk b. Ecda', Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî, Zeyd b. Eslem, Atâ b. Ebû Rebah ve Tâvûs b. Keysân gibi tâbiîlerden gelen İsrâiliyat'ın çoğu kabul veya red bakımından bir sakınca görülmeyen türdendir. Tâbiînden daha çok Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih'e dayanan rivayetlerin sıhhatinde ciddi şüphelerin bulunduğu ileri sürülmüştür (yk.bk.).

Belli başlı Kur'an tefsirlerini İsrâiliyat'a yaklaşımları açısından yedi grupta incelemek mümkündür.

1. İsrâiliyat'ı senediyle verip nâdiren eleştiri yapanlar: Bu tür tefsirlerin en belirgin örneği İbn Cerîr et-Taberî'nin Câmiʿu'l-beyân'ıdır. Taberî, gerek tefsirinde gerekse tarihinde pek çok İsrâiliyat nakletmiş olup bu rivayetler daha çok Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshak ve Süddî'ye dayanmaktadır. Rivayetleri arasında senedi zayıf olanlar bulunmasına rağmen genellikle bunlar hakkında bir uyarıda bulunmamıştır (örnekler için bk. Ahmed Muhammed el-Havfî, s. 150-155).

2. İsrâiliyat'ı senediyle birlikte verip bunların hemen tamamını tenkit edenler: İbn Kesîr'in Tefsîrü'l-Ḳurʾân'ı bu tür eserlerdendir. İbn Kesîr, yalan bilgiler içerdiğine inandığı bu rivayetlerle ilgilenmeyi zaman kaybı olarak görür. Ona göre Kur'an'ın yorumu için rivayet edilmekte olan İsrâiliyat esas itibariyle Tevrat'tan çok yahudiler tarafından kendi dinlerine sokulan asılsız bilgilere dayanmaktadır (Tefsîrü'l-Ḳurʾân, III, 182; IV, 221-222). İbn Kesîr'in, doğru veya yanlış olması muhtemel bazı rivayetler naklettiği halde bunlar üzerinde bir yorum yapmadığı da olmuştur (a.g.e., III, 145; diğer örnekler için bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, el-İsrâʾîliyyât, s. 133-141).

3. Çok sayıda İsrâiliyat naklettiği halde nâdiren sened zikreden ve bu haberleri eleştirmeyenler: Mukātil b. Süleyman ve Ebû İshak es-Sa'lebî bu grubun önde gelen temsilcileridir.

Mukātil'in tefsire dair rivayetleri kendisine nisbet edilen et-Tefsîrü'l-kebîr'de yer almaktadır. Hakkında bazı şüpheler bulunan ve asılsız İsrâiliyat rivayetleriyle dolu olan eseri, Abdullah Şehhâte Muḳātil b. Süleymân ve menhecühû fi't-tefsîr maʿa taḥḳīḳi tefsîrihi'l-kebîr adıyla hazırladığı doktora tezinde tahkik etmiştir (Remzî Na'nâa, s. 221). Rivayetlerinde kullandığı Kelbî – Ebû Sâlih – İbn Abbas zincirinin ise daha sonra bizzat Kelbî tarafından uydurma olduğu belirtilmiştir (a.g.e., s. 142). Ebû Hâtim, Mukātil b. Süleyman'ın tefsir bilgisini yahudi ve hıristiyanlara dayandırdığını söylerken (İbn Hallikân, V, 257) Ahmed b. Hanbel, "Mukātil b. Süleyman tefsir sahibi bir zattır, fakat ondan rivayette bulunmak hoşuma gitmiyor" demiştir (a.g.e., V, 256; örnekler için bk. Remzî Na'nâa, s. 222-233). Sa'lebî, vaaz ve konuşmalarında çokça kullandığı İsrâiliyat'ı el-Keşf ve'l-beyân ʿan tefsîri'l-Ḳurʾân'ına ve el-ʿArâʾis adlı kısas-ı enbiyâya dair eserine bol miktarda almış, bunlardan hemen hiçbirini eleştirmemiştir (Remzî Na'nâa, s. 249-262; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, el-İtticâhât, s. 29-30).

4. İsrâiliyat'ı çokça rivayet ettiği halde bunların senedlerini vermeyen, ancak nâdiren de olsa bilginin zayıflığına ve sahih olmadığına işaret edenler: Vâhidî'nin el-Vasîṭ, el-Basîṭ ve el-Vecîz'i (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, I-II, Dımaşk 1415/1995), Ferrâ el-Begāvî'nin Meʿâlimü't-tenzîl'i, Hâzin'in Lübâbü't-teʾvîl'i ve Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-mens̱ûr'u bu türün örnekleri olarak zikredilebilir. Vâhidî üç eserinde de çok miktarda İsrâiliyat zikretmiş, bunların önemli bir kısmını gerek rivayet gerekse muhteva bakımından eleştirmiştir (örnekler için bk. Cevde Muhammed Muhammed el-Mehdî, s. 340-355). Begāvî'nin tefsiri, kendisinin de mukaddimede belirttiği gibi Sa'lebî'nin eserinin bazı uydurma rivayetleri çıkarılmış özeti gibidir (örnekler için bk. Remzî Na'nâa, s. 265-280; M. İbrâhim Şerîf, s. 472-490). Bir anlamda Begāvî'nin tefsirini özetleyen Hâzin, rivayet ve dirâyet usulünü kullanarak iyi bir tefsir meydana getirmişse de kıssalara ve İsrâilî rivayetlere çokça yer vermesi sebebiyle eleştirilmiştir (DİA, XVII, 126). Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-mens̱ûr'u da benzer özellikler taşır (örnekler için bk. Remzî Na'nâa, s. 329-336; Muhammed Ebû Şehbe, s. 124-125).

5. İsrâiliyat'ı bilgi olarak nakleden ve bunları yer yer eleştirenler: Bu tür eserler tefsirlerin en geniş grubunu meydana getirmekte olup Sülemî, Zemahşerî, İbn Atıyye el-Endelüsî, Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebüssuûd Efendi ve Hatîb eş-Şirbînî'nin eserleri bu grup içinde değerlendirilebilir. Diğer birçok tasavvufî tefsirin aksine Sülemî'nin kitabında İsrâiliyat'a nâdiren yer verilir (Ateş, s. 107-108). Tefsirde dirâyet metodunu kullanması sebebiyle Zemahşerî'nin İsrâiliyat konusunda daha duyarlı olabileceği düşünülürse de Zemahşerî bu tür rivayetlere karşı oldukça müsamahalı davranmıştır. İbn Atıyye, el-Muḥarrerü'l-vecîz'inde İsrâiliyat'a muhalif olduğunu belirtmesine rağmen hakkında Kur'an'da ve sahih hadislerde bilgi bulunmayan bazı kıssalarla ilgili olarak zaman zaman İsrâiliyat türünden nakiller yapmış, ancak bunların çoğunu eleştirmiştir (Remzî Na'nâa, s. 282-286; Mustafa İbrâhim el-Müşînî, s. 550-559; DİA, XIX, 339). Fahreddin er-Râzî eserinde az miktarda yer verdiği İsrâiliyat'ı tenkit süzgecinden geçirmiş, Kur'an'da, hakkında fazla bilgi verilmeyen hususlarla ilgili olarak nakledilen ve sahih hadislerde bulunmayan, anlatılmasında da ciddi bir fayda olmayan konularla ilgili rivayetleri reddetmiştir. Bununla birlikte zaman zaman, "Akla ters gelmiyor" gerekçesiyle zayıf rivayetleri nakletmiş, bunları eleştirmediği gibi üzerlerine hüküm bina ettiği de olmuştur (Muhsin Abdülhamîd, er-Râzî müfessiren, s. 146-151). el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân'ın müellifi Kurtubî, tefsirinde İsrâiliyat'a yer vermemeye gayret etmekle birlikte "nûn" harfiyle ilgili olarak naklettiği bilgiler (XVIII, 223-224) bu tutumuyla çeliştiği gibi bunları tenkide de tâbi tutmamıştır. Hadîd sûresinin 25. âyetinin tefsirinde zikrettiği, Hz. Âdem'in cennetten beş parça demir alet getirdiği yolundaki rivayet (a.g.e., XVII, 261) Cemâleddin el-Kāsımî tarafından aslı olmayan bir bilgi olarak nitelendirilmiştir (Meḥâsinü't-teʾvîl, XVI, 5695; diğer örnekler için bk. Remzî Na'nâa, s. 304-309; Kasabî Mahmûd Zelat, s. 410-417; Mustafa İbrâhim el-Müşînî, s. 560-578). Nesefî, tefsirinde az miktarda İsrâiliyat'a yer veren müfessirlerden olup bunları genellikle eleştirmiştir (Remzî Na'nâa, s. 310-312). Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin el-Baḥrü'l-muḥîṭ'i de bazı İsrâilî bilgiler ihtiva eder. Ancak müellif, gerek tefsirinin girişinde gerekse ilgili rivayetleri naklederken okuyucuyu uyarmış, bu rivayetlerin tefsir kitaplarında yer almaması gerektiğini söylemiştir (örnekler için bk. Mustafa İbrâhim el-Müşînî, s. 579-586). İbnü'l-Cevzî, İsrâiliyat konusunda duyarlı olmakla birlikte sakıncalarının farkında olduğunu ihsas ederek bazı

rivayetleri almıştır. Meselâ Hz. Eyyûb'dan bahseden âyetlerin tefsirinde (el-Enbiyâ 21/83-84) naklettiği uzun hikâye ile (Zâdü'l-mesîr, V, 375-378) Sabâ melikesinin Hz. Süleyman'a gönderdiği hediyeye dair âyetin tefsirinde (en-Neml 27/35) naklettiği rivayet (a.g.e., VI, 170) bu türdendir. Ebüssuûd Efendi İrşâdü'l-ʿaḳli's-selîm adlı tefsirinde genelde İsrâiliyat'tan uzak durmuş, zikrini zaruri gördüklerini de eleştirmiştir. Eserde ayrıca bu türden olmayan rivayetler de bulunmakla birlikte bunların sayısı oldukça azdır (örnekler için bk. Muhammed Ebû Şehbe, s. 143-144; Aydemir, Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, s. 209-227). Hatîb eş-Şirbînî'nin es-Sirâcü'l-münîr'inde de İsrâiliyat yer almakla birlikte bunların sayısı fazla değildir (Remzî Na'nâa, s. 336-339).

6. İsrâiliyat'ı senedsiz olarak zikrettiği halde bunlara yer vermedeki asıl amacı tenkit olanlar: Bu türün en meşhur örneği Âlûsî'nin Rûḥu'l-meʿânî'sidir. Âlûsî, İsrâiliyat'a aşırı derecede muhalif olup bunları rivayet edenleri "erbâbü'l-ahbâr" olarak adlandırmıştır (Rûḥu'l-meʿânî, II, 168; XII, 198). Kur'an'da ve sahih sünnette yer almayan bilgileri Âlûsî prensip olarak reddetmekle birlikte enbiyanın ismetine ve naslara ters düşen rivayetlere karşı oldukça şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Kâbe'nin yapımıyla ilgili olarak (el-Bakara 2/128) eski bilgileri reddederken kullandığı üslûpla (a.g.e., I, 384) Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme talebiyle ilgili olarak (el-A'râf 7/143) bazı tefsirlerde yer alan ve peygamberin ismetini zedeleyen İsrâiliyat için kullandığı üslûp (a.g.e., IX, 43, 46) oldukça farklıdır. Âlûsî'nin İsrâiliyat konusundaki en önemli eksikliği bazı rivayetlerin zâhirini reddedip bunları işârî olarak yorumlamasıdır. Hârût ve Mârût hadisesiyle ilgili rivayeti İsrâiliyat şeklinde adlandırmakla birlikte işârî olarak yorumlaması açık bir çelişkidir (a.g.e., I, 340-341; Remzî Na'nâa, s. 347). Diğer bir husus da Âlûsî'nin -çok az da olsa- bazı İsrâiliyat'ı hiçbir tenkide tâbi tutmadan nakletmesidir (Muhsin Abdülhamîd, el-Âlûsî müfessiren, s. 282-287). Şevkânî' nin Fetḥu'l-ḳadîr adlı rivayet-dirâyet karışımı tefsirinde İsrâiliyat çok azdır ve müellif bunları eleştirmek için zikretmiştir (Muhammed Hasan el-Gumârî, s. 279-285).

7. İsrâiliyat'a yer veren tefsirlere şiddetle karşı çıkan ve zaman zaman bu rivayetleri sırf tenkit için nakledenler: Bu türdeki tefsirlerin en belirgin örneği Reşîd Rızâ'nın el-Menâr'ıdır. Reşîd Rızâ tefsirinde İsrâiliyat'ı reddetmekle kalmamış, bunları rivayet eden Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih gibi yahudi asıllı râvileri dini kasten bozma teşebbüsüyle itham ederek haklarında ağır ifadeler kullanmıştır. Ayrıca fiten, deccâl, kıyametin kopması ve Hz. Îsâ'nın nüzûlü gibi konularla ilgili sahih rivayetlerden bazılarını İsrâiliyat olarak adlandırıp reddetmiş, bu haberlerde de Kâ'b el-Ahbâr'ın parmağı olduğunu söylemiştir (Remzî Na'nâa, s. 358). Reşîd Rızâ'nın bu derece hassas olmasına rağmen zaman zaman Kitâb-ı Mukaddes'e başvurarak âyetlerdeki kapalılıkları gidermeye çalıştığı, bunu yaparken tefsirlerde veya hadis kitaplarındaki rivayetleri reddettiği görülür. Meselâ İsrâiloğulları üzerine tûfan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan gönderilmesinden bahseden âyetin tefsirinde (el-A'râf 7/133) Tevrat'tan nakiller yapmış (Çıkış, 9/20 vd.) ve bunu İslâm kaynaklarındaki rivayetlere tercih etmiştir (Tefsîrü'l-Menâr, IX, 88-89; XI, 474; bu çelişkiler ve örnekleri için bk. Remzî Na'nâa, s. 358-367; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, el-İsrâʾîliyyât, s. 180-194).

XIX ve XX. yüzyıl tefsir âlimlerinin büyük çoğunluğu İsrâiliyat'a karşı tavır almış ve kapalı âyetlerin yorumunda bu rivayetleri kullanmamıştır. Bu hareketin önde gelen temsilcileri arasında Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ, Hintli müfessirlerden Seyyid Ahmed Han, Ebü'l-Kelâm Âzâd, Şiblî Nu'mânî, Hamîdüddin Ferâhî, Seyyid Süleyman Nedvî, Mevdûdî ve Emîn Ahsen Islâhî ile Türk müfessiri Elmalılı Muhammed Hamdi'nin adı zikredilebilir.

Tefsirlere giren İsrâiliyat konusu ashaptan itibaren tartışılmış ve bu alanda ilk dönemlerde çalışmalar ortaya konmuştur. Bazı müfessirler konuya eserlerinin mukaddimesinde yer verirken bazıları görüşlerini ilgili âyetlerin tefsiri sırasında belirtmiş, ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili kitaplarda da konuya yer verilmiştir. Modern dönemde araştırmacılar tefsirde İsrâiliyat'ı müstakil olarak ele alıp hacimli eserler meydana getirmişlerdir. Muhammed Ebû Şehbe'nin el-İsrâʾîliyyât ve'l-mevżûʿât fî kütübi't-tefsîr'i (Kahire 1987), Remzî Na'nâa'nın el-İsrâʾîliyyât ve es̱eruhâ fî kütübi't-tefsîr'i (Dımaşk-Beyrut 1390/1970), Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin el-İsrâʾîliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs̱'i ile (Dımaşk 1405/1985) el-İtticâhâtü'l-münḥarife fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm: Devâfiʿuhâ ve defʿuhâ'sı (Kahire 1406/1986), Ahmed Bahâeddin'in el-İsrâʾîliyyât'ı (Kahire 1965) ve Abdullah Aydemir'in Tefsirde İsrâiliyyât'ı (Ankara 1979) bu türün çalışmalarındandır. XX. yüzyılda yapılan

metot çalışmalarının çoğunda müfessirler ve eserleri tanıtılırken aynı zamanda İsrâiliyat'a da temas edilmiş ve tefsirler bu açıdan da değerlendirilmiştir. Ali Muhammed ez-Zübeyrî (İbn Cüzey ve menhecühû fi't-tefsîr, Dımaşk 1407/1987), Muhsin Abdülhamîd (el-Âlûsî: Müfessiren, Bağdad 1388/1968; Fahreddin er-Râzî: Müfessiren, Bağdad 1394/1974), Cevde Muhammed Muhammed el-Mehdî (el-Vâḥidî ve menhecühû fi't-tefsîr, Kahire, ts.), Kusbâ Mahmûd Zalat (el-Ḳurṭubî ve menhecühû fi't-tefsîr, Kahire 1399/1979), Muhammed İbrâhim Şerîf (el-Beġavî el-Ferrâʾ ve tefsîruhû li'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm, Kahire 1406/1986), Ahmed Muhammed el-Havfî (eṭ-Ṭaberî, Kahire 1390/1970) ve Muhammed Hasan b. Ahmed el-Gumârî (el-İmâmü'ş-Şevkânî: Müfessiren, Cidde 1401/1981) müfessirlerin İsrâiliyat'a yaklaşımını ortaya koymuştur. Türkiye'de ise Abdullah Aydemir (Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara 1993), Süleyman Ateş (Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, İstanbul 1969), Halis Ören (Keşşaf ve Nesefi Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat, 1988, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Hasan Selbes (Medariku't-tenzil ve Hakaiku't-te'vil'in İsrailiyyat Açısından Tahlili, 1998, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) konuyla ilgili çalışma yapan müelliflerdendir. Mustafa İbrâhim el-Müşînî'nin Medresetü't-tefsîr fi'l-Endelüs (Beyrut 1406/1986) ve Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî'nin Menhecü'l-medreseti'l-ʿaḳliyyeti'l-ḥadîs̱e fi't-tefsîr (Beyrut 1407/1986) adlı eserlerinde de müfessirler bu yönleriyle tanıtılmıştır. Batılı araştırmacılar da tefsirde İsrâiliyat'a ilgi duymuştur. Bunlar arasında John Wansbrough (Quranic Studies, Oxford 1977, s. 122-148), Camilla Adang (Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible from Ibn Rabban to Ibn Hazm, Leiden 1996, s. 1-22), Marilyn Robinson Waldman ("New Approaches to 'Biblical' Materials in the Qur'an", MW, LXXV/1 [1985], s. 1-16), Jacob Lassner ("The 'One Who Had Knowledge of the Book' and the 'Mightiest Name' of the God. Qur'ânic Exegesis and Jewish Cultural Artifacts", Studies in Muslim-Jewish Relations I [ed. Ronald L. Nettler], Oxford 1999, s. 59-74), M. J. Kister ("Ḥaddithū 'an Banī Isrā'īla wa-lā Ḥaraja: A Study of an Early Tradition", IOS, II, [1972], s. 215-239; "On the Papyrus of Wahb b. Munabbih", BSOAS, XXXVII [1974], s. 547-571) ve Roberto Tottoli ("La Moderna Esegesi Islamica Ed Il Rifiuto Delle Isra'iliyyat: Le Leggende Sul Bastone Di Mose Mutato In Serpente", Annali Di Ca' Foscari, XXIX/3 [1990], s. 25-35; "Origin and Use of the Term Isra'iliyyat in Muslim Literature", Arabica, XLVI/2 [1999], s. 193-210) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Buhârî, "Tefsîr", 2/7, 6/25.

Taberî, Câmiʿu'l-beyân, I, 359-360; XII, 174; XVII, 57; XXIII, 157-158.

İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 33.

İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, V, 375-378; VI, 170.

Kurtubî, el-Câmiʿ (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372, XVII, 261; XVIII, 223-224.

İbn Hallikân, Vefeyât, V, 256, 257.

İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Ḳurʾân, Beyrut 1401, III, 145, 181-182; IV, 221-222.

Âlûsî, Rûḥu'l-meʿânî, I, 340-341, 343, 384; II, 168; VII, 135; IX, 43, 46; XII, 198.

Reşîd Rızâ, Tefsîrü'l-Menâr, I, 314; IX, 88-89; XI, 474.

Cemâleddin el-Kāsımî, Meḥâsinü't-teʾvîl, [baskı yeri yok] 1379/1960 (Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye), XVI, 5695.

Muhsin Abdülhamîd, el-Âlûsî: Müfessiren, Bağdad 1388/1968, s. 282-287.

a.mlf., er-Râzî: Müfessiren, Bağdad 1394/1974, s. 146-151.

Süleyman Ateş, Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri, İstanbul 1969, s. 107-108.

Ahmed Muhammed el-Havfî, eṭ-Ṭaberî, Kahire 1390/1970, s. 150-155.

Remzî Na'nâa, el-İsrâʾîliyyât ve es̱eruhâ fî kütübi't-tefsîr, Dımaşk 1390/1970, s. 119-120, 126-130, 142, 168-192, 193, 221-233, 249-262, 265-280, 282-286, 288-296, 304-309, 310-312, 329-339, 347, 358-367.

Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrâiliyyât, Ankara 1979, s. 73-315.

a.mlf., Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu, Ankara 1993, s. 209-227.

Kasabî Mahmûd Zelat, el-Ḳurṭubî ve menhecühû fi't-tefsîr, Kahire 1399/1979, s. 410-417.

Cevde Muhammed Muhammed el-Mehdî, el-Vâḥidî ve menhecühû fi't-tefsîr, Kahire, ts., s. 340-355.

Muhammed Hasan el-Gumârî, el-İmâmü'ş-Şevkânî: Müfessiren, Cidde 1401/1981, s. 279-285.

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, el-İsrâʾîliyyât fi't-tefsîr ve'l-ḥadîs̱, Dımaşk 1405/1985, s. 133-142, 160-166, 180-194.

a.mlf., el-İtticâhâtü'l-münḥarife fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm: Devâfiʿuhâ ve defʿuhâ, Kahire 1406/1986, s. 29-30.

M. İbrâhim Şerîf, el-Beġavî el-Ferrâʾ ve tefsîruhû li'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm, Kahire 1406/1986, s. 472-490.

Mustafa İbrâhim el-Müşînî, Medresetü't-tefsîr fi'l-Endelüs, Beyrut 1406/1986, s. 550-586.

Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, Menhecü'l-medreseti'l-ʿaḳliyyeti'l-ḥadîs̱e fi't-tefsîr, Beyrut 1407/1986, s. 312-332.
Muhammed Ebû Şehbe, el-İsrâʾîliyyât ve'l-mevżûʿât fî kütübi't-tefsîr, Kahire 1987, s. 105, 124-125, 143-144.
Muhammed Hamîdullah, "İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivâyetler" (trc. İbrahim Canan), İİFD, sy. 2 (1977), s. 303-307.
G. Vajda, "Isrāʾīliyyāt", EI2 (İng.), IV, 211-212.
Ali Eroğlu, "Hâzin, Ali b. Muhammed", DİA, XVII, 126.
Abdülhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endelüsî", a.e., XIX, 339.
Ferâmerz Hâc Menûçihrî, "İsrâʾîliyyât", DMBİ, VIII, 290-294.

VII.HAFTA_ABDÜRREZZAK'IN el-MUSANNEF ADLI ESERİNDEN HADİS METİNLERİ

أبو بكر عبد الرزاق بن هَمّام الصَنْعاني (211هـ) – المُصَنَّفُ –

بَابُ شُهُودِ النِّسَاءِ الْجَمَاعَةَ

38=5143–5105

عَبْدُ الرَّزَّاقِ،

5105 – عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: قُلْتُ: أَرَأَيْتَ مَنْ تَخْرُجُ مِنَ النِّسَاءِ بِالنَّهَارِ إِذَا سَمِعَتِ الْأَذَانَ أَيَحِقُّ عَلَيْهَا حُضُورُ الصَّلَاةِ؟ قَالَ: «إِنْ أَحَبَّتْ أَنْ تَأْتِيَهَا، وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا حَرَجَ» قُلْتُ: قَوْلُهُ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ} [الجمعة: 9] أَلَيْسَتْ لِلنِّسَاءِ مَعَ الرِّجَالِ؟ قَالَ: «لَا»

5106 – عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَيَحِقُّ عَلَى النِّسَاءِ إِذَا سَمِعْنَ الْأَذَانَ أَنْ يُجِبْنَ كَمَا هُوَ حَقٌّ عَلَى الرِّجَالِ؟ قَالَ: «لَا لَعَمْرِي»

5107 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ أَنْ يُصَلِّينَ فِي الْمَسْجِدِ» فَقَالَ ابْنٌ لِعَبْدِ اللَّهِ: إِنَّا لَنَمْنَعُهُنَّ قَالَ: «فَسَبَّهُ سَبًّا شَدِيدًا» وَقَالَ: نُحَدِّثُكَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَقُولُ: إِنَّا لَنَمْنَعُهُنَّ

5108 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ لَيْثٍ، وَالْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ» قَالَ ابْنُهُ: وَاللَّهِ لَا نَأْذَنُ لَهُنَّ فَيَتَّخِذْنَ ذَلِكَ دَغَلًا قَالَ: فَعَلَ اللَّهُ بِكَ، تَسْمَعُنِي أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتَقُولُ أَنْتَ: لَا؟ قَالَ لَيْثٌ فِي حَدِيثِهِ: لَيَخْرُجْنَّ تَفِلَاتٍ عَلَيْهِنَّ خُلْقَانٌ شَعِثَاتٍ بِغَيْرِ دُهْنٍ

5109 – عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمٍ، أَخُو الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَوْلَاةٍ لِأَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ كَانَ مِنْكُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا تَرْفَعْ رَأْسَهَا حَتَّى نَرْفَعَ رُءُوسَنَا» كَرَاهِيَةَ أَنْ تَرَيْنَ عَوْرَاتِ الرِّجَالِ لِقِصَرِ أُزُرِهِمْ، وَكَانُوا إِذْ ذَاكَ يَتَرَدَّوْنَ هَذِهِ النُّمُرَ

5110 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَبَانَ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ: هَلْ كُنَّ النِّسَاءُ يَشْهَدْنَ الصَّلَاةَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: إِيهَا اللَّهِ، إِذًا فَلِمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ، وَشَرُّ صُفُوفِ النِّسَاءِ الصَّفُّ الْمُقَدَّمُ، وَخَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ الصَّفُّ الْمُقَدَّمُ، وَشَرُّ صُفُوفِ الرِّجَالِ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ»

5111 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ عَاتِكَةَ بِنْتَ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، وَكَانَتْ تَحْتَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَكَانَتْ تَشْهَدُ الصَّلَاةَ فِي الْمَسْجِدِ، وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لَهَا: «وَاللَّهِ إِنَّكِ لَتَعْلَمِينَ مَا أُحِبُّ هَذَا»، فَقَالَتْ: وَاللَّهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى تَنْهَانِي قَالَ: «إِنِّي لَا أَنْهَاكِ» قَالَتْ: فَلَقَدْ طُعِنَ عُمَرُ يَوْمَ طُعِنَ، وَإِنَّهَا لَفِي الْمَسْجِدِ

5112 – عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «لَوْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى النِّسَاءَ الْيَوْمَ مَنَعَهُنَّ الْخُرُوجَ»

5113 – عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «لَوْ رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ، كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ» قَالَ: قُلْتُ: «أَيْ هَنْتَاهُ، أَوَمُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟» قَالَتْ: «نَعَمْ»

5114 – عَنِ مَعْمَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كَانَ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَتَّخِذْنَ أَرْجُلًا مِنْ خَشَبٍ، يَتَشَرَّفْنَ لِلرِّجَالِ فِي الْمَسَاجِدِ فَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِنَّ الْمَسَاجِدَ، وَسُلِّطَتْ عَلَيْهِنَّ الْحَيْضَةُ»

5115 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ يُصَلُّونَ جَمِيعًا، فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ لَهَا الْخَلِيلُ تَلْبَسُ الْقَالَبَيْنِ تَطَوَّلُ بِهِمَا لِخَلِيلِهَا، فَأُلْقِيَ عَلَيْهِنَّ الْحَيْضُ، فَكَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَقُولُ: «أَخِّرُوهُنَّ حَيْثُ أَخَّرَهُنَّ اللَّهُ»، فَقُلْنَا لِأَبِي بَكْرٍ: مَا الْقَالَبَيْنِ؟ قَالَ: «رَفِيصَيْنِ مِنْ خَشَبٍ»

5116 – قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِيمَا سِوَاهَا» ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا خَرَجَتْ تَشَوَّفَ لَهَا الشَّيْطَانُ»

5117 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: كَانَ يُقَالُ: صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي دَارِهَا، فَقَالَ لَهُ أَبُو عُمَرُ: وَلِمَ تُطَوِّلُ؟ سَمِعْتُ رَبَّ هَذِهِ الدَّارِ - يَعْنِي ابْنَ مَسْعُودٍ - يَحْلِفُ فَيُبْلِغُ فِي الْيَمِينِ: «مَا مُصَلًّى لِامْرَأَةٍ خَيْرٌ مِنْ بَيْتِهَا، إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ إِلَّا امْرَأَةٌ قَدْ يَئِسَتْ مِنَ الْبُعُولَةِ فَهِيَ فِي مِنْقَلَيْهَا»، قِيلَ: مَا مِنْقَلَيْهَا؟ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: «امْرَأَةٌ عَجُوزٌ قَدْ تَقَارَبَ خَطْوُهَا»

5118 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: «كُنَّ لَهُ ثَلَاثُ نِسْوَةٍ مَا صَلَّتْ وَاحِدَةٌ مِنْهُنَّ فِي مَسْجِدِ الْحَيِّ»

5119 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ خُرُوجِ النِّسَاءِ؟ فَقَالَ: «يَخْرُجْنَ تَفِلَاتٍ»

5120 – عَنِ ابْنِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: «يَخْرُجْنَ تَفِلَاتٍ»

5121 – عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَلْقَمَةَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ، وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا وَهُنَّ تَفِلَاتٍ»

5122 – عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اسْتَأْذَنَتْ أَحَدَكُمُ امْرَأَتُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَمْنَعْهَا» قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا جَعْفَرٍ بِخَبَرٍ مِثْلِ ذَلِكَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ نَافِعٌ: مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ: إِنَّمَا ذَلِكَ بِاللَّيْلِ

5123 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، وَعَطَاءٍ، قَالَا: «لَا بَأْسَ بِأَنْ يَؤُمَّ الرَّجُلُ النِّسَاءَ»

5124 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، «أَمَرَ سُلَيْمَانَ بْنَ أَبِي حَثْمَةَ أَنْ يَؤُمَّ النِّسَاءَ فِي مُؤَخَّرِ الْمَسْجِدِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ»، قَالَ سُفْيَانُ: وَأَصْحَابُنَا يَكْرَهُونَ ذَلِكَ، وَيَقُولُونَ: أَرَأَيْتَ إِنْ أَحْدَثَ فَمَنْ يُقَدِّمُ؟ وَيَقُولُونَ: التَّطَوُّعُ أَيْسَرُ

5125 – عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ عَمْرٍو الثَّقَفِيِّ، عَنْ عَرْفَجَةَ أَنَّ عَلِيًّا كَانَ يَأْمُرُ النَّاسَ بِالْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، وَيَجْعَلُ لِلرِّجَالِ إِمَامًا وَلِلنِّسَاءِ إِمَامًا " قَالَ: «فَأَمَرَنِي فَأَمَمْتُ النِّسَاءَ»

بَابُ تَزْيِينِ الْمَسَاجِدِ وَالْمَمَرِّ فِي الْمَسْجِدِ

عَبْدُ الرَّزَّاقِ،

5126 – عَنْ مَعْمَرٍ، وَالثَّوْرِيِّ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: «كَانَتِ الْمَسَاجِدُ تُبْنَى جُمًّا، وَكَانَتِ الْمَدَائِنُ تُشَرَّفُ»

5127 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي فَزَارَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِّ، وَكَانَ ابْنَ خَالَةِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أُمِرْتُ بِتَشْيِيدِ الْمَسَاجِدِ» قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَمَا وَاللَّهِ لَتُزَخْرِفُنَّهَا

5128 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي فَزَارَةَ، عَنْ مُسْلِمٍ الْبَطِينِ قَالَ: " كَانَ عَلِيٌّ يَمُرُّ عَلَى مَسْجِدٍ لِتَيْمٍ مُشَرَّفٍ، فَيَقُولُ: هَذِهِ بِيعَةُ التَّيْمِ "

5129 – عَنِ ابْنِ سَمْعَانَ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: «كَانَ مَسْجِدُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَبْنِيًّا بِلَبِنٍ، وَكَانَ أُسْطُوَانَهُ خَشَبًا، وَكَانَ سَقْفُهُ جَرِيدًا، فَقُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَلِيَ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ يُحَرِّكْهُ حَتَّى مَاتَ، ثُمَّ وَلِيَ عُمَرُ فَزَادَ فِيهِ وَجَعَلَ أُسْطُوَانَهُ الْخَشَبَ كَمَا كَانَ، وَسَقَفَهُ بِالْجَرِيدِ، فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ زَادَ فِيهِ فَبَنَاهُ بِالْحِجَارَةِ الْمَنْقُوشَةِ وَسَقَفَهُ بِالسَّاجِ»

5130 – عَنِ ابْنِ سَمْعَانَ قَالَ: «بَلَغَنِي أَنَّهُ أُوحِيَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِ اتَّخِذْ مَسْجِدًا عَرْشًا كَعَرْشِ مُوسَى يَبْلُغُ ذِرَاعًا فِي السَّمَاءِ»

5131 – عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَشْيَاخِنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تُزَخْرَفُ مَسَاجِدُكُمْ كَمَا زَخْرَفَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى بِيَعَهَا»

5132 – عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ الْقُرَشِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ: «إِذَا حَلَّيْتُمْ مَصَاحِفَكُمْ، وَزَخْرَفْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ فَالدَّبَارُ عَلَيْكُمْ»

5133 – عَنْ إِسْمَاعِيلَ، أَيْضًا، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ حَوْشَبٍ الطَّائِيِّ قَالَ: «مَا أَسَاءَتْ أُمَّةٌ أَعْمَالَهَا إِلَّا زَخْرَفَتْ مَسَاجِدَهَا، وَمَا هَلَكَتْ أُمَّةٌ قَطُّ إِلَّا مِنْ قِبَلِ عُلَمَائِهَا»

5134 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، أَوْ غَيْرِهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، أَنَّ عَلِيًّا قَالَ: «إِنَّ الْقَوْمَ إِذَا زَيَّنُوا مَسَاجِدَهُمْ فَسَدَتْ أَعْمَالُهُمْ»

5135 – عَنْ يَحْيَى بْنِ الْعَلَاءِ، وَغَيْرِهِ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ، أَنَّ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ، وَأَبَا الدَّرْدَاءِ، ذَرَعَا الْمَسْجِدَ، ثُمَّ أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالذِّرَاعِ قَالَ: «بَلْ عَرِيشٌ كَعَرِيشِ مُوسَى، ثُمَامٌ وَخَشَبَاتٌ»، فَالْأَمْرُ أَعْجَلُ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ الثَّوْرِيُّ: وَبَلَغَنَا أَنَّ عَرْشَ مُوسَى إِذَا قَامَ مَسَّ رَأْسَهُ

5136 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ قَابُوسَ، عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ قَالَ: دَخَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الْمَسْجِدَ فَرَكَعَ رَكْعَةً، فَقِيلَ لَهُ: فَقَالَ: «إِنَّمَا هُوَ تَطَوُّعٌ فَمَنْ شَاءَ زَادَ، وَمَنْ شَاءَ نَقَصَ، كَرِهْتُ أَنْ أَتَّخِذَهُ طَرِيقًا»

5137 – عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ فَرَكَعَ فَمَرَّ عَلَيْهِ رَجُلٌ وَهُوَ رَاكِعٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: «صَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ» فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: كَانَ يُقَالُ: «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُسَلِّمَ الرَّجُلُ عَلَى الرَّجُلِ لِلْمَعْرِفَةِ، وَتُتَّخَذَ الْمَسَاجِدُ طُرُقًا، وَأَنْ تَغْلُوَ النِّسَاءُ الْخَيْلَ، وَأَنْ تَرْخُصَ فَلَا تَغْلُو إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَأَنْ يَتَّجِرَ الرَّجُلُ وَالْمَرْأَةُ جَمِيعًا»

5138 – عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ عُلُوُّ صَوْتِ الْفَاسِقِ فِي الْمَسَاجِدِ، وَمَطَرٌ وَلَا نَبَاتٌ، وَأَنْ تُتَّخَذَ الْمَسَاجِدُ طُرُقًا، وَأَنْ تَظْهَرَ أَوْلَادُ الزُّنَاةِ»

5139 – عَنِ ابْنِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ: «أَمَا تَكْرَهُ أَنْ يَمُرَّ الرَّجُلُ فِي الْمَسْجِدِ فَلَا يُصَلِّي فِيهِ؟» قَالَ: «بَلَى»

5140 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، أَوْ غَيْرِهِ: أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ قَالَ: «إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَمُرَّ الْمَارُّ بِمَسْجِدٍ فَلَا يَرْكَعُ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ، وَأَنْ يَبْعَثَ الصَّبِيُّ مِنَ الصِّبْيَانِ الشَّيْخَ بَرِيدًا بَيْنَ الْأُفُقَيْنِ، وَأَنْ يَكُونَ السَّلَامُ لِلْمَعْرِفَةِ، وَأَنْ يَكُونَ رُعَاةُ الْغَنَمِ الْحُفَاةُ الْعُرَاةُ فِي بُيُوتِ الْمَدَرِ»

5141 – عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عَبْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ: أُرْسِلَ يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا، فَأُمِرَ أَنْ يُحَدِّثَ قَوْمَهُ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ، وَأَنْ يَضْرِبَ لَهُنَّ أَمْثَالًا، فَأَعْجَبْنَهُ فَأَمْسَكَهُنَّ لِنَفْسِهِ، فَقِيلَ لِعِيسَى: ائْتِ يَحْيَى فَأْمُرْهُ فَلْيُبَلِّغِ الْكَلِمَاتِ الَّتِي أُمِرَ بِهِنَّ، وَإِلَّا فَتُبَلِّغْهُنَّ أَنْتَ، فَلَمَّا أَتَاهُ قَالَ: أَنَا أُبَلِّغُهُنَّ، فَقَالَ لِقَوْمِهِ: إِنَّ مَثَلَ الشِّرْكِ بِاللَّهِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اشْتَرَى عَبْدًا مِنْ مَالِهِ فَأَحْسَنَ إِلَيْهِ وَأَعْتَقَهُ، وَقَالَ: اذْهَبْ فَانْطَلِقْ، فَأَصَابَ مَعْرُوفًا فَجَعَلَ مَعْرُوفَهُ، وَنَيْلَهُ لِرَجُلٍ غَيْرِ الَّذِي أَعْتَقَهُ، فَذَلِكَ مَثَلُ الشِّرْكِ بِاللَّهِ، وَالصَّلَاةُ مَثَلُهَا كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى سُلْطَانًا مَهِيبًا لَا يَرْجُو أَنْ يُمَكِّنَهُ مِنَ الْكَلَامِ فَأَتَاهُ فَأَمْكَنَهُ يَقُولُ: مَا شَاءَ فَذَلِكَ مَثَلُ الْمُصَلِّي إِذَا كَانَ فِي صَلَاةٍ يُعْطِيهِ اللَّهُ مِنْ دُعَائِهِ مَا أَحَبَّ، وَالزَّكَاةُ مَثَلُهَا كَمَثَلِ رَجُلٍ أَخَذَهُ الْعَدُوُّ، فَقَالَ: اقْتُلُوهُ مَا تَنْتَظِرُونَ بِهِ، فَقَالَ: مَا تَصْنَعُونَ بِقَتْلِي؟ قَالَ بَلْ تُنَجِّمُونَ عَلَيَّ نُجُومًا فَأُؤَدِّي إِلَيْكُمْ ثَمَنَ رَقَبَتِي فَنَجَّمُوا عَلَيْهِ نُجُومًا كُلَّمَا [ص:157] أَدَّى نَجْمًا فَكَّ

مِنْ رِقِّهِ حَتَّى عَتَقَ، فَكَذَلِكَ الصَّدَقَةُ تُكَفِّرُ الْخَطَايَا، وَمَثَلُ الصَّوْمِ كَمَثَلِ رَجُلٍ شَهِدَ الْبَأْسَ فَأَخَذَ السِّلَاحَ حَتَّى رَأَى أَنَّهُ لَنْ يَخْلُصَ إِلَيْهِ شَيْءٌ، فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّوْمِ الصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ، وَالْقُرْآنُ مَثَلُهُ كَمَثَلِ قَوْمٍ فِي حِصْنٍ حَصِينٍ، لَا يَأْتِيهِمُ الْعَدُوُّ إِلَّا وَجَدَهُمْ حَذِرِينَ كَذَلِكَ، مَثَلُ صَاحِبِ الْقُرْآنِ مِنَ الشَّيْطَانِ "

قَالَ مَعْمَرٌ: وَأَخْبَرَنِي يَحْيَى ابْنُ أَبِي كَثِيرٍ نَحْوًا مِنْ هَذَا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " وَأَنَا آمُرُكُمْ بِخَمْسٍ: بِالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَالْهِجْرَةِ وَالْجَمَاعَةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَمَنْ خَرَجَ مِنَ الْجَمَاعَةِ قِيدَ شِبْرٍ فَقَدْ خَلَعَ الْإِسْلَامَ مِنْ رَأْسِهِ حَتَّى يُرَاجِعَ، وَمَنْ دَعَا دَعْوَةً جَاهِلِيَّةً فَإِنَّهُ مِنْ جُثَا جَهَنَّمَ " فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَإِنْ صَلَّى وَصَامَ قَالَ: «نَعَمْ، وَلَكِنْ تَسَمَّوْا بِاسْمِ اللَّهِ الَّذِي سَمَّاكُمْ مُسْلِمِينَ مُؤْمِنِينَ»

5142 – عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ بْنِ كَيْسَانَ قَالَ [ص:**158**]: أَخْبَرَنِي حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ وَلَدِ حُذَيْفَةَ: أَنَّهُ قَالَ: خَلَوْتُ يَوْمًا وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَجْتَهِدَ فِي الثَّنَاءِ عَلَى رَبِّي وَالدُّعَاءِ فَأُرْتِجْتُ، فَسَمِعْتُ قَائِلًا يَقُولُ: وَلَا أَرَى أَحَدًا قُلِ: «اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ كُلُّهُ، وَلَكَ الْمُلْكُ كُلُّهُ، وَبِيَدِكَ الْخَيْرُ كُلُّهُ، وَإِلَيْكَ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ عَلَانِيَتُهُ وَسِرُّهُ، أَهْلٌ أَنْ تُحْمَدَ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي جَمِيعَ مَا سَلَفَ مِنْ ذُنُوبِي، وَاعْصِمْنِي فِيمَا بَقِيَ مِنْ عُمْرِي، وَارْزُقْنِي أَعْمَالًا زَاكِيَةً تَرْضَى بِهَا عَنِّي» قَالَ: فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: «ذَلِكَ مَلَكٌ عَلَّمَكَ الثَّنَاءَ عَلَى رَبِّكَ وَالدُّعَاءَ»

5143 – عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ: «جُفُوفُ الْأَرْضِ طُهُورُهَا، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَسَلَّمَ كَثِيرًا»

IX.HAFTA ARASINAV
X.HAFTA _MUHTELİFU'L-HADÎS

Osman Aydın, Muhtelifü'l-Hadîs İlmi Çerçevesinde İbn Huzeyme'nin Sahîh'i, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Dr. Tezi, Çorum 2020, muhtelif sayfalar.
İbrahim Canan, Kütüb-İ Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (Tercüme Ve Şerh Kısmı) Akçağ Yayınları, Ankara 1988, c.II, ss.155-166.
DİA, muhtelif maddeler.
Mucteba Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, Muhtelefu'l-Hadîs ve **Tercih md**.

Muhtelif kelimesi, "İki kişiden her birinin hal ve kavlinde ötekinin gittiği yolun, söylediği sözün aksini iltizam etmesi, birbirine eşit olmama, üzerinde ittifakın gerçekleşmediği şey" anlamına gelmektedir. 8

Kelime, "Muhtelif" ve "Muhtelef" şeklinde de okunmaktadır. 9 Muhtelif şeklinde kullanılışı daha yaygındır. Terkibin ikinci kelimesi olan "Hadîs" ise hadîsçilerin ıstılahında "Söz, fiil, takrir, fıtri veya ahlaki vasıf olarak Hz. Peygamber'e (sav) izafe edilen şey" manasına gelmektedir.10

Istılahi manasıyla hadîslerin muhalefeti demek olan ihtilâfu'l-hadîs tabiri11, esas itibariyle sahih olarak rivayet edilmiş, dış görünüş bakımından birbirine zıt görünen, cem' ve te'lifin yapılabildiği yahut iki hadîsten birinin tercihiyle diğerinin terki ve tercih olunanla amel edilmesi sürecini ifade etmektedir.12

Şer'i nasslarda bulunan teâruz, mükelleflerin nazarına nispetle sadece zâhirendir. Çünkü mükellefler, nassların medlul, illet ve hüküm istinbatı yollarını anlamada ihtilâf edebilirler. Bu,

Kur'an-ı Kerim nassları ve Hz. Peygamber'in(sav) sözleri arasında bir teâruz olduğu anlamına gelmez. 13

Bu ilim, şu şekillerle de isimlendirilmiştir: "İhtilâfu'l Hadîs" (İmam Şâfıî), "Te'vilu Muhtelif'l Hadîs" (İbn Kuteybe), "Müşkilü'l Âsar" (Tahavi). Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bunlardan "İhtilâfü'l Hadîs" kavramı, fıkhi karekteri ağır basan bir isim görünümündedir. "Tevilu Muhtelifi'l Hadîs" ismi ihtilâf halindeki hadîslerin cem' ve te'lif işlemine tabi tutulması keyfiyetini göstermektedir.16

Hadîs usûlu içinde ilk defa Muhtelifü'l-Hadîs kavramını kullanan ve çözümüne ilişkin usûller ortaya koyan, usûlculerin hemen hemen tek kaynağının Ulumu'l Hadîs sahibi İbnu's-Salah (643/1245) olduğu söylenmiştir.19

Erken dönemlerde mutekaddimun ve muteahhirun muhaddislerin, hadisler arasındaki İhtilaf konusunda önünü açan İmam Şafii olmuştur.

Muhtelifü'l-hadîs için; Müşkilü'l-hadîs, Munâkadatü'l-ehâdîs, İhtilâfü'l-hâdîs, İlmu te'vîl-i akvâli'n-nebî, Telfîkü'l-hadîs gibi adlandırmalarda bulunulmuştur.146 Hadîsler arasındaki çelişkiyi ifade etmek üzere de; ihtilâf, teâruz ve tenâkuz gibi tabirler kullanılmıştır.

Ortaya çıkışı

Aralarında çelişki olduğu düşünülen rivayetlere izah arayışı, Hz. Peygamber daha hayatta iken başlamıştır. Sahâbe, Hz. Peygamber'den yeni duyduğu bir bilginin daha önceden öğrendikleriyle mutabık olmadığına inandığı durumlarda bunun izahını aramışlardır.

Sahâbenin hadîsleri ihtilâf bakımından değerlendirmelerinin farklı boyutları vardır. Onlar bazen, çelişik olduğunu düşündükleri hadîslere dair sorular sorarken, bazen de bir hadîsin zâhirinin Kur'ân'a aykırı yönlerinin bulunup bulunmadığını irdelemişlerdir. Kimi zaman da aklî verilerle hadîslerin tenâkuz arz ettiği noktasında şüphelerini Hz. Peygamber'e iletmiş ve böylesi konulara cevap aramışlardır.

Sahâbenin aynı mevzuya ilişkin Hz. Peygamber'den duydukları çelişik rivayetleri, gerek kendi bilgileri muvacehesinde gerekse Hz. Peygamber'e danışarak çözüme kavuşturma çabalarının örnekleri çoktur.

Hadîsler arasındaki teâruzun te'lîfi yanında, Hz. Peygamber devrinde rivayetlerin âyetlerle olan zâhirî çelişkileri de giderilmiştir. Hz. Âişe'nin, "Hesaba çekilen azap görür" hadîsini duyunca Hz. Peygamber'e bu sözünün, "Pek yakın bir zamanda kolay bir hesaba çekilecektir" âyeti ile teâruz halinde olup olmadığını sorması böylesi meselelere bir örnektir.175 Keza, ölmüş koyunun derisinden faydalanabileceklerini söyleyen Hz. Peygamber'e, böylesi bir uygulamanın Mâide Sûresi'nin üçüncü âyeti176 ile tezat teşkil etme ihtimalini sormaları da177 bu meyanda zikredilecek örneklerdendir.178

Sahîh bir rivâyetin aklî verilere muhâlif olması gayr-ı kabildir. Bunun bilincinde olan sahâbe kendi düşünce yapılarına uyduramadıkları bir rivayetle karşılaştıklarında, yaşadıkları zihnî teâruzun çözümünü Hz. Peygamber'e sorarak aramışlardır. Hz. Âişe'nin,179 "Kim Allah'a kavuşmayı dilerse Allah da ona kavuşmak ister. Kim de bunu istemezse Allah da istemez" hadîsini bizzat Peygamberin ağzından duyduktan sonra, her insanın ölümden korkmasının normal bir şeyip olup olmadığını sual etmesi ve bir izah beklemesi,180 hadîsin aklî verilerle teâruzu noktasında sahâbenin tavrını gözler önüne sermektedir.

Hz. Peygamber döneminde var olan bu çözümleme çabası sahâbe döneminde de artarak devam etmiştir. Öyle ki sahâbenin bu tür izah ve cevapları müstakil eserlere konu olacak düzeydedir.181

Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi sonrasına bakılacak olursa hicri ikinci asrın dördüncü çeyreği ile birlikte Muhtelifü'l-hadîs ilmine yönelik hususî çalışmalar kaleme alınmaya başlanmıştır.

<<(dp.not: 182)Konuya dair müstakil eserler kaleme alınmadan önce de ulemâ tarafından bu sahada ciddi bir mesainin harcandığı göz ardı edilemez. Örneğin; Ebû Yusuf'un gulûl ve emân meselelerinde tahsîs ile çözüm arayışına girmesi, çorak arazinin ihyâsı, din değiştiren kimsenin öldürülmesi, kölenin emânı ve hasâise ilişkin bazı hususlarda takyîdi kullanması gibi örnekler

mevcuttur. Kezâ tercîh kriterleri olarak; kimi zaman merfû hadisi öncelemesi, isnâd sayısının çokluğunu tercihte bir kriter olarak addetmesi, âdıd ve şâhidi olan rivayeti olmayana müreccah görmesi ve neshi gerekli gördüğü durumlarda rivayet te'liflerinde kullanması bu meyânda zikredilebilir. Benzer uygulamaların Hasan eş-Şeybânî'de de mevcut olduğu vakıadır.

İmâm Malik'te hadisler arasındaki teâruzu gerekli ölçüde izah çabasına girişmiştir. Örneğin irtifâk bahsinde rivayetler arasında ortaya çıkan ve zahiren çelişik görünen hususları hadislerden birinin daha icmâli beyan taşımasıyla açıklamış ve ikinci rivayetin konuyu netleştirdiğini ifade etmiştir. Yine salâtu'l-havfın nasıl kılınacağı noktasında biri diğeriyle çelişik görünen rivayetleri de haml yöntemiyle çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Özşenel, Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı (İstanbu: Klasik, 2011), 137-155; Mehmet Özşenel, İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği (İstanbul: İFAV, 2015), 214-227.

Ahmed b. Hanbel'e gelindiğinde kendisinin hem senet hem de metin odaklı bir şekilde müteârız rivayet teliflerinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin, eşi kaybolmuş bir kadın hakkındaki rivayetlerden birini diğerine, âdıd ve şâhidi olması sebebiyle tercih ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Yine hadd cezalarında iki haberin çelişmesi durumunda Ahmed b. Hanbel haddi düşüren rivayeti tercihte bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Ramazan Özmen, Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi (Ankara: Ankara Okulu, 2018), 207, 221-222.

Dolayısıyla hadisler arasında görülen teâruzların çözüme kavuşturulması, konuya dair hususi çalışmalar oluşturulmadan evvel de ulemâ için bir uğraşı alanıydı. Aynı şekilde İmâm Şâfiî sonrasında da; hadisleri savunma zorunluluğu, rivayetlere destek bulma çabası ya da hadis ve hadisçileri savunma gibi amaçlarla, fıkıh usûlü ve kelâm eserlerinde de mütenâkız rivayetler uzlaştırılmaya gayret gösterilmiştir. İsmâil Lütfi Çakan, Hadiste Görülen İhtilaflar, 57-65; Halil İbrahim Turhan, "Hicrî İlk Beş Asırda Hanefî Fıkıh Usûlünde Muârız Haber Nazariyesi" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21, sy. 3, (2017), 1825-1872. <<

Şâfiî'nin er-Risâle'si ve İhtilâfü'l-hadîs'i183 müteârız rivayetleri te'lîf noktasındaki ilk çalışmalar kabul edilmektedir. Devam eden süreçte tarihî sıra ile bakılacak olursa İbn Kuteybe'nin (v. 276/890) Te'vîlu Muhtelifi'l-hadîs'i,184 Osman b. Sa`id ed-Dârimî'nin (v. 280/894) Müşkilü'l-âsar'ı,185 Tahâvî'nin Şerhu Müşkili'l-âsar186 ve Şerhu Me'âni'l-âsâr 187 isimli çalışmaları bu alandaki müellefat arasındadır. Elbette İhtilâfü'l-hadîs ilmi sadece ahkâma dair müteârız rivayetleri işlememiştir. İbn Fûrek'in (v. 406/1015) Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhû adını taşıyan eseri188 daha çok itikadî konularda varid olmuş nakiller arasındaki çelişkileri gidermeyi amaçlayan bir çalışmadır.

Kezâ İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1200) Keşfü'l-Müşkil'i189 ve Süyûtî'nin (v. 911/1505) Te'vîlu Muhtelifi'l-Müvehimme li't-Teşbîh'i190 bu ilmî sahada oluşturulmuş çalışmalar arasındadır.

Hadîsler arasındaki zâhirî ya da hakîki teâruzların fıkhî ve itikadî açıdan tevillerinin yapıldığı eserler ağırlıkta olmakla birlikte son dönemlerde; tıp, astronomi ve bilimsel bazı meselelerle hadîsler arasında var olduğu düşünülen çelişkilere dair çalışmalar da kaleme alınmıştır. Dolayısıyla hadîsin aklî ve hissî delillerle muârazası noktasında da ulemânın bir takım faaliyetlere hususan eğildikleri söylenebilir.

Önemi

Müteârız gözüken rivayetleri uzlaştırmak ya da gerçekten aralarında zıtlık olan haberlerden birini belli kriterleri kullanarak tercih etmek veyahut onları zamansal bir ayrıma tabi tutup birinin hükmünün kaldırıldığını belirlemek, hadîslerin gerek sübûtu gerekse mefhumu üzerinde oluşabilecek şüpheleri ortadan kaldıracaktır. Teâruz, rivayetlerin kendi içlerinde ya da hadîslerle diğer şer'î ve aklî deliller arasında meydana gelebilmektedir. Keza mezkûr çelişkilerin sadece fıkhî alanla sınırlı kalmadığı; itikâdî ve pozitif bilimlere yönelik bir tarafının olduğu da malumdur. Dolayısıyla Muhtelifü'l-hadîs ilmi; rivayetlerle doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlı olan her sahada sağlam bir temellendirme ameliyesine hizmet etmektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında, bu disiplinin sadece sahîh hadîsler arasındaki çelişkiyi gidererek rivayetlerin ne kadar sağlam olduklarını ispât etmeyi amaçladığı düşünülemez. Aksine bu ilim; özelde hadîsleri genelde ise dinin fıkhî ve itikâdî normlarını anlama ve mantıkî bir zeminde

değerlendirme açısından kayda değerdir. Bu yönüyle de hadîsler arasındaki tenâkuzun çözümü, ondan istinbat edilecek fıkhî ve itikadî medlûlâtta vâkî olabilecek muârazanın da halli anlamına geldiği için dinin doğru yorumlanması açısından değerlidir.

Rivayetlerin muârazasının bir sebebi de râvi kaynaklı olması itibarıyla hadîsleri nakledenler ve onların hataları ile ilgilidir. Bu bağlamda, hadîsler arasındaki teâruzlara çözüm çabaları genel olarak metin odaklı olsa da râvinin merviyyâta etkisi bağlamında senede de yansır. Netice olarak Muhtelifü'l-hadîs ilmi senet metin bütünlüğü içerisinde rivayetlerin ele alınmasıyla teşekkül etmiştir. Bu bir yandan sıhhat noktasında denk rivayetlere mukayese imkânı sağlarken, diğer taraftan da bu branşla ilgilenenler için râvilerin fıkhı bilmesi şartını da öncelikli kriterlerden biri haline dönüştürmüştür.

Metin tenkidinin tarihi gelişimine işaret etmesi Muhtelifü'l-hadîs ilminin sağladığı faydalardan bir diğeridir. İsnad sistematiğinin mutlak manada öncelendiği ve metin değerlendirme kıstaslarının ertelenerek senet odaklı bir hadîs yorum biçimi teşekkül ettiğine ilişkin iddialara verilebilecek en net cevap, Muhtelifü'l-hadîs ilmi bünyesinde gösterilen faaliyetlerdir. Hz. Peygamber ile başlayan, sahâbe döneminde artarak devam eden, hicri ikinci asrın son çeyreğinde de eser bazında meyveleri görülen, takip eden süreçte ise bilimsel bir kimlik kazanan Muhtelifü'l-hadîs, metin tenkidinin senet arayışından önce başladığına ve ilmî tekâmül noktasında da isnad sistemi ile yakın zamanlı olduğuna dair veriler sunmaktadır.

Son olarak, rivayetlerin te'lîfi noktasında aklî ve mantıkî temellendirmelerin kullanılıyor olması, bu ilmin önemini bir kat daha arttırmaktadır. Zira bu disiplin, muâraza halindeki hadîsleri te'lîf eden müellifin kıyas metodu ya da akli verileri işleyiş biçimi bir kenara bırakılarak düşünüldüğünde, literal yaklaşımın temsilcileri olarak değerlendirilen Ehl-i hadîs ulemâsının kendi iç dinamikleri içerisinde akla ve mantıkî çıkarımlara ne ölçüde başvurduklarını göstermektedir. Netice olarak gerek aklî gerekse naklî açıdan bu ilmin, ulûm-i hadîs bünyesinde çok önemli bir yeri vardır ve bu sebeple çok değerli görülmüştür.

Muhtelifü'l-hadîs ilminin –son döneme gelinceye kadar – rivayetler arasında var olan zâhirî ya da hakiki teâruzları inceleyen bir ilim dalı olarak kabul edildiği görülmektedir.

Hadîslerde görülen tenâkuz birçok sebepten ortaya çıkabilmektedir. Ancak bunlardan ikisi daha ön plandadır.

Bunlardan ilki, bizâtihi rivayetlerden kaynaklanmaktadır. Meselâ Hz. Peygamber'in; zaman, zemin ve şahıslara göre farklı ifadelerinin bulunması bahse konu teâruzun kaynağını teşkil edebilir. En faziletli ameli516 ya da en büyük günahı ifade eden rivayetler517 bu başlık altında değerlendirilebilir.

Hadîslerin lafızlarındaki zannîlik de mezkûr çelişkinin **bir başka türü**dür. Burada kastedilen, Hz. Peygamber'in ifadelerinin kimi zaman farklı şekillerde anlaşılmaya müsait olmasıdır.

Dolaylı açıdan rivayetlerle irtibatı olmakla birlikte hadisler arasında **çelişki izlenimi veren** bazı durumlar da vardır. Hz. Peygamber'den gelen nakillerin -sahâbe başta olmak üzere- eksik ya da yanlış anlaşılması bu durumlardan biridir.518

Ayrıca gerek ashab döneminde gerekse sonraki yorumlamalarda metinlerin literal okunması, lafzın araç konumundan çıkarılarak amaç addedilmesi de bu meyanda zikredilmelidir. Elbette hadîsleri Kur'ân'dan bağımsız düşünüp salt metin olarak ele almak da hadîs-Kur'ân bütünlüğünün kopmasına neden olmuş ve bu sebeple kimi haberler çelişik zannedilmiştir.

Râvilerin göz ardı edilmesidir. Yani râvinin kasıtlı ya da farkında olmadan idrâcda bulunması, fıkhı iyi bilmeyen bir nâkilin metni ihtisâr etmesi ve manen rivayet gibi hadîsler üzerindeki tasarrufları da bu başlık altında değerlendirilmelidir. 519

8 Bkz.İbn Manzûr, Lisanü'l Arab, Darü'l Mearif, Kahire, II, 1239–1240; İ.Mustafa, A.H.ez-Zeyyat, H.Abdulkadir, M.A. en-Neccar, el-Mu'cem'u'l Vasît, (h-l-f)md. el-Mektebetü'l İslamiyye, İstanbul, 1960.

9 Ayhan, Tekineş, Muhtelifü'l Hadîs, DİA, XXXI, s.74

10 Muhammed, Ebu Zehv, Hadis ve Hadisçiler, (Ter. Selman Başaran, M.Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İst. 2007, s.29.

12 Geniş bilgi için bkz. Ahmed Naim, Sahih-i Buhari Muhatasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi Mukaddimesi, DİB yay. Ankara, 1982, I, 251, Talat, Koçyiğit, Hadîs Istılahları, s.268, AÜİF yay. Ankara, 1985; İsmail Lütfi, Çakan, Hadis Usulu Kitaplarında "İhtilafü'l-Hadis" , MÜİFD, İst., Sayı: 4, (75-115) , 1986; Ayhan, Tekineş, Hadisleri Anlama Problemi, Işık Yay. İstanbul, 2002, s.50.

13 Subhi Muhammed, Cemil (ter. Ali Duman) , Usulcülere Göre Tearuz'un Hükmü, DİB yay. Ankara, s.191.

16 Çakan, a.g.e. s.69.

19 Çakan, a.g.e. s.40.

175 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, Sahîhu'l-Buhârî (Şam: Dâru İbn Kesîr, 2002), İlim 35; Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, Sahîhu Müslim (Riyad: Dâru't-tayyibe, 2006), Cennet 79-80; Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'as, Sünenü Ebî Dâvud (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 't.y.'), Cenâiz 3.

176 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı."

177 Buhârî, Sahîh, Zekat 61, Zebâih 30, Buyû 101; Müslim, Sahîh, Hayz 100,101; Ebû Dâvud, Sünen, Libas 38; Nesâî, Sünen, Fer', 4,5,10.

178 Diğer örnekler için bk. Müjdat Uluçam, "Kur'an Âyetleri ve Hadisler Arasında Görülen Te'âruz ve Çözüm Yolları", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997), 135-143.

179 Rivayetlerde bu soruyu ashaptan bir grup hanımın sorduğuna ilişkin bazı farklı nakiller de vardır. Buhârî, Sahîh, Rikâk 41.

180 Buhârî, Sahîh, Rikâk 41.

181 Zerkeşi, Bedrüddîn, el-İcâbe li îrâdi mâ istedrekethu Âişe ale's-sahâbe (Dımeşk: Mektebetü'l-İslâmi, 1970).

183 Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, İhtilâfü'l-hadîs (Beyrut: Müessesetü Kütübi's-sekâfiye, 1985).

184 İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim, Te'vîlu Muhtelifi'l-hadîs (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1972).

185 Bu eser elimizde mevcut olmayıp, kaynaklarda ismen zikredilmektedir. Talat Koçyiğit, Hadis Istılahları, 278.

186 Ebû Ca'fer b. Muhammed et-Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âsâr, thk: Şuayb Arnavud (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415).

187 Ebû Ca'fer b. Muhammed et-Tahâvî, Şerhu Me'âni'l-âsâr, thk: Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994).

188 İbn Fûrek, Ebûbekir, Müşkilü'l-hadîs ve beyânuhû (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985).

189 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân, Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn (Riyad: Dâru'l-vatan, 2010).

190 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, Te'vîlu muhtelifi'l-müvehimme li'tteşbîh, thk: Mustafa İbrâhim el-Kûmi el-Bîsûnî (Cidde: Dâru'ş-şurûk, 1979). Her ne kadar eserin künye bilgileri verilmiş olsa da temin imkanı olmamıştır. Bununla birlikte mezkur çalışmanın Süyûtî'ye aidiyeti noktasında eleştiriler de yapılmıştır. Muhammed b. Abdullah es-Semherî, Def'u îhâmi't-teşbîh ani'l-ehâdîsi's-sıfât ve nakdu kitâbi Te'vîlu muhtelifi'l-müvehimme li't-teşbîh (Riyad: Dâru Valensiya, 1420).

191 Abdullah b. Ali en-Necdî el-Kasîmî, Müşkilâtü'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye ve beyânuh (Lahor: Dâru'ddaveti's-selefiyye, 1986).

516 Tirmizî, Sünen, Daavât 6; Malik, Muvatta, Kur'ân 24.

517 Buhârî, Sahîh, Vesâyâ, 23; Tıb, 48; Hudûd, 44; Müslim, Sahîh, İmân, 145.

518 Zerkeşî, Bedrüddîn, el-İcâbe li îrâdi mâ istedrekethu Âişe ale's-sahâbe (Beyrut: el-Mektebetü'lİslâmî, 1970).

519 Bu meselenin ayrıntılı izahı için bk. Hâdi Rûşû, Muhtelifü'l-hadîs, 44-54.

İhtilaf Üzerine Te'lifat

1- Müteârız hadîslerin ihtilafını gidermek üzere muhtelif eserler yazılmıştır. Bu sahada ilk kitabı İmam Şafiî (150-204h./767-819m.)'nin, -el-Ümm adlı eserinin bir bölümü olarak te'lif ettiği bilinmektedir, eserin adı: Kitâbu İhtilâfı'l-Hadîs'tir.

2- İbnu Kuteybe de (213-276h./828-889m.) Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis'i de ilk yazılanlar arasında yer alır. Kendisi hadisçi olmadığı için eseri bazı tenkitlerden azâde bulunmamıştır. Dilimize tercüme edilmiştir.

3- Ebu Yahya Zekeriyya es-Sâcî'nin (V. 307/919) (eseri hacimlicedir).

4- Ebu Ca'fer Muhammed İbnu Cerir et-Taberî (V.301/913).

5- Ebu Ca'fer Ahmed İbnu Muhammed İbni Selâme et Tahâvî (235-321h./849-933m.). Kitabın adı: Müşkilü'l-Asâr'dır, matbudur.

6- Osman İbnu Saîd ed-Dârimî (V.280/893).

İHTİLAFI GİDERME YOLLARI

İhtilafu'l-hadîs'i, "*Zâhirde olan bir zıtlık*" diye tavsîf edince, bunun giderilebileceği peşinen kabul edilmiş olmaktadır. Esâsen, hadîste gerçek mânâda, yani giderilmesi mümkün olmayan ihtilafın varlığı kabul edilemez. Çünkü, hadîs vahye dayanmaktadır, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sıradan bir insan değildir, Cebrâil (aleyhisselam)'in murakabe ve irşâdı altındadır. Öyle ise O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) sözlerinde bazı zıtlıklar görüyorsak, bu zâhirdedir, hadîsi intikal ettiren râvilerdendir, anlaşılmayan, bize gizli kalan, mâlûmatımızın yetişmediği bazı hususlar var demektir. Öyle ise, yapılacak iş bu kapalılıklara açmak, eksik olan bilgimizi tamamlamaktan

ibârettir. Nitekim bu konuya hakkıyla hâkim, dirayet sahiplerinden İbn Huzeyme çok kesin bir ifade ile şöyle demiştir: "*Ben birbirine zıt iki hadîs bilmiyorum, kimin yanında varsa bana getirsin ben aralarını te'lif edivereyim*".

Hadisler arasında görülen ihtilâfları giderme hususunda İslâm alimleri üç farklı sistemi savunmuşlardır:

Cumhûrun sistemine göre sırasıyla cem' ve te'lif, tercîh, nesh ve tesâkut (veya tahyîr).

Hanefîlerin sistemine göre ise nesh, tercîh, cem' ve te'lif veya delillerin tesakutu.

Muhaddisler ise cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf olarak sıralamışlardır.

Muhaddislere göre bu sıra hiyerarşiktir ve uymak icabeder. Yani müteârız hadisleri cem ve te'lif imkânı aranmadan nesh ihtimali üzerinde durulmaz. Cem ve te'lif etme imkânı bulunmadığı, bundan ümid kesildiği hallerde nesh yoluyla da ihtilaf giderilemezse, "Tercîh"e başvurularak birini diğerine üstün kılma imkânları aranır. Bundan da sonuç alınamazsa "tevakkuf" edilir. Yani, her ikisiyle de amel edilmez. Birini üstün kılacak bir karîne'nin bulunmasına kadar her ikisi de amel dışı bırakılır.

1- Cem ve Te'lif

Cem Arapçadan dilimize de geçen bir kelimedir, dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak demektir. Te'lif de buna yakın bir mâna taşır. Istılah olarak, müteârız iki hadîs arasındaki ihtilafı aklî ve naklî delillerle gidererek her iki hadîsle de amel etme imkânını göstermektir. Cem ve te'lîf, bir barıştırma işidir, iki hadîs arasında görünen zıtlığın gerçekten değil, zâhirde olduğunu açıklama ameliyesidir.

Bu nasıl gerçekleştirilir? Ulemâ bu meselede üç metod ortaya koymuştur: Tahsîs, Takyîd, Haml.

1) Tahsis:

Bir lafzın şümûlüne giren mânalardan bir kısmını, o lafzın şümülünden dışarı çıkarmaktır. Bu iş muhassıs (tahsîs edici) denen bir delille yapılır. Bunlar sayıca çoktur. Teferruata girmeden birkaç örnek vereceğiz:

a) Hadîsin hadîsle tahsisi: "*Kim namaz vakti uyur veya unutursa kaçırdığı namazı hatırlayınca kılsın*" hadîsi, ikindi namazından sonra gün batıncaya kadar, sabah namazından sonra da gün doğuncaya kadar namaz kılmayı yasaklayan hadîsi tahsis etmiş, o mekruh vakitlerde unutularak veya uyuyarak kaçırılan farzların eda edilebileceğine işaret etmiştir. Keza abdest aldıktan sonra veya bir mescide girildiği zaman kılınması tavsiye edilen iki rekatlık nâfile ile ilgili rivâyetlerin de önceki yasağı, bu iki çeşit nâfileler dışındaki nafilelere tahsîs ettiği belirtilmiştir.

b) Hadîs'in Kur'an'la tahsisi: Hadiste "Ben, insanlar Lailahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum" buyrulur. Ayet-i Kerîme ise: "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyenlerle boyunlarını büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşın" (Tevbe: 9/29) buyurmaktadır. Yani, hadîs, lâilâhe illallah deyinceye kadar savaşmayı, âyet ise, ehl-i Kitab'la cizye verinceye kadar savaşmayı emretmekte, ortaya bir teâruz çıkmaktadır. Hadisin bu ayetle tahsîs edildiği kabul edilerek şöyle te'lif edilir: Âyet ehl-i kitab'a farklı muameleyi işaret ederek Lailahe illallah deyinceye kadar mücadeleyi ehl-i kitap dışındaki müşriklere tahsîs etmiştir.

c) Hadîsin Kur'an'ı tahsisi: Nisa sûresinin 23. ayetinde kişiye haram olan evlenmeler teker teker sayıldıktan sonra 24. âyetinde bunlar dışında kalanların helâl kılındığı ifade edilir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) erkeğe, nikahı altında bulunan kadının teyze veya halasını nikahlamayı yasaklayarak, âyetin umumi ruhsatını tahsîs etmiş, daraltmıştır.

d) Hadîsin kıyasla tahsisi: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, bedevîlerden bir kısmı "namaz kılarız, fakat zekât vermeyiz" diye itiraz etmeleri üzerine, Hz. Ebu Bekr onlarla savaşmaya azmedince Hz. Ömer: "Resûlullah: "*Ben insanlarla Lâilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum, bunu dediler mi malları da canları da emniyettedir*" buyurdu, onlar zekât vermedi diye savaşamayız" diye menfi kanaat beyan eder. Ancak Hz. Ebu Bekr (radıyallahu anh) zekâtı namaza kıyas ederek harbetme kararında ısrar eder. Hz. Ömer dahil, Ashab bu karara katı-

lırlar. Ulema bu örnekten hareketle "...Lailahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum" hadisinin ifade ettiği âmir hükmün bu kıyasla tahsîs olunduğu neticesini çıkarmıştır."

2) Takyid:

Takyîd, mutlak bir ifâdenin içine giren mânalardan bazılarını dışarı çıkarmak suretiyle mukayyed tarafından açıklanması, diye tarif edilir. Hadîs ıstılahı olarak, mutlak ifadeli iki müteârız hadisi, birbirine zıt olan kayıtlara tâbi tutarak aralarındaki ihtilafı gidermektir. Bu bazan biri mutlak, diğeri mukayyed iki hadîs arasında cereyan edebilir. Bu durumda mutlak olan mukayyede göre tefsir edilerek ihtilâfın halli yoluna gidilir.

Mesela "*Su temizdir onu hiçbir şey kirletmez*" hadîsinde "su" mutlaktır. Akar-durgun, az-çok, vasıfları değişmiş veya değişmemiş, yağmur, kuyu, dere, deniz vs. suyu hepsi buna dahildir ve "temiz olduğu" ifâde edîlir.

Öte yandan: "*Su iki kulle miktarında olunca pislik tutmaz*" hadîsi, belirtilen miktardan daha az olan suyun kirlenebileceğini ifade etmektedir.

Şu halde bu iki hadîs müteârızdır.

Diğer taraftan "*Rengi veya tadı değişmedikçe su pislik tutmaz*" hadîsi, rengi ve tadı değişen suyun -miktarı ne olursa olsun- pis sayılacağını ifade etmektedir.

Şu halde ikinci hadîste zikredilen "miktar (ki iki kulledir)" ile bu sonuncu hadîste zikredilen "evsaf (ki renk ve tad değişmesidir)" birinci hadise nazaran iki ayrı "kayıt"tır ve orda gelen mutlak temizlik ifadesine zıddır.

İşte bu üç hadisle ilgili olarak yapılacak cem ve te'lif işlemine hamlu'l-mutlak ale'l-mukayyed veya kısaca "takyîd" denir.

Takyîd yoluyla yapılan bu cem işleminin sonucunu şöyle ifâde ederek, aradaki ihtilafı kaldırırız: "İki kulle veya daha fazla olan su, kıvam, renk, koku, tad gibi aslî vasıflarından biri (duyu organlarının hissedeceği ölçüde) değişmedikçe, herhangi bir şeyle kirlenmez. Bu miktardan az olan su, içerisine pislik düştü mü evsafı değişmese de kirli sayılır. Keza evsâfından biri değişen su, iki kulleden çok da olsa kirlenmiş demektir".

3) Haml

Haml, tearuz eden hadislerin vürud (varid olma) şartlarını değerlendirerek te'liflerini sağlamaktır. Burada, herbir müteârız hadîsin, taalluk ettiği hâdiseye konması esastır. Bunun bir misâli dağlama usulüyle tedaviyi tecvîz eden: "*Tedavî usullerinizden en faydalı olanlar kan aldırmak, bal şerbeti ve dağlamadır*" hadîsi ile buna müteârız olan: "*Vücudunu dağlattıran.... Allah'a tevekkül etmemiştir*" hadîsidir. Bu hadîsler iki farklı hâdiseye hamledilerek te'lîf edilmiştir: Birinci hadîs kanın durmaması, vücudun iltihaplanması gibi dağlamayı gerektiren halde buna ruhsat ifâde eder, ikinci hadîs ise hastalanmadan önce, hastalanmayı önlemek için veya ciddî bir ihtiyaç hasıl olmadan zan üzerine dağlamaya başvurmayı yasaklar, çünkü dağlama tehlikeli, ağır bir tedavi metodudur.

Özetlemek istersek cem ve te'lif mütearız hadîslerin hepsi ile amel imkânlarını bulup çıkarmayı gaye edinen bir ameliyedir.

2- Nesih – النسخ- DİA'dan

Müellif: ABDURRAHMAN ÇETİN

Sözlükte "ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek" mânalarına gelen nesh kelimesi terim olarak şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm mensûh, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil nâsih diye anılır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmemesi, nâsih ve mensuhun şer'î (Kur'an ve Sünnet'te bulunan) amelî hükümler olması, mensuh hükmün bir süre yürürlükte kalmış bulunması, iki hüküm arasında her biriyle ayrı ayrı amel etmeye imkân vermeyecek derecede uzlaşmazlık tesbit edilmesi, nâsih hükmün delilinin mensuhunki ile aynı güçte veya ondan daha güçlü olması neshin genel şartları arasında yer alır.

Nesih kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Bakara 2/106) ve hadislerde (Wensinck, el-Muʿcem, "nsḫ" md.) geçmekle birlikte mezhep imamları dönemine kadar bu terimin çerçevesinin belirlenmesine yönelik teorik tartışmalara rastlanmaz.

Neshi kabul eden âlimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti neshedebileceğini kabul ederken Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı neshetmesinde görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Kur'an'ın açıklanmasını sünnetin en temel işlevi olarak gören İmam Şâfiî başta olmak üzere bazı âlimler bu tür neshe karşı çıkarken çoğunluğu teşkil edenler, Kur'an'ın sünneti neshetmesi yanında mütevâtir sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceğini söylemişlerdir. Kur'an'ın sünneti neshetmesine kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe yönüne çevrilmesi (el-Bakara 2/144; Buhârî, "Tefsîr", 2/12, 14; Müslim, "Mesâcid", 11-15) ve âşûrâ orucu yükümlülüğünün ramazan orucu ile kaldırılması (el-Bakara 2/185; Buhârî, "Şavm", 69, "Tefsîr", 2/24; Müslim, "Şıyâm", 125) örnek gösterilir. Aksi görüşü savunanlar ise bu iki örneği Kur'an'ın Yahudiliğe ait hükümleri kaldırması kapsamında değerlendirmiştir.

HADİS (İlminde) Müellif: Mehmet Efendioğlu

Mekke döneminde Allah'a iman, Peygamber'e itaat ve âhiret hayatının varlığı gibi konuların işlenmesi, şirkin yerilmesi, infakın teşvik edilmesi, ahlâk kurallarının toplum hayatına yerleştirilmeye çalışılması sebebiyle genel olarak nesihle pek karşılaşılmaz. Medine döneminde ise ibadetler ve hukukî ilişkilerle ilgili emir ve yasaklar toplum hayatına girdiği ve bunların tatbiki esnasında tedrîcîliğe ihtiyaç duyulduğu için nesih gündeme gelmişse de Hz. Peygamber hayatta olduğundan farklı fikirler ileri sürülmemiş, aklî ve felsefî tartışmalara girilmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra nesih hakkında konuşulmaya başlanmış, Huzeyfe b. Yemân, fetva verebilecek kişinin özelliklerinden birinin Kur'an'ın nâsih ve mensuhunu bilmek olduğunu belirtmiş (Dârimî, "Muḳaddime", 21), Hz. Ali mescidde insanlara öğüt veren bir kişinin nâsih ve mensuh ilmini bilmediğini anlayınca hem kendisini hem başkalarını helâke sürükleyebileceğini söyleyerek onu uyarmış (Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, s. 140), Abdullah b. Abbas nâsih ve mensuhu kendilerine hikmet verilen kimselerin bilebileceğini ifade etmiş (Taberî, III, 60), Abdullah b. Zübeyr de Hz. Peygamber'in bazı sözlerinin bir müddet uygulamada kaldıktan sonra onun yeni bir sözüyle uygulamadan kaldırıldığını ve hadisler üzerinde nesih cereyan ettiğini haber vermiştir (Dârekutnî, IV, 145).

Gerek sahâbe gerekse tâbiîn dönemlerinde mutlakın takyidi, âmmın tahsisi, müphem ve mücmelin beyanı, istisna ile getirilen sınırlamalar ve uygulamadan kaldırılan hükümler nesih kapsamında düşünülmüş, tâbiîn devrinde özellikle sünnette nesih konusuyla ilgili değerlendirmeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yezîd b. Abdullah b. Şıhhîr, "*Kur'an'ın bazı âyetleri nasıl birbirini neshediyorsa Resûlullah'ın hadislerinden bir kısmı da diğerlerini neshederdi*" diyerek (Müslim, "Ḥayıż", 82) sünnette neshin gerçekleştiğine işaret ederken Ebû Miclez es-Sedûsî, "Hz. Peygamber'in hadisleri de Kur'an'ın âyetleri gibi birbirini nesheder" sözüyle (Caʿberî, s. 134) onu teyit etmiştir. Hadisleri resmî anlamda ilk derleyen İbn Şihâb ez-Zührî nâsih ve mensuh rivayetleri ayrı bir eserde toplamış (Hâzimî, s. 4), bu ilmin âlimleri en çok meşgul eden konulardan biri olduğunu belirtmiş (İbnü's-Salâh, s. 276), nâsih ve mensuh ilminden haberdar olmayanların dinde karışıklıklara sebebiyet vereceğine işaret etmiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 67).

Nesihle ilgili rivayetlerin Resûl-i Ekrem'e kadar ulaşmayıp sonradan ortaya çıktığını ileri süren Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî gibi bazı çağdaş müelliflerin iddiası ise (Lâ Nesḫa fi'l-Ḳur'ân, s. 13) sağlam bir delile dayanmamaktadır.

Neshin terim anlamı üzerinde duran günümüze ulaşmış ilk eser İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sidir. Şâfiî bu eserinde (s. 106-110) neshi âmmın tahsisi, mutlakın takyidi, müphem ve mücmelin beyanı ile istisnadan ayırarak ona "nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi" mânasını vermiştir. Daha sonraki dönemlerde nesih tefsir, hadis ve fıkıh usulü ilimlerinin önemli bir konusu olmuştur. Hadis usulcüleri ve genel olarak muhaddisler nesihte son sözü naklin ve Hz. Peygamber'in tatbikatının söyleyeceğini belirtmiş, ayrıca sahâbe ve tâbiîn dönemi âlimlerinin nesih anlayışına uygun düşeceği için daha çok vak'aların tesbitini yapmakla yetinmiş ve nesihle ilgili nakilleri sıralamıştır. Ancak Mecdüddin İbnü'l-Esîr, hadislerden fıkıh âlimleri hüküm çı-

kardığından hadisin nâsih ve mensuhunu bilme işinin de muhaddisten çok fakih için gerekli olduğunu söylemiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 66). Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr de zamanla aklî, mantıkî ve felsefî delillerle izah edilmeye başlanan neshi fıkıh usulünün konusu olmaya daha elverişli bulur (İḫtiṣâru ʿUlûmi'l-ḥadîs., s. 169).

Muhaddisler, sünnette neshi gerekli kılan en önemli etkenlerin Hz. Peygamber'in insanların ihtiyaçlarını gözetmesi ve ashabı eğitmede, toplumu ıslah etmede tedrîcîliğe önem vermesi olduğunu belirtirler.

Hadislerdeki nesih dört yolla bilinir:

1. Resûl-i Ekrem'in bildirmesi.

"Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz" meâlindeki hadisi (Müslim, "Cenâʾiz", 106; Ebû Dâvûd, "Cenâʾiz", 77) ve bunu gösteren uygulamaları böyledir.

2. Sahâbenin açıklaması.

Hz. Ali'nin, "Resûlullah yanımızdan cenaze geçerken ayağa kalkmamızı emrederdi, daha sonra kendisi oturdu ve bize de oturmamızı emretti" sözü (Müsned, I, 82) bunun örneğidir. Sahâbîlerin açıklamasına bakarak neshe hükmedilip edilemeyeceği konusu tartışılmıştır. Bir kısım âlimler, bu tür açıklamalarda sahâbîlerin ictihadına dayanma ihtimalinden söz ederek bu ifadelerin neshe delâlet etmeyeceğini ileri sürmüş, Zeynüddin el-Irâkī, sahâbîlerin bu hükümle ilgili tarih farkını bildiği için bu tür açıklamalarla neshe hükmedilebileceğini söylemiştir (Leknevî, s. 191-192). Süyûtî, buna hükmedebilmek için nâsih ve mensuhu belirten açık bir ifade bulunması gerektiğini belirtmiş, sonraki devirlerde ise neshe gidebilmek için sahih bir nakle ve delile ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (el-İtḳān, II, 52).

3.Vürûd tarihlerinin bilinmesi.

Mensuh olma ihtimali bulunan hadislerin Resûl-i Ekrem tarafından hangi tarihlerde söylendiği biliniyorsa daha sonra söylenen hadisin nâsih olduğu anlaşılmış olur. Ancak bu yolla neshe hükmedebilmek için her iki hadisi uzlaştırma ve ikisiyle birlikte amel etme imkânının bulunmaması gerekir. Hacamat yapmak ve yaptırmakla orucun bozulacağı konusundaki rivayetler buna örnektir. Sahâbeden Şeddâd b. Evs'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi esnasında ramazan orucuna niyet etmiş bir kişinin hacamat yaptırdığını görünce hem hacamat yapanın hem yaptıranın orucunun bozulduğunu belirtmiş (Buhârî, "Ṣavm", 32; Ebû Dâvûd, "Ṣıyâm", 28; Tirmizî, "Ṣavm", 60), Abdullah b. Abbas ise Resûlullah'ın ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldırdığını rivayet etmiştir (Müsned, I, 215, 221, 222, 236; Buhârî, "Ṣayd", 11; "Ṣavm", 32; Müslim, "Ḥac", 87). Her ikisi de güvenilir kaynaklarda nakledilen ve uzlaştırılma imkânı bulunmayan bu iki olaydan birincisi 8 (630), ikincisi 10 (632) yılında meydana gelmiş, dolayısıyla ikinci rivayet birinciyi neshetmiştir (Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî, II, 191-192).

4. Bir konuda icmâın oluşması.

İcmâın tek başına neshedici özelliği bulunmamakla birlikte ulemâ bazı karînelere dayanarak iki zıt haberden birinin nâsih, diğerinin mensuh olduğunda ittifak ederse bu durumda icmâ neshin bilinmesine yardımcı olur (a.g.e., II, 192). İçki içtiği için üç defa cezalandırılan kimsenin dördüncü defa aynı suçu işlediğinde öldürülmesini emreden hadisin (İbn Mâce, "Ḥudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Ḥudûd", 37) öldürmeme yönünde oluşan icmâ ile mensuh sayılması buna örnek gösterilmektedir (Şâfiî, İḫtilâfü'l-ḥadîs., s. 207; Hâzimî, s. 300). Öldürmeyle ilgili rivayeti nakleden Tirmizî arkasından, dördüncü defa içki içen birinin Hz. Peygamber'e getirildiğini ve ona içki içme cezasının uygulanmasını emrettiği konusunda farklı bir rivayet nakletmiş, ayrıca öldürülmeyeceği hususunda icmâ oluştuğunu belirtmiştir ("Ḥudûd", 15).

Neshin Çeşitleri

1. Sünnetin Sünnetle Neshi

Hadis âlimleri, aralarında nesih bulunan hadislerin delil olarak kullanılmaya elverişliliğini göz önüne alıp sünnetteki neshi mütevâtir hadisin mütevâtir hadisle, haber-i vâhidin haber-i vâhidle, haber-i vâhidin mütevâtir hadisle ve mütevâtir hadisin haber-i vâhidle neshedilebileceği şeklinde dört gruba ayırmışlardır. Bunlardan ilk üçünün gerçekleşeceğine dair herhangi bir tereddüt bulunmamakta, dördüncüsünün mümkün olup olmadığı konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmektedir (Nevevî, Şerḥu Müslim, IV, 37). Bunun aklen câiz sayıldığı, ancak gerçekleşme ihtimalinin bu-

lunmadığı kanaati yaygın olmakla birlikte Asr-ı saâdet'ten sonraki dönemler için imkânsız kabul edildiğini söyleyenler de vardır (Şevkânî, s. 323).

2. Sünnetin Kur'an'la Neshi

Muhaddisler sünnetin Kur'an'la neshedilebileceği görüşü üzerinde icmâ etmiştir. Bu konuda verilen örneklerden biri, İslâm'ın ilk dönemlerinde namazda konuşmanın sakıncalı bulunmadığını, sonradan bu cevazın kaldırıldığını belirten Zeyd b. Erkam'ın rivayetidir. Bu rivayette, "Namazlara ve orta namaza devam edin, Allah'ın huzurunda içten bir bağlılıkla durun" meâlindeki âyetin (el-Bakara 2/238) inmesinden sonra konuşma yasağının geldiği haber verilmekte (Buhârî, "ʿAmel fi'ṣ-ṣalât", 15; Müslim, "Mesâcid", 35), Hz. Peygamber'in namaz içindeki konuşma ruhsatının âyette geçen "içten bir bağlılıkla namaz kılma" emrine binaen neshedildiği belirtilmektedir.

3. Sünnetin Kur'an'ı Neshi

Kur'an ile sabit olan bir hükmün sünnetle neshedilebileceği görüşüne itiraz edilmiştir. Bu konuda ortaya çıkan ihtilâflar, Kur'an ile sünnetin delil olma açısından aynı güce sahip olup olmadığı meselesindeki tartışmalara dayanmaktadır. Sünnetin Kur'an gibi vahye dayandığını kabul edenler sünnetin Kur'an hükmünü neshedebileceğini söylerler. Ancak nassı neshedecek nassın aynı güçte veya daha güçlü olması gerektiğinden bu görüş, Kur'an âyetlerinin sadece mütevâtir sünnetle neshedilmesiyle sınırlandırılmıştır. Birçok âlime göre ise bu nesih çeşidi aklen câiz olmakla birlikte naklen sabit değildir. Bu tür neshe örnek gösterilen bazı rivayetlerin tahsis ve takyid yoluyla çözüme kavuşturularak nesih kapsamından çıkarıldığı belirtilmektedir.

4. Sünnetin Akıl ile Neshi

İbn Kuteybe, Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm'ın aklî delillerin bazı hadisleri neshedeceği şeklinde bir görüşe sahip olduğunu söylemektedir. Fakat Nazzâm'ın bununla terim anlamında nesih değil red mânası kastettiği ifade edilmiştir. Zira Resûlullah'tan sonra sahih nakil olmadan icmâ dışında muhaddislerin sözüyle ve müctehidlerin ictihadıyla herhangi bir hadisin neshine hükmedilemeyeceğine, bu konuda re'y ve ictihada değil sahih nakle bakılacağına dair âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır.

Nâsih-mensuh hadislerin sayısı konusunda farklı görüşler vardır:

İbn Şâhin yaklaşık doksan, Hâzimî seksen, Ca'berî 110, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ise sadece yirmi bir konudaki hadis üzerinde nesih gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu sayılar arasındaki farklılık bazı müelliflerin neshi muhtemel olan bütün rivayetleri eserlerine almalarıyla ilgilidir.

Dikkatli bir inceleme neticesinde, mensuh olduğu söylenen rivayetlerin çoğunun uzlaştırma veya te'vil yoluyla çözüme kavuşturulduğu görülmektedir.

Hadiste **nesih örneklerini çoğaltma veya onu çok aza indirme şeklinde iki uç görüşün ortaya çıkmasında** neshe verilen çeşitli mânalar, konuyu işleyenlerin ilmî ve itikadî bakımdan farklı anlayışa sahip olmaları, hükümlerdeki amacı derinlemesine araştırmayan bazı kişilerin hadisleri tek tek ele alarak değerlendirme yapmaları ve neshe konu olan rivayetlerin sıhhat durumunun tesbiti esnasında farklı sonuçlara ulaşılması gibi âmillerin etkili olduğu tesbit edilmektedir. Önemli etkenlerden biri de bazı âlimlerin çelişkili gibi görünen rivayetlerde çözümü araştırmak yerine çelişkiyi nesih kolaycılığıyla gidermeye çalışmalarıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Müsned, I, 82, 215, 221, 222, 236.

Dârimî, "Muḳaddime", 21.

Buhârî, "Mevâḳītü'ṣ-ṣalât", 31, "ʿAmel fi'ṣ-ṣalât", 15, "Ṣayd", 11, "Ṣavm", 32.

Müslim, "Ḥayıż", 82, "Mesâcid", 35, "Ṣalâtü'l-müsâfirîn", 285, "Cenâ'iz", 106, "Ḥac", 87.

İbn Mâce, "Ḥudûd", 17.

Ebû Dâvûd, "Ṭahâret", 74, "Ṣıyâm", 28, "Cihâd", 112, "Cenâʾiz", 77.

"Ḥudûd", 37.

Tirmizî, "Ṣavm", 60, "Ḥudûd", 15.

Nesâî, "Ṭahâret", 122.

Şâfiî, İḫtilâfü'l-ḥadîs̱ (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1405/1985, s. 99, 207.

a.mlf., er-Risâle (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 105-267.

Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Kitâbü'l-ʿİlm (nşr. Salih Tuğ), İstanbul 1984, s. 140.

İbn Kuteybe, Teʾvîlü muḫtelifi'l-ḥadîs̱ (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 42-43.

Taberî, Câmiʿu'l-beyân (Bulak), III, 60.

Dârekutnî, es-Sünen, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 145.

Hâzimî, el-İʿtibâr fi'n-nâsiḫ ve'l-mensûḫ mine'l-âs̱âr (nşr. Abdülmuʿtî Emîn Kalʿacî), Halep 1403/1982, s. 4, 5, 44, 300.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Aḫbâru ehli'r-rüsûḫ (nşr. Ali Rızâ Abdullah Ali Rızâ), Dımaşk-Beyrut 1412/1992, s. 80-81, 86-92, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 5-39.

İbnü's-Salâh, ʿUlûmü'l-ḥadîs̱ (nşr. Nûreddin Itr), Dımaşk 1406/1986, s. 276-278.

Nevevî, İrşâdü ṭullâbi'l-ḥaḳāʾiḳ (nşr. Nûreddin Itr), Beyrut 1411/1991, s. 185-186.

a.mlf., Şerḥu Müslim, IV, 37.

Caʿberî, Rüsûḫu'l-aḥbâr fî mensûḫi'l-aḫbâr (nşr. Hasan Muhammed Makbûlî), Beyrut 1409/1988, s. 134, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 73-122.

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, İḫtiṣâru ʿUlûmi'l-ḥadîs̱ (nşr. Ahmed M. Şâkir, el-Bâʿis̱ü'l-ḥas̱îs̱ içinde), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), s. 169.

Şâtıbî, el-Muvâfaḳāt, III, 102-118.

Şemseddin es-Sehâvî, Fetḥu'l-muġīs̱, Beyrut 1403/1983, III, 62, 66, 67.

Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1409/1989, II, 189-192.

a.mlf., el-İtḳān (Beyrut), II, 44-56.

Şevkânî, İrşâdü'l-fuḥûl (nşr. Ebû Musʿab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 311-336.

Leknevî, el-Ecvibetü'l-fâżıla (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Halep 1384/1964, s. 182-195.

Abdülvehhâb Hallâf, ʿİlmü ʿuṣûli'l-fıḳh, Kahire 1369/1950, s. 262-270.

Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî, Lâ Nesḫa fi'l-Ḳurʾân li-mâẕâ?, Kahire 1400/1980, s. 13.

a.mlf., Lâ Nesḫa fi's-sünne, Kahire 1415/1995, I, 9-24.

İsmail L. Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul 1982, s. 195-208.

Ali Osman Koçkuzu, Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi, İstanbul 1985, s. 45-71, 82-89, 116-156.

Süleyman Ateş, Kur'an'da Nesh Meselesi, İstanbul 1996, s. 22.

3- Tercih:

Mucteba Uğur, Hadis Terimleri Sözlüğü, Tercih md.

Sözlük yönünden bir şeyi diğerinden üstün görüp onu yeğlemek manasına gelen tercih, Hadis ilminde manaları bakımından birbirine zıt iki hadisten birini herhangi bir sebeple alıp öbürünü bırakmaya denir. Eklemek gerekirse bu tarif, aralarında nesh söz konusu olmayan rivayetler içindir.

Birbirine zıt mana taşıyan iki hadisin ik-siyle birden amel etmek imkansızdır. Nesh de söz konusu olmayınca birini diğerine tercih etmek gerekir. Sıhhat bakımından ikisi de aynı derecede olan bu iki rivayet tetkik edilir. Birini diğerine üstün kılacak herhangi bir husus araştırılır. Tercih sebebi denilen herhangi bir özellik taşıyan hadis, diğerine yeğ tutularak onunla amel edilir.

İbnu's-Salâh, bir hadisin diğerine tercih edilmesine yol açan tercih sebeplerinin elli özellik olduğunu kaydeder. Ancak neler olduklarını açıklamaz. 1176el-Hâzimı de bunları zikreder. Bazıları tarafından yüze kadar çıkarılan tercih sebeplerini es-Suyütî, yedi gruba ayırmıştır. Bu yedi grup tercih sebebi özetle şunlardır:

1. Ravilerin Hallerine göre Tercih Sebepleri:

a) Ravi çokluğu: Ravi sayısı fazla olan hadis, az olana tercih edilir; çünkü fazla sayıda ravi tarafından rivayet edilmiş olan hadiste yalan ve yanlış bulunma ihtimali, az sayıda ravi tarafından rivayet edilene göre daha zayıftır.

b) Rivayet vasıtası olan ravilerin sayıca azlığı: Bu tercih sebebi, isnadın âlî ve nazil olması şeklinde de ifade edilebilir. Ravi sayısı az olan, dolayısiyle âlî isnadla rivayet edilen hadiste yanılma ihtimali nisbeten azdır.

c) Ravilerin fakih olmaları: Ravileri Fıkıh ilmini iyi bilen kimselerden oluşan isnadla rivayet edilen hadis, böyle olmayana tercih edilir. Hadis, lafzıyla veya manasıyla rivayet edilmiş de olsa farketmez; zira fakih olan ravi, hadiste görünüşe göre mahzur saydığı bir husus olursa şüphesini gidermek için araştırma yapabilir. Ancak Fıkıh ilmini bilmeyen kimse için bu mümkün olamaz.

d) Ravilerin nahv ilmini bilmeleri: İsnadı, nahiv kaidelerini iyi bilen ravilerden meydana gelen hadis, diğerine tercih edilir. Kuşkusuz, nahiv kaidelerini bilen ravi, hadiste dil yönünden kusur varsa açığa çıkarabilir. Böyle bir ravinin, hadisin manasını bozacak hatalardan emin olması kolaydır. Halbuki nahiv kaidelerini bilmeyen raviden böyle birşey beklenemez.

e) Ravilerin hafız (hadisleri ezberleyen) kimseler olmaları: İki hadis. Hadis ilmindeki tabiriyle tearuz ettikleri, yani birbirlerine zıt düştükleri zaman, nesh söz konusu olmadığı, araları birleştirilemediği, nihayet başka tercih sebepleri dikkate alınarak içlerinden biri tercih edilememediği takdirde, hadislerini ezberlemiş olan ravinin hadisi, yazılı metne dayananınkine tercih edilir.

İslamın ilk devirlerinde yazı bilenlerin sayısı yok denecek kadar az, yazı tekniği de geri olduğundan hadislerin daha çok ezberden nakline önem verilmiştir. Yazılı metinlerin kaybolma, yıpranma tehlikesinin yanısıra bugünkü manada harekeleme yapılamayışı yüzünden yanlış okunma tehlikesi bahis konusu olunca hadislerini ezberinden nakleden ravinin rivayet ettiği hadisin tercih edilme sebebi daha iyi anlaşılır.

f) Zabt üstünlüğü: Hafızası kuvvetli, zabt gücü fazla olan ravinin hadisi, böyle olmayanın hadisine tercih edilir. Bu tercih sebebi de zabtı kuvvetli ravinin yanılma ihtimalinin az olması ve rivayetine itina edeceği dikkate alınarak konulmuş olmalıdır.

g) Şöhret: muhaddisler arasında tanınmış bir ravinin hadisi tanınmamış olanınkine tercih edilir. Ravinin isim yapmış biri olması yalan söylemesine büyük ölçüde engel olur. Bunun için hadiscller arasında tanınmış bir kimse olması tercih sebebi olmuştur.

Ravinin halleri ile ilgili tercih sebepleri bunlarla birlikte kırka kadar çıkar. Her biri ravinin çeşitli yönleriyle ilgili sebeplerdir. Hepsi de birbirine zıt manada iki hadisten hangisinin ravisinde varsa o hadisin diğerine tercih edilmesini sağlar.

2. Rivayet Metoduna Göre Tercih Sebepleri:

a) Rivayet Vakti: Buna göre birbirine zıt manada görünen ve araları birleştirilemeyen iki hadisten biri ravisinin erginlik çağında, diğeri ise hünüz erginlik çağına ermeden önce alınmış olsa, ilki tercih edilir. Bu tercih sebebi, erginlik çağına eren ravinin ermeyene nisbetle rivayete daha ehil sayıldığı dikkate alınarak öngörülmüştür.

b) Rivayet metodu: Bu da tercih sebebidir. Buna göre söz gelimi semâ yoluyla alınan hadis arz yoluyla alınana tercih edilir. Aynı şekilde arz yoluyla elde edilen mukâtebe, munâvele usulüyle alınmış olan vicâde ile elde edilene tercih edilir.

3. Rivayet Şekline Göre Tercih Sebepleri:

a) Hadislerden birinin lafzıyla, diğerinin manasıyla rivayet edilmiş olması: Böyle durumda lafzıyla rivayet edilen hadis manasıyla rivayet edilene yahut manasıyla rivayet edildiği şüphe götürene tercih edilir.

b) Vurûd Sebebi: Söyleniş veya bir fiil bildiriyorsa işleniş sebebi belirtilerek rivayet edilen hadis, böyle olmayana tercih edilir. Rivayette vurûd sebebinin söylenmiş olması hadise gösterilen itina ve titizliğin ifadesidir. Bu itibarla tercih sebebi sayılmıştır.

c) Rivayette Tereddüd Edilmesi: Ravisinin rivayetinde şüphe veya tereddüd göstermediği hadis, şüphe ve tereddüde yer vererek rivayet edilene tercih edilir.

Bundan sonraki tercih sebepleri, isnadında ihtilaf olmaması, lafzında iztırab bulunmaması, isnadla rivayet edildiği halde aynı zamanda yazılı bir metne de nisbet edilmesi gibi esaslar üzerinedir ve onuncuya kadar devam eder.

4. Hadisin Vurûd Vaktine Göre Tercih Sebepleri:

a) Hadislerden Birinin Medenî, Diğerinin Mekkî Olması: Bu durumda Medenî hadisler, Mekkî olanlara tercih edilir,

b) Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatına yakın olayları bildiren hadisler zaman belirtilmemiş olanlara tercih edilir.

Hz. Peygamber'in ebedî aleme göç etmesine yakın zamanlarda İslâmiyet güçlenmiştir. Bu yüzden son zamanlara ait hadisler, müslümanlığın zayıf bulunduğu zamanlara ait hadislere nisbetle daha güvenilir itibar edilmiş ve bu husus tercih sebebi sayılmıştır.

c) Hafifletici hükümler taşıyanları diğerlerine tercih edilir. Böyle hafifletici ve kolaylaştırıcı hükümler taşıyan hadisler son zamanlara ait kabul edilir; zira Hz. Peygamber ilkin müslümanlann

cahiliye adetlerini bırakarak İslâm esaslarına alışmalarını sağlamak için daha titiz davranmıştır. Sonradan müslümanlann yeni hayat nizamına alışmalarından sonra kolaylığa meyletmiştir. Kolaylaştırıcı hadislerin son zamanlara ait kabul edilmelerinin sebebi budur.

Bununla birlikte aksi görüşte olan, yani kolaylaştırıcı hükümler taşıyan hadislerin değil, şiddet gösteren hükümler getirenlerin tercih edilmesi gerektiği görüşünde olan alimler de vardır. Bunların dayandıkları delil, Hz. Peygamber'in önceleri sadece imanla ilgili esasları tebliğ etmesi, dinî hükümlerin sonradan konulmuş olmasıdır.

d) Ravinin müslüman olmasından sonra öğrendiği hadis, önce öğrendiğine tercih edilir.

e) Rivayette senedin kesiksiz oluşuna delalet eden semi'tu, haddesenâ gibi eda lafızlarının kullanılmış olması da böyle lafızlarla rivayet edilmeyen hadislere tercih sebebidir.

5. Hadisin lafzına Göre Tercih Sebepleri:

a) Hâs (özel hüküm taşıyan) âm (genel hüküm taşıyan) a tercih edilir.

b) Hakikate delalet eden lafızlarla gelen bir hadis, mecaz ifadeler taşıyana tercih edilir.

c) Mutlak mukayyede tercih edilir.

6. **Hükme Göre Tercih Sebepleri**:

a) Herhangi bir şeyi haram kılan hadis, mubah veya vacip olduğuna delalet edene tercih edilir.

b) Had cezalarını nefyeden hadisler nef-yetmeyenlere tercih edilir.

7. **Diğer Sebeplerle Tercih**:

a) Kur'ân-ı Kerim'in açık manasına uyan, uymayana,

b) Sünnete ayun, uymayana,

c) İlk dört Halifenin uygulamalarına uyan hadisler uymayanlara, tercih edilir.1177

Bazı âlimlere göre, (Birbirine zıt iki hadisden herhangi bir sebeple tercih edilenine râcih adı verilmiştir. Öbürüne ise bütün hadis âlimleri mercûh demişlerdir.

4- Tevakkuf -التوقّف - DİA'dan

Aralarındaki teâruzun giderilemediği iki hadisle de amel etmeyip bir çözüm bulununcaya kadar bekleme.

Müellif: OSMAN DEMİR

Sözlükte "durmak, beklemek" anlamındaki vakf kökünden türeyen tevakkuf, hadis terminolojisinde teâruz halinde olan hadisler arasındaki ihtilâfı gidermek amacıyla başvurulan yolların son aşamasını ifade eder. Hadisler arasındaki ihtilâfı gidermek için başvurulan yollar cem' ve te'lîf, tercih, nesih ve tevakkuftur. Buna göre tevakkuf, ilk üç yolla teâruzları giderilemeyen iki hadisle de amel etmeyip bir tercih sebebi bulana kadar beklemektir. Bu dört yola hangi sıraya göre başvurulacağı konusunda ulemâ arasında ihtilâf bulunmakla birlikte çoğu zaman belirli bir sıraya riayet edilmeyip konunun muhtevasına göre bir yöntem belirlenmiş yahut bu yollardan birkaçı aynı anda uygulanmıştır. "Kelâmın imali ilgasından evlâdır" kaidesini benimseyen, yani hadislerle mümkün olduğunca çok amel etmeyi tercih eden hadis âlimleri cem' ve te'lîf, nesih, tercih, tevakkuf sıralamasına riayet eder. Çünkü nesih ve tercihe ilk sırada yer verilmesi iki hadisten birinin göz ardı edilmesine yol açar. Hangi sıralama benimsenirse benimsensin ilk üç yolla bir çözümün bulunamadığı durumlarda bir karara varılmadan tevakkuf edilir. Bu aşamada müctehid rivayetlerden birinin tercih edilmesini sağlayacak delile ulaşıncaya kadar bekler. Bu konuda bir başka âlimin bulacağı tercih sebebi de müctehidi bu belirsizlikten kurtarabilir (İbn Hacer el-Askalânî, s. 76; Şemseddin es-Sehâvî, III, 84). Hakkında tevakkuf edilen hadiste sened ve metin itibariyle reddini gerektirecek bir durum olmasa da tercih edilmesini gerektiren özellik ortaya çıkıncaya kadar söz konusu hadis kendisiyle amel edilmemesi açısından merdûd hadis hükmündedir (Koçyiğit, s. 487).

Tevakkuf ile tahyîr, tesâkut ve terk terimleri arasında yakın ilişki vardır. Tahyîr, müctehidin tercihe imkân bulunmayacak şekilde teâruz eden iki delilden birini seçme konusunda muhayyer olmasıdır. Teâruz halindeki delillerin ikisinin birden düşürülmesini ifade eden tesâkut ve terk terimleri ise tevakkufla eş anlamlıdır. Muhtevaları birbirine çok yakın olan bu terimler farklı ilim dallarınca tercih edilmek suretiyle birbirinden ayrılmaktadır. Tevakkuf daha çok hadisçilerce, tahyîr Şîa fakihlerince, tesâkut ve terk ise fukaha tarafından kullanılmaktadır (Çakan, s. 220). Mu'tezile

kelâmcıları ihtilâf durumunda delillerin her ikisinin birden düşürülmesi (tesâkut) gerektiğini söyler (DİA, XXXI, 76). Ancak Ehl-i sünnet âlimleri onların sıkça başvurduğu bu yönteme itibar etmemiştir (bk. VÂKIFE).

Belirli bir çözümden ziyade çözüm beklentisini ifade eden cem' ve te'lîf, nesih ve tercih gibi kendisinden önceki aşamaların aksine muhtevası, kapsamı ve işletilişinde belirsizlikler bulunan tevakkufun bir metot olarak değeri tartışılmıştır. Sahih hadislerde gerçek mânada bir teâruzun bulunmasını mümkün görmeyenler (Hatîb el-Bağdâdî, s. 432-437) tevakkuf üzerinde hiç durmamıştır. Hadisler arasında ihtilâflı meseleler olsa bile bunun ilk üç aşamada mutlaka çözüme kavuşturulacağını düşünenler ise tevakkufun uygulamada yerinin bulunmadığını, hatta Kitap ve Sünnet'te cem', nesih ve tercih metotlarıyla giderilemediğinden tevakkufa mecbur kalınmış tek bir örneğin bile yer almadığını belirtmişlerdir (Şâtıbî, IV, 294). Bununla beraber birbirine zıt görünen iki hadis arasında nesih ya da tercih imkânı bulunamadığında belirli bir süre beklemenin gereğini vurgulayanlar da vardır (Tâhir el-Cezâirî, s. 224-226; Ahmed Muhammed Şâkir, s. 170).

Tevakkuf kavramına fıkıh usulünde delillerin teâruzu bölümünde yer verilmiştir. Gazzâlî ihtilâf durumunda en ihtiyatlı ve kolay yollardan birinin tahyîr, diğerinin tevakkuf olduğunu söyler. Delillerden birinin diğerine tercih edilemediği hallerde müctehid iki delilden istediğiyle amel eder ya da yeni bir delil bulununcaya kadar herhangi bir görüş açıklamaz. Ancak müctehid konumunda bulunan kişinin kararsız kalmasından ziyade bir tercih yapması esastır. Çünkü hükmün her zaman beklemeye tahammülü olmayabilir. Müctehidin hükmünün tahyîr ve tevakkuf arasında değişmesi teâruz eden delillerin niteliğine göre değişmektedir (Gazzâlî, II, 378-379).

BİBLİYOGRAFYA

Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye (nşr. Ebû Abdullah es-Sevrakī – İbrâhim Hamdî el-Medenî), Medine, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), s. 432-437; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, el-Burhân fî uṣûli'l-fıḳh (nşr. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb), Mansûre 1418/1997, II, 1184; a.mlf., el-Kâfiye fi'l-cedel (nşr. Fevkıyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, s. 442-444; Gazzâlî, el-Müstaṣfâ, II, 378-379; Şâtıbî, el-Muvâfaḳāt, IV, 294; İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetü'n-naẓar fî tavżîḥi Nuḫbeti'l-fiker (nşr. Nûreddin Itr), Dımaşk 1414/1993, s. 76; Şemseddin es-Sehâvî, Fetḥu'l-muġīs, Beyrut 1403/1983, III, 81-84; Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî, s. 386-391; İsmail Hakkı İzmirli, İlm-i Hilâf, İstanbul 1330, s. 212; Tâhir el-Cezâirî, Tevcîhü'n-naẓar, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 224-229; İsmail L. Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul, ts. (MÜİF Vakfı Yayınları), s. 219-223; Talât Koçyiğit, Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992, s. 487-488; Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâ'is̱ü'l-ḥas̱îs̱, Beyrut 1415/1994, s. 170; Ayhan Tekineş, "Muhtelifü'l-hadis", DİA, XXXI, 76.

TE'VÎLU MUHTELİFİ'L-HADİS İLE İLGİLİ ÖRNEKLER -İbn Kuteybe'den

1– قالوا حديثان متناقضان

«تأويل مختلف الحديث» (ص**453**):

«٥٥– قَالُوا: حَدِيثَانِ مُتَنَاقِضَانِ– هَلِ الْفَخْذُ مِنَ الْعَوْرَةِ؟

قَالُوا: رُوِّيتُمْ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سَالِمٍ أَبِي النَّضْرِ، عَن بن جَرْهَدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَيْهِ وَهُوَ كَاشِفٌ فَخْذَهُ، فَقَالَ: "غَطِّهَا، فَإِنَّ الْفَخْذَ مِنَ الْعَوْرَةِ" ١.

ثُمَّ رُوِّيتُمْ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ٢، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَرْمَلَةَ وَعَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُضْطَجِعًا فِي بَيْتِهِ، كَاشِفًا فَخْذَهُ، فَاسْتَأْذَنَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ كَذَلِكَ. ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَذِنَ لَهُ وَهُوَ كَذَلِكَ، ثُمَّ اسْتَأْذَنَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَجَلَسَ وَسَوَّى ثِيَابَهُ فَلَمَّا خَرَجَ، قَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: "أَلَا أَسْتَحِي مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ" ٢

قَالُوا: وَهَذَا خلاف الحَدِيث الأول.»

«تأويل مختلف الحديث» (ص**454**):

«قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: وَنَحْنُ نَقُولُ: إِنَّه لَيْسَ هَهُنَا اخْتِلَافٌ، وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْحَدِيثَيْنِ مَوضِع، فَإِذْ وُضِعَ بِمَوْضِعِهِ زَالَ مَا تَوَهَّمُوهُ مِنَ الِاخْتِلَافِ.

أَمَّا حَدِيثُ جَرْهَدٍ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِ وَهُوَ كَاشِفٌ فَخْذَهُ عَلَى طَرِيقِ النَّاسِ وَبَيْنَ مَلَئِهِمْ١، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَهُ: "وَارِ٢ فَخْذَكَ، فَإِنَّهَا مِنَ الْعَوْرَةِ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ"، وَلَمْ يَقُلْ: فَإِنَّهَا عَوْرَةٌ، لِأَنَّ الْعَوْرَةَ غَيْرُهَا.

وَالْعَوْرَةُ صِنْفَانِ: أَحَدُهُمَا فَرْجُ الرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ، وَالدُّبُرُ مِنْهُمَا، وَهَذَا هُوَ عَيْنُ الْعَوْرَةِ، وَالَّذِي يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْتُرَاهُ فِي كُلِّ وَقْتٍ، وَكُلِّ مَوْضِعٍ، وَعَلَى كُلِّ حَالٍ.

وَالْعَوْرَةُ الْأُخْرَى: مَا دَانَاهُمَا مِنَ الْفَخْذِ، وَمِنْ مَرَاقِّ٣ الْبَطْنِ؛ وَسُمِّيَ ذَلِكَ عَوْرَةً، لِإِحَاطَتِهِ بِالْعَوْرَةِ، وَدُنُوِّهِ مِنْهَا.

وَهَذِهِ الْعَوْرَةُ، هِيَ الَّتِي يَجُوزُ لِلرَّجُلِ أَنْ يُبْدِيَهَا فِي الْحَمَّامِ، وَفِي الْمَوَاضِعِ الْخَالِيَةِ، وَفِي مَنْزِلِهِ، وَعِنْدَ نِسَائِهِ، وَلَا يَحْسُنُ بِهِ أَنْ يُظْهِرَهَا بَيْنَ النَّاسِ، وَفِي جَمَاعَاتِهِمْ وَأَسْوَاقِهِمْ، وَلَيْسَ كُلُّ شَيْءٍ حَلَّ لِلرَّجُلِ، يَحْسُنُ بِهِ أَنْ يُظْهِرَهُ فِي الْمَجَامِعِ.»

«تأويل مختلف الحديث» (ص455):

«فَإِنَّ الْأَكْلَ عَلَى الطَّرِيقِ وَفِي السُّوقِ حَلَالٌ، وَهُوَ قَبِيحٌ، وَوَطْءَ الرَّجُلِ أَمَتَهُ حَلَالٌ، وَلَا يَجُوزُ ذَلِكَ بِحَيْثُ تَرَاهُ النَّاسُ وَالْعُيُونُ.

وَكَانُوا يَكْرَهُونَ الْوَجْسَ١، وَهُوَ أَنْ يَطَأَ الرَّجُلُ أَهْلَهُ، بِحَيْثُ تُحِسُّ أَهْلُهُ الْأُخْرَى الْحَرَكَةَ وَتَسْمَعُ الصَّوْتَ.

وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ خَالِيًا، فَأَظْهَرَ فَخْذَهُ لِنِسَائِهِ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ مَنْ يَأْنَسُ بِهِ فَلَمْ يَسْتُرْهُ، فَلَمَّا صَارُوا ثَلَاثَةً، كَرِهَ بِاجْتِمَاعِهِمْ مَا كَرِهَهُ لِجَرْهَدٍ، مِنْ إِبْدَائِهِ لِفَخْذِهِ بَيْنَ عَوَامِّ النَّاسِ، واستتر مِنْهُم.»

2– قالوا حديثان متناقضان في شرب الماء

«تأويل مختلف الحديث» (ص468):

«٥٩– قَالُوا: حَدِيثَانِ مُتَنَاقِضَانِ– فِي شُرْبِ الْمَاءِ قَائِمًا:

قَالُوا: رُوِّيتُمْ عَنِ بن الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَشْرَبَ الرَّجُلُ قَائِمًا، قُلْتُ: فَالْأَكْلُ؟ قَالَ: "الْأَكْلُ أَشَدُّ مِنْهُ" ١.

ثُمَّ رُوِّيتُمْ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَن بن عُمَرَ: "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَشْرَبُ وَهُوَ قَائِم" ٢.»

«تأويل مختلف الحديث» (ص469):

«وَهَذَا نَقْضٌ لِذَاكَ:

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: وَنحن نقُول: إِنَّه لَيْسَ، هَهُنَا، تَنَاقضٌ.

لِأَنَّهُ فِي الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ، نَهَى أَنْ يَشْرَبَ الرَّجُلُ أَوْ يَأْكُلَ مَاشِيًا.

يُرِيدُ أَنْ يَكُونَ شُرْبُهُ وَأَكْلُهُ عَلَى طُمَأْنِينَةٍ، وَأَنْ لَا يَشْرَبَ –إِذَا كَانَ مُسْتَعْجِلًا فِي سَفَرٍ أَوْ حَاجَةٍ وَهُوَ يَمْشِي– فَيَنَالَهُ مِنْ ذَلِكَ شَرَقٌ، أَوْ تَعَقُّدٌ مِنَ الْمَاءِ فِي صَدْرِهِ.

وَالْعَرَبُ تَقُولُ: "قُمْ فِي حَاجَتِنَا"، لَا يُرِيدُونَ أَنْ يَقُومَ حَسْبُ، وَإِنَّمَا يُرِيدُونَ "امْشِ فِي حَاجَتِنَا، اسْعَ فِي حَاجَتِنَا".

وَمِنْ ذَلِكَ قَوْلُ الْأَعْشَى:

يَقُومُ عَلَى الْوَغْمِ١ قَوْمَهُ ... فَيَعْفُو إِذَا شَاءَ أَوْ يَنْتَقِمْ

يُرِيدُ بِقَوْلِهِ: "يَقُومُ عَلَى الْوَغْمِ" أَنَّهُ يُطَالِبُ بِالذَّحْلِ٢، وَيَسْعَى فِي ذَلِكَ حَتَّى يُدْرِكَهُ، وَلَمْ يُرِدْ أَنَّهُ يَقُومُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَمْشِيَ.

وَمِنْهُ قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا} ٣.

يُرِيدُ: مَا دُمْتَ مُوَاظِبًا عَلَيْهِ بِالِاخْتِلَافِ، وَالِاقْتِضَاءِ، وَالْمُطَالَبَةِ، وَلَمْ يُرِدِ الْقِيَامَ وَحْدَهُ.

وَفِي الْحَدِيثِ الثَّانِي: "كَانَ يَشْرَبُ وَهُوَ قَائِمٌ"، يُرَادُ: غَيْرَ مَاشٍ وَلَا سَاعٍ.

وَلَا بَأْسَ بِذَلِكَ؛ لِأَنَّهُ يَكُونُ عَلَى طُمَأْنِينَةٍ، فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ الْقَاعِدِ.»

3- قالوا حديثان متناقضان فيما ينجس من الماء

«تأويل مختلف الحديث» (ص**470**):

«٦٠- قَالُوا: حَدِيثَانِ مُتَنَاقِضَانِ- فِيمَا يَنْجُسُ مِنَ الْمَاءِ:

قَالُوا: رُوِّيتُمْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ فِي غَيْرِ حَدِيثٍ: "الْمَاءُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ" ١.

ثُمَّ رُوِّيتُمْ عَنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: "إِذَا بَلَغَ الْمَاءُ قُلَّتَيْنِ، لَمْ يَحْمِلْ نَجَسًا" ٢.

وَهَذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ مَا لَمْ يَبْلُغْ قُلَّتَيْنِ حَمَلَ النَّجَسَ، وَهَذَا خِلَافُ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ.

قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: وَنَحْنُ نَقُولُ: إِنَّهُ لَيْسَ بِخِلَافٍ لِلْأَوَّلِ.

وَإِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَاءُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ" عَلَى الْأَغْلَبِ وَالْأَكْثَرِ؛ لِأَنَّ الْأَغْلَبَ عَلَى الْآبَارِ وَالْغُدْرَانِ٣ أَنْ يَكْثُرَ مَاؤُهَا، فَأَخْرَجَ الْكَلَامَ مَخْرَجَ الْخُصُوصِ. وَهَذَا كَمَا يَقُولُ: "السَّيْلُ لَا يَرُدُّهُ شَيْءٌ، وَمِنْهُ مَا يَرُدُّهُ الْجِدَارُ"، وَإِنَّمَا يُرِيدُ الْكَثِيرَ مِنْهُ لَا الْقَلِيلَ.

وَكَمَا يَقُولُ: "النَّارُ لَا يَقُومُ لَهَا شَيْءٌ"، وَلَا يُرِيدُ بِذَلِكَ نَارَ الْمِصْبَاحِ الَّذِي يُطْفِئُهُ النَّفْخُ وَلَا الشَّرَارَةَ، وَإِنَّمَا يُرِيدُ نَارَ الْحَرِيقِ.

ثُمَّ بَيَّنَ لَنَا بَعْدَ هَذَا بِالْقُلَّتَيْنِ، مِقْدَارَ مَا تَقْوَى عَلَيْهِ٤ النَّجَاسَةُ مِنَ الْمَاءِ الْكَثِيرِ، الَّذِي لَا يُنَجِّسُهُ شَيْء.»

XI.HAFTA - EZBER HADİSLERDEN (11-20)

11-Ebû Hureyre radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Besmele ile başlanmayan her önemli iş bereketsiz ve sonuçsuzdur" (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 116).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخًا لِسِنِّهِ إِلَّا قَيَّضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ"

12-Enes b. Mâlik radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ, yaşından ötürü bir ihtiyara saygı gösteren gence, yaşlılığında hizmet edecek kimseler lutfeder." (Tirmizî, Birr 75)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَرُزِقَ كَفَافًا، وَقَنَّعَهُ اللَّهُ بِمَا آتَاهُ"

13-Abdullah b. Amr radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Hayatını sürdürecek kadar rızka nail olup Allah'ın kendisine verdiği bu rızka kanaat eden Müslüman, kurtuluşa ermiştir." (Müslim, Zekât 125. Tirmizî, Zühd 35)

عَنْ الْمِقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ،"

14-Mikdâm radıyallahu anh'den nakledildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse kendi el emeği ile kazandığından daha iyi bir yiyecek yiyemez." (Buhârî, Büyû', 15; İbn Mâce, Ticaret, 1)

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ، رضي اللَّهُ عَنْهُ ، قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يقولُ: " مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضَاءً لِطَالِبِ الْعِلْمِ، وَإِنَّ الْعَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ حَتَّى

الْحِيتَانُ فِي الْمَاءِ، وَفَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ،وَ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَ إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ "

15-Ebu'd-Derdâ radıyallahu anh şöyle dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'i şöyle buyururken işittim: "Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır. Muhakkak melekler yaptığından hoşnut oldukları için ilim öğrenmek isteyen kimsenin üzerine kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta suyun içindeki balıklar bile âlim kişiye Allah'tan mağfiret dilerler. Âlimin âbide karşı üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Şüphesiz ki âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler altın ve gümüşü miras bırakmazlar; sadece ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse, bol nasip ve kısmet almış olur." (Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim 19)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ "

16-Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah‟tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ama cehenneme yakındır." (Tirmizî, Birr, 40)

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي خُطْبَتِهِ: " إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلَا يَبْغِ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ "

17-İyâz b. Himâr radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ bana: O kadar mütevâzi olun ki, kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin, diye bildirdi." (Müslim, Cennet 64; Ebû Dâvûd, Edeb 40)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ "

18-Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Sadaka vermek malı eksiltmez. Kul başkalarının hatalarını bağışladıkça Allah da onun şerefini arttırır. Kim Allah için alçakgönüllü davranırsa, Allah da onu yükseltir." (Müslim, Birr 69. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 82)

عَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سِمْعَانَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: " سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ؟ فَقَالَ: الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ ، وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ "

19-Nevvâs b. Sem'ân radıyallahu anh şöyle dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem‟e iyilik ve kötülüğün ne olduğunu sordum. Buyurdu ki: "İyilik güzel ahlâktır. Günah ise içini kemiren ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir." (Müslim, Birr 14, 15; Tirmizî, Zühd 52)

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ "

20-Cerîr b. Abdullah radıyallahu anh'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez." (Buhârî, Edeb 18, Tevhîd 2; Müslim, Fezâil 66. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 16; Zühd 48)

XII.HAFTA _İBN EBÛ ŞEYBE ve el-MUSANNEF ADLI ESERİ

A. İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekir - ابو بكر ابن أبي شيبة

Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849)
el-Muṣannef adlı eseriyle tanınan hadis hâfızı, müfessir ve tarihçi.
Müellif: ALİ YARDIM

159'da (776) Kûfe'de doğdu (Hatîb, X, 66). Benî Abs'in mevlâsı olup üçüncü dedesinin Havstî diye anılması, ailenin aslen Belhli olduğunu ve muhtemelen Arap soyundan gelmediğini göstermektedir. Erken yaşta hadis tahsiline başladı, on dört yaşında iken Kadı Şerîk b. Abdullah'tan hadis dersi aldı. Kûfe, Basra, Rey ve Bağdat ile Hicaz bölgesindeki ilim merkezlerinde tahsilini sürdürdü. Abdullah b. Mübârek, Halef b. Halîfe, Cerîr b. Abdülhamîd, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis okudu. Talebeleri arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Sa'd, Bakī b. Mahled, İbn Vaddâh, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebü'l-Kāsım el-Begavî gibi âlimler yer almaktadır. Babası, dedesi, iki kardeşi Ebü'l-Hasan Osman ve Kāsım ile oğlu İbrâhim ve yeğeni Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman da tanınmış birer muhaddis olmakla beraber ailenin en ünlü şahsiyeti kendisidir. İbn Ebû Şeybe'nin hadis bilgisini kardeşi Osman'dan üstün bulan Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn onu sadûk diye nitelendirmiş, Ebü'l-Hasan el-İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî de sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî ve Sâlih Cezere gibi kendisini yakından tanıyan hadis münekkitleri de hâfızasının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

İbn Ebû Şeybe'nin olgunluk dönemi, Mu'tezile mezhebinin devlet idaresine hâkim olduğu yıllara (813-847) rastlamakta olup Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah, daha önce Me'mûn'un başlattığı ve Mu'tasım-Billâh ile Vâsiḳ-Billâh'ın devam ettirdiği dinî ve siyasî sahalarda uygulanan devlet politikasını kökten değiştirmeye karar verince Mu'tezile politikasının izlerini silmek üzere yardımlarına başvurduğu hadis ve fıkıh âlimleri arasında İbn Ebû Şeybe ile ağabeyi Osman da vardı. Halifenin bol maaş ve tahsisat bağladığı bu ekipten, Mu'tezile ve Cehmiyye'ye ait görüşleri reddeder mahiyetteki hadislerle rü'yet hakkındaki hadisleri halka anlatmasını istemesi üzerine İbn Ebû Şeybe Bağdat'taki Rusâfe Mescidi'nde 30.000'i aşan kalabalığa ders verdi (a.g.e., X, 67; Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâ', XI, 125). Kaynaklar, ayrıca onun Kûfe'de bir sütunun dibinde uzun zaman ders verdiğini kaydeder (Hatîb, X, 69; Zehebî, Aʿlâmü'n-nübelâ', XI, 124). Bu sütun Kûfe Valisi Velîd b. Ukbe tarafından yaptırılan caminin sütunu olmalıdır (bu caminin sütunları dibinde ders veren sahâbîler için bk. Hâkim, s. 191-192; ayrıca krş. Yardım, I, 138-139).

İbn Ebû Şeybe, Ebû Hanîfe'nin mezhep ve metoduna karşı olup bu konudaki muhalefetini el-Muṣannef adlı eserinin son tarafında "Kitâbü'r-Red alâ Ebî Hanîfe" adlı bir başlık altında ifade etmiş (XV, 148-282); Kāsım b. Kutluboğa el-Ecvibe ʿan iʿtirâżâti İbn Ebî Şeybe ʿalâ Ebî Ḥanîfe, Zâhid Kevserî de en-Nüketü'ṭ-ṭarîfe fi't-teḥaddüs̠ ʿan rudûdi İbn Ebî Şeybe ʿalâ Ebî Ḥanîfe (Kahire 1365) adlı çalışmalarıyla onun bu konudaki görüşlerini reddetmiştir. İbn Ebû Şeybe 8 Muharrem 235'te (2 Ağustos 849) vefat etti.

Eserleri

1. el-Muṣannef* fi'l-eḥâdîs̠ ve'l-âs̠âr. İbn Ebû Şeybe'nin, hadislerle sahâbe sözleri ve tâbiîn fetvalarını senedleriyle birlikte topladığı ve konularına göre tertip ettiği en hacimli eseri olup kaynaklarda el-Müsned adıyla kaydedilen kitabının da bu eser olduğu belirtilmektedir (Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1711). Çeşitli baskıları arasında Abdülhâliḳ el-Efgānî (I-XV, Karaçi 1406) ve Kemâl Yûsuf el-Hût'un (I-VII, Beyrut 1409/1989) neşirleri anılabilir.

2. Kitâbü'l-Îmân. İman ve İslâm'a dair 139 hadis ve haberi ihtiva eden ve el-Muṣannef'teki "Kitâbü'l-Îmân"ın bazı tertip farklarıyla rivayetinden ibaret olan eser, Nâsırüddin el-Elbânî tarafından Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'ın Kitâbü'l-Îmân'ı, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb'in Kitâbü'l-ʿİlm'i ve Hatîb el-Bağdâdî'nin İḳtiżâ'ü'l-ʿilm el-ʿamel'i ile birlikte (Dımaşk 1385/1966), daha sonra da müstakil olarak (Beyrut 1403/1983; Küveyt 1405/1985) yayımlanmıştır.

3. Kitâbü'l-Edeb. Bir nüshası Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunan eserin (Mağrib, nr. 78/7) el-Muṣannef'in "Kitâbü'l-Edeb" bölümünün ayrı bir rivayeti olması muhtemeldir. Eser üze-

rinde Muhammed Rızâ el-Kahvecî'nin Pencap Üniversitesi İdâre-i Ulûm-i İslâmiyye Bölümü'nde bir doktora tezi hazırladığı (Lahor 1989) kaydedilmektedir (Fihrist-i Maẖṭûṭât-i Pî eyc Dî ve Em ey ʿUlûm-i İslâmiyye: 1952-1989, s. 11).

4. Kitâbü't-Târîẖ. Câhiliye devrinden Hz. Ömer'in vefatına kadar olan dönem hakkında bilgi veren eserin bir nüshası, Berlin'de Stiffung Preussischer Kulturbesitz'in özel kütüphanesinde (nr. 9409) tesbit edilmiş ve bu nüshanın Heinrich Schützinger tarafından genişçe bir tanıtımı yapılmıştır (bk. bibl.). Heinrich Schützinger, Kitâbü't-Târîẖ ile el-Muṣannef içindeki "Kitâbü't-Târîẖ" (XII, 547-580; XIII, 5-94) ve "Kitâbü'l-Meğâzî" (XIV, 283-601) bölümlerini karşılaştıramadığını ifade etmekteyse de yazmanın muhtevasıyla ilgili olarak verilen bilgilerle el-Muṣannef'in içindeki bölümlerin tam bir uyum sağladığı dikkate alındığında Kitâbü't-Târîẖ'in de müstakil bir eser olmadığı anlaşılmaktadır.

5. Tefsîrü İbn Ebî Şeybe. Bir rivayet tefsiri olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Yazma Bağışlar, nr. 4028, vr. 1a-205a).

Kitâbü'l-Evâʾil, Kitâbü'l-Fiten, Kitâbü'l-Cemel, Kitâbü'ṣ-Ṣıffîn, Kitâbü'l-Fütûḥ ve Feżâʾilü'l-Ḳurʾân gibi adlarla İbn Ebû Şeybe'ye nisbet edilen eserler de el-Muṣannef'in ilgili bölümlerinin ayrı istinsahı veya rivayeti sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır. el-Muṣannef'in "er-Red ʿalâ Ebî Ḥanîfe" ve "Kitâbü'z-Zekât" bölümleri müstakil olarak yayımlanmıştır (Brockelmann, I, 215). Çeşitli kaynaklarda müellifin Kitâbü's-Sünen fi'l-fıḳh ve el-Aḥkâm adlı kitapları bulunduğu da zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

İbn Sa'd, eṭ-Ṭabaḳāt, VI, 413; Buhârî, et-Târîẖu'ṣ-ṣağīr, II, 365; İbn Ebû Hâtim, el-Cerḥ ve't-taʿdîl, V, 160; İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist (Flügel), s. 229; Hâkim, Maʿrifetü ʿulûmi'l-ḥadîs̱, s. 191-192; Hatîb, Târîẖu Bağdâd, I, 383-384; X, 66-71; Sem'ânî, el-Ensâb (Bârûdî), IV, 140-141; İbnü's-Salâh, ʿUlûmü'l-ḥadîs̱, s. 129; Mizzî, Tehẕîbü'l-Kemâl, XVI, 34-42; Zehebî, Teẕkîretü'l-ḥuffâẓ, II, 432-433; a.mlf., Aʿlâmü'n-nübelâʾ, XI, 122-127; a.mlf., Târîẖu'l-İslâm: sene 231-240, s. 227-230; Safedî, el-Vâfî, XVII, 442; İbn Nâsırüddin, Tavżîḥu'l-müştebih (nşr. M. Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, III, 385; İbn Hacer, Tehẕîbü't-Tehẕîb, VI, 2-4; a.mlf., Lisânü'l-Mîzân, VII, 64; Keşfü'ẓ-ẓunûn, I, 437; II, 1678, 1711; Kettânî, er-Risâletü'l-müstetrafe (Özbek), s. 35, 42, 76, 78, 85, 95, 109, 274; Brockelmann, GAL Suppl., I, 215; Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, İstanbul 1956, s. 66, 67, 75, 208; a.mlf., GAS, I, 108; Fihrist-i Maẖṭûṭât-i Pî eyc Dî ve Em ey ʿUlûm-i İslâmiyye: 1952-1989, Lahor 1990, s. 11; Ali Yardım, Hadis, İstanbul 1997, I, 138-139; II, 52, 55, 59, 67, 75, 107, 117, 128; Walter Werkmeister, Quellenuntersuchungen zum Kitab al-Iqd al-Farid des Andalusiers Ibn Abdrabbih, Berlin 1983, s. 160-166; Heinrich Schützinger, "Ibn Abī Šaibe Und Sein Ta'rīx", Oriens, XXIII-XXIV (1974), s. 134-146; Ch. Pellat, "Ibn Abī Shayba", EI2 (Fr.), III, 714; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî Şeybe", DMBİ, II, 669-670.

B. el-MUSANNEF -المصنّف

Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) ilk tasnif edilen hadis kitaplarından olan eseri.

Müellif: MEHMET EFENDİOĞLU

Kaynaklarda es-Sünen fi'l-fıḳh, es-Sünen fi'l-fıḳh ve'l-ḥadîs̱ ve el-Muṣannef fi'l-eḥâdîs̱ ve'l-âs̱âr şeklinde geçmektedir. Kâtib Çelebi, müellife nisbet edilen ve günümüze ulaşmayan el-Müsned'in de bu eser olabileceğini söylemektedir (Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1711). Telif tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte İbn Ebû Şeybe'nin en önemli hocaları Şerîk b. Abdullah, Abdullah b. Mübârek, Cerîr b. Abdülhamîd, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerin 200 (815) yılından önce vefat ettiği dikkate alınırsa onun bu tarihlerde artık ilim tahsilini tamamladığını ve el-Muṣannef'i de bundan sonra yazmaya başladığını söylemek mümkündür.

İbn Ebû Şeybe, eserinde kendisine ulaşan hadisleri ve bunları açıklayan sahâbe sözleriyle tâbiîn fetvalarını senedleriyle birlikte derlemiş, daha sonra bunları kitâb ve bablara göre tasnif etmiştir. Onun maksadının fıkıh mezheplerinin henüz teşekkül etmediği bu devrede hadislerde mevcut ahkâmı ortaya çıkarmak ve teşrîe hizmet etmek olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kesîr'in benzerini kimsenin yazamadığı bir kitap diye övdüğü el-Muṣannef, Kütüb-i Sitte'den önceki dönemde telif edilmiş eserler arasında önemli bir yere sahiptir. İbn Hazm, sahih hadis içeren kaynakları sınıflandırırken onu dördüncü tabakada yer alan eserler, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de dörtlü tasnifinde üçüncü tabaka eserleri arasında zikretmiştir.

el-Muṣannef, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre “Kitâbü’ṭ-Ṭahârât” ile başlayıp “Kitâbü’l-Eẕân ve’l-iḳāme, Kitâbü’ṣ-Ṣalavât, Kitâbü’z-Zekât” şeklinde sıralanmaktadır. Bu tertibiyle sünen kitaplarına benzeyen eser özellikle son kısımlarında yer alan “Kitâbü’t-Târîḫ, Kitâbü’z-Zühd, Kitâbü’l-Evâ’il, Kitâbü’r-Red ʿalâ Ebî Ḥanîfe, Kitâbü’l-Cemel, Kitâbü’ṣ-Ṣıffîn” gibi bölümlerle câmiʿ türü hadis kitaplarını andırmaktadır. İbn Ebû Şeybe’ye nisbet edilen Kitâbü’l-Îmân ve Kitâbü’l-Edeb gibi müstakil eserlerin, el-Muṣannef’teki aynı adı taşıyan bölümlerden seçmeler olduğu veya bazı tertip farklarıyla bu bölümlerin ayrı rivayetinden meydana geldiği tesbit edilmiştir. Yine müellife ait Kitâbü’t-Târîḫ’in eserin tarih ve megāzî bölümlerinin ayrı bir rivayeti olduğu belirtilmiştir. Bu durum, İbn Ebû Şeybe’nin ayrı birer eseri olarak zikredilen ve günümüze ulaşmayan Kitâbü’l-Evâ’il, Kitâbü’r-Red ʿalâ Ebî Ḥanîfe, Kitâbü’l-Fiten, Kitâbü’l-Cemel, Kitâbü’ṣ-Ṣıffîn adlı eserlerinin de el-Muṣannef’teki aynı bölümlerin ayrı istinsahı veya rivayeti olabileceği sonucuna götürmektedir.

Eserin kaç bölümden meydana geldiği hususu ihtilâflıdır. Bazı baskılarda “kitâb” diye gösterilen kısımların bir başka baskıda bab şeklinde geçmesi, ayrıca bölümlerin sıralanışında nüshalar arasında farklılık bulunması ihtilâfa sebep olmakta, eserin Saîd el-Lahhâm tarafından hazırlanan en yeni neşrinde kırk bir kitâb, 5434 bab bulunmaktadır. Rivayetlerin dizilişinde belli bir metot gözetilmemiş, merfû, mevkuf ve maktû hadislere yerine göre babların başında, ortasında ve sonunda yer verilmiş, zaman zaman mürsel, münkatıʿ ve muʿdal rivayetler de alınmış, ancak eserde mevzû rivayet bulunduğuna dair kaynaklarda herhangi bir iddiaya rastlanmamıştır.

el-Muṣannef’te yaklaşık 38.000 rivayet mevcut olup Kemâl Yûsuf el-Hût neşrinde bu rakam 37.943 olarak tesbit edilmiştir. Aralarında pek çok mükerrerin de bulunduğu rivayetlerin büyük bir kısmı onun yukarıda zikredilen hocaları gibi güvenilir âlimlerden nakledilmiş, daha az nakilde bulunduğu diğer hocalarının da güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Buhârî ve Müslim’in sahihleri başta olmak üzere hadis kitaplarının çoğunda ve İslâmî ilimlerin diğer dallarına ait pek çok eserde el-Muṣannef’ten iktibas edilmiş rivayetlere yer verilmiş, Buhârî’nin İbn Ebû Şeybe’den otuz, Müslim’in 1540 hadis naklettiği belirtilmiştir (İbn Hacer, VI, 4). İbn Ebû Şeybe’nin hadis kabul şartlarına dair bilgi bulunmamakla birlikte onun kendisinden hadis aldığı hocasının veya nakilde bulunduğu râvinin güvenilir olmasıyla yetindiği, seneddeki diğer râviler ve senedin durumu hakkında araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır.

Eserde dikkat çeken en önemli hususlardan biri Ebû Hanîfe ile ilgili bölümdür. Ebû Hanîfe’nin mezhep metoduna karşı olan İbn Ebû Şeybe, bu konudaki muhalefetini eserinde “Kitâbü’r-Red ʿalâ Ebî Ḥanîfe” başlığı altında ortaya koymuş ve burada Ebû Hanîfe’nin 124 meselede Hz. Peygamber’den gelen hadislere muhalefet ettiğini ispat amacıyla 485 rivayet nakletmiştir. Onun tesbit ve iddialarına Abdülkādir el-Kureşî, ed-Dürerü’l-münîfe fi’r-red ʿalâ İbn Ebî Şeybe fîmâ evredehû ʿalâ Ebî Ḥanîfe (Keşfü’ẓ-ẓunûn, I, 750), Kāsım b. Kutluboğa el-Ecvibe ʿan iʿtirâżâti İbn Ebî Şeybe ʿalâ Ebî Ḥanîfe (a.g.e., I, 12), M. Zâhid Kevserî, en-Nüketü’ṭ-ṭarîfe fi’t-teḥaddüs̱ ʿan rudûdi İbn Ebî Şeybe ʿalâ Ebî Ḥanîfe (Kahire 1365) adıyla reddiyeler yazarak cevap vermişlerdir. el-Muṣannef’in bu bölümü Urduca tercümesiyle birlikte müstakil olarak da basılmıştır (Delhi 1333). Atâullah Şahyâr (Atawuxi Jiaerfu) İbn Ebî Şeybe’nin Ebû Hanîfe’ye İtirazları adlı bir doktora çalışması yapmıştır (2002, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan el-Muṣannef ilk defa Abdülhâliḳ el-Efgānî (I-IV) ve Muhtâr Ahmed en-Nedvî (V-XV) tarafından tahkik edilerek el-Kitâbü’l-Muṣannef fi’l-eḥâdîs̱ ve’l-âs̱âr adıyla neşredilmiş (Bombay 1386-1403), ardından bir cilt ilâvesiyle Pakistan’da yeniden basılmıştır (Karaçi 1406/1986). Semîr Tâhâ el-Meczûb danışmanlığında Muhammed Selîm İbrâhim Semâre ve üç arkadaşı Hindistan baskısını esas alarak Fihrisü eḥâdîs̱ ve âs̱âri’l-Kitâbi’l-Muṣannef adıyla hadislere ve râvilere göre geniş bir fihrist hazırlamışlardır (I-IV, Beyrut 1409/1989). el-Muṣannef’i Kemâl Yûsuf el-Hût el-Kitâbü’l-Muṣannef fi’l-eḥâdîs̱ ve’l-âs̱âr (I-VII, Beyrut 1409/1989), Saîd el-Lahhâm bir fihrist ilâvesiyle el-Muṣannef fi’l-eḥâdîs̱ ve’l-âs̱âr (I-VIII, Beyrut 1414/1994) ismiyle yeniden neşretmiştir. Ümmü Abdullah bint Mahrûs el-Aselî, el-Muṣannef’in Abdürrezzâk es-San’ânî’nin el-Muṣannef’i ile birlikte bir fihristini hazırlamıştır (I-II,

Riyad 1408/1987). Ömer b. Garâme el-Amravî de eserin kaybolduğu belirtilen IV. cildin baş tarafından bir bölümünü el-Muṣannef: el-Ḳısmü'l-evvel mine'l-cüzʾi'r-râbiʿ: el-Cüzʾü'l-mefḳūd adıyla yayımlamıştır (Riyad 1408).

BİBLİYOGRAFYA

İbn Ebû Şeybe, el-Muṣannef (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1409/1989; a.e. (nşr. Saîd el-Lahhâm), Beyrut 1414/1994, neşredenin girişi, I, 5-10; a.mlf., Kitâbü'l-Edeb (nşr. M. Rızâ el-Kahvecî), Beyrut 1420/1999, neşredenin girişi, s. 59-68; İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist (Teceddüd), s. 285; İbn Hayr, Fehrese, s. 131-133; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1407/1987, X, 328; İbn Hacer, Tehẕîbü't-Tehẕîb, Beyrut 1404/1984, VI, 3-4; Süyûtî, Tedrîbü'r-râvî (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, I, 110; Keşfü'ẓ-ẓunûn, I, 12, 750; II, 1711-1712; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ḥüccetullāhi'l-bâliġa (nşr. M. Şerîf Sükker), Beyrut 1410/1990, I, 388-389; Brockelmann, GAL Suppl., I, 215; Kettânî, er-Risâletü'l-müsteṭrafe, s. 40; Sezgin, GAS, I, 108-109; J. Shaukat, "Classification of Hadith Literature", IS, XXIV/3 (1985), s. 363-364; G. H. A. Juynboll, "Muṣannaf", EI2 (İng.), VII, 662-663; Ali Yardım, "İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir", DİA, XIX, 442-443.

XIII.HAFTA_ İBN EBİ ŞEYBE'NİN el-MUSANNEF ADLI ESERİNDEN HADİS METİNLERİ

35- كِتَابُ ذِكْرِ رَحْمَةِ اللهِ تَعَالَى

1 – مَا ذُكِرَ فِي سَعَةِ رَحْمَةِ اللهِ تَعَالَى.

35339– حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الأَحْمَرُ، عَنِ ابْنِ عَجْلاَنَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ كَتَبَ بِيَدِهِ عَلَى نَفْسِهِ: إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي.

35340– حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنِ الْهَيْثَمِ بن حَنَشٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: لَوْ كُنْتُمْ لاَ تُذْنِبُونَ، لَجَاءَ اللَّهُ بِخَلْقٍ يُذْنِبُونَ فَيَغْفِرُ لَهُمْ.

35341– حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ؛ لَوْ أَنَّهُ لَمْ يَمْسِ للهِ عَزَّ وَجَلَّ خَلْقٌ يَعْصُون فِيْمَا مَضَى، لَخَلَقَ خَلقاً يَعْصُونَ، فَيَغْفِرُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

35342 –حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ، عَنْ لَيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي صِرْمَةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: لَوْ لَمْ تُذْنِبُوا لَجَاءَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُذْنِبُونَ، فَيَغْفِرُ لَهُمْ.

35343–حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: لَمَّا أُرِيَ إِبْرَاهِيمُ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ، رَأَى عَبْدًا عَلَى فَاحِشَةٍ، فَدَعَا عَلَيْهِ، فَهَلَكَ، ثُمَّ رَأَى آخَرَ فَدَعَا عَلَيْهِ، فَهَلَكَ، ثُمَّ رَأَى آخَرَ فَدَعَا عَلَيْهِ، فَهَلَكَ، فَقَالَ اللَّهُ: أَنْزِلُوا عَبْدِي، لاَ يُهْلِك عِبَادِي.

35344–حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ زِيَادِ بْنِ خَيْثَمَة، عَنْ نُعَيْمِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: الْمُؤْمِنُونَ مُسْتَغْنُونَ عَنِ الشَّفَاعَةِ، إِنَّمَا هِيَ لِلْمُذْنِبِينَ.

35345 –حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: يَدَا اللهِ بُسَطَانِ لِمُسِيءِ اللَّيْلِ أَنْ يَتُوبَ بِالنَّهَارِ، وَلِمُسِيءِ النَّهَارِ أَنْ يَتُوبَ بِاللَّيْلِ، حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا.

35346–حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَسْتُرُ الْعَبْدَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَسْتُرُهُ بِيَدِهِ، فَيَقُولُ: تَعْرِفُ مَا هَاهُنَا ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ يَا رَبِ، فَيَقُولُ: أُشْهِدُكَ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَكَ.

35347–حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ مِئَةَ رَحْمَةٍ، فَجَعَلَ مِنْهَا رَحْمَةً بَيْنَ الْخَلاَئِقِ، كُلُّ رَحْمَةٍ أَعْظَمُ مِمَّا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، فَبِهَا تَعْطِفُ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا، وَبِهَا يَشْرَبُ الطَّيْرُ وَالْوَحْشُ الْمَاءَ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، قَبَضَهَا اللَّهُ مِنَ الْخَلاَئِقِ، فَجَعَلَهَا وَالتِّسْعَ وَالتِّسْعِينَ لِلْمُتَّقِينَ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ، فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ}.

35348–حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ مِئَةَ رَحْمَةٍ، فَجَعَلَ فِي الأَرْضِ مِنْهَا رَحْمَةً، فَبِهَا تَعْطِفُ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا، وَالْبَهَائِمُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ، وَأَخَّرَ تِسْعًا وَتسْعِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَكْمَلَهَا بِهَذِهِ الرَّحْمَةِ مِئَةَ رَحْمَةٍ.

XIV.HAFTA_ İBN EBİ ŞEYBE'NİN el-MUSANNEF ADLI ESERİNDEN HADİS METİNLERİ

35349–حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ مُغِيثِ بْنِ سُمَّيَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يَعْمَلُ بِالْمَعَاصِي، فَادَّكَّرَ يَوْمًا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ غُفْرَانُك، فَغُفِرَ لَهُ.

35350–حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سَعْدٍ مَوْلَى طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: بَيْنَا رَجُلٌ، يُقَالُ لَهُ: الْكِفْلُ يَعْمَلُ بِالْمَعَاصِي، فَأَعْجَبَتْهُ امْرَأَةٌ فَأَعْطَاهَا خَمْسِين دِينارًا، فَلَمَّا قَعَدَ مِنْهَا مَقْعَدَ الرَّجَالِ ارْتَعَدَتْ، فَقَالَ لَهَا: مَا لَكِ ؟ قَالَتْ: هَذَا عَمَلٌ مَا عَمِلْتهُ قَطُّ، قَالَ: أَنْتِ تَجْزَعِينَ مِنْ هَذِهِ الْخَطِيئَةِ، وَأَنَا أَعْمَلُهُ مُذْ كَذَا وَكَذَا ؟ وَاللهِ لاَ أَعْصِي اللَّهَ أَبَدًا، قَالَ: فَمَاتَ مِنْ لَيْلَتِهِ، فَلَمَّا أَصْبَحَ بَنُو إِسْرَائِيلَ، قَالُوا: مَنْ يُصَلِّي عَلَى فُلاَنٍ ؟ قَالَ ابْنُ عُمَرَ: فَوُجِدَ مَكْتُوبًا عَلَى بَابِهِ، قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لِلْكِفْلِ.

35351–حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: حدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيثِ بْنِ سُمِّيَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ يَتَعَبَّدُ فِي صَوْمَعَتِهِ نَحْوًا مِنْ سِتِّينَ سَنَةً، قَالَ: فَمُطِرَ النَّاسُ، فَاطَّلَعَ مِنْ صَوْمَعَتِهِ، فَرَأَى الْغُدُرَ وَالْخُضْرَةَ، فَقَالَ: لَوْ نَزَلْتُ فَمَشَيْتُ وَنَظَرْتُ، فَفَعَلَ، فَبَيْنَمَا هُوَ يَمْشِي إِذْ لَقِيَتْهُ امْرَأَةٌ فَكَلَّمَهَا، فَلَمْ تَزَلْ تُكَلِّمُهُ حَتَّى وَاقَعَهَا، قَالَ: فَوَضَعَ كِيسًا كَانَ عَلَيْهِ، فِيهِ رَغِيفٌ، وَنَزَلَ الْمَاءَ يَغْتَسِلُ، فَحَضَرَ أَجَلُهُ، فَمَرَّ سَائِلٌ فَأَوْمَأَ إِلَى الرَّغِيفِ فَأَخَذَهُ، وَمَاتَ الرَّجُلُ، فَوُزِنَ عَمَلُهُ لِسِتَّيْن سَنَةً، فَرَجَحَتْ خَطِيئَتُهُ بِعَمَلِهِ، ثُمَّ وُضِعَ الرَّغِيفُ فَرَجَحَ، فَغُفِرَ لَهُ.

35352–حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الزَّعْرَاءِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ؛ أَنَّ رَاهِبًا عَبَدَ اللَّهَ فِي صَوْمَعَتِهِ سِتِّينَ سَنَةً، فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ فَنَزَلَتْ إِلَى جَنْبِهِ، فَنَزَلَ إِلَيْهَا فَوَاقَعَهَا سِتَّ لَيَالٍ، ثُمَّ سُقِطَ فِي يَدِهِ، فَهَرَبَ، فَأَتَى مَسْجِدًا، فَأَوَى إِلَيْهِ، فَمَكَثَ ثَلاَثًا لاَ يَطْعَمُ شَيْئًا، فَأُتِيَ بِرَغِيفٍ، فَكَسَرَ نِصْفَهُ، فَأَعْطَى نِصْفَهُ رَجُلاً عَنْ يَمِينِهِ، وَأَعْطَى آخَرَ عَنْ يَسَارِهِ، فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكَ الْمَوْتِ فَقَبَضَ رُوحَهُ، فَوُضِعَ عَمَلُ السِّتِّينَ سَنَةً فِي كِفَّةٍ، وَوُضِعَتِ السَّيِّئَةُ فِي كِفَّةٍ، فَرَجَحَتِ السَّيِّئَةُ، ثُمَّ جِيءَ بِالرَّغِيفِ فَرَجَحَ بِالسَّيِّئَةِ.

35353–حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حدَّثَنَا أَبُو عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، قَالَ: لَمَّا حَضَرَ أَبَا مُوسَى الْوَفَاةُ، قَالَ: يَا بَنِيَّ، اُذْكُرُوا صَاحِبَ الرَّغِيفِ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ يَتَعَبَّدُ فِي صَوْمَعَةٍ أُرَاهُ، قَالَ: سَبْعِينَ سَنَةً، لاَ يَنْزِلُ إِلاَّ فِي يَوْمِ أَحَدٍ، قَالَ: فَنَزَلَ فِي يَوْمِ

أَحَدٍ، قَالَ: فَشُبِّهَ، أَوْ شَبَّ الشَّيْطَانُ فِي عَيْنِهِ امْرَأَةً، فَكَانَ مَعَهَا سَبْعَةَ أَيَّامٍ وَسَبْعَ لَيَالٍ، قَالَ: ثُمَّ كُشِفَ عَنِ الرَّجُلِ غِطَاؤُهُ فَخَرَجَ تَائِبًا، فَكَانَ كُلَّمَا خَطَا خُطْوَةً صَلَّى وَسَجَدَ، قَالَ: فَآوَاهُ اللَّيْلُ إِلَى دُكَّانٍ عَلَيْهِ اثْنَا عَشَرَ مِسْكِينًا، فَأَدْرَكَهُ الإِعْيَاءُ، فَرَمَى بِنَفْسِهِ بَيْنَ

رَجُلَيْنِ مِنْهُمْ.

وَكَانَ ثَمَّ رَاهِبٌ يَبْعَثُ إِلَيْهِمْ كُلَّ لَيْلَةٍ بِأَرْغِفَةٍ، فَيُعْطِي كُلَّ إِنْسَانٍ رَغِيفًا، فَجَاءَ صَاحِبُ الرَّغِيفِ فَأَعْطَى كُلَّ إِنْسَانٍ رَغِيفًا، وَمَرَّ عَلَى ذَلِكَ الَّذِي خَرَجَ تَائِبًا، فَظَنَّ أَنَّهُ مِسْكِينٌ فَأَعْطَاهُ رَغِيفًا، فَقَالَ الْمَتْرُوكُ لِصَاحِبِ الرَّغِيفِ: مَا لَكَ لَمْ تُعْطِنِي رَغِيفِي ؟ مَا كَانَ إِلَيَّ عَنْهُ غِنًى، قَالَ: تُرَانِي أُمْسِكُهُ عَنْك ؟ سَلْ: هَلْ أَعْطَيْتُ أَحَدًا مِنْكُمْ رَغِيفَيْنِ ؟ قَالُوا: لاَ، قَالَ: إِنِّي أَمْسِكُ عَنْك، وَاللهِ لاَ أُعْطِيك شَيْئًا اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَعَمَدَ التَّائِبُ إِلَى الرَّغِيفِ الَّذِي دَفَعَهُ إِلَيْهِ، فَدَفَعَهُ إِلَى الرَّجُلِ الَّذِي تُرِكَ، فَأَصْبَحَ التَّائِبُ مَيِّتًا، قَالَ: فَوُزِنَتِ السَّبْعُونَ سَنَةً بِالسَّبْعِ اللَّيَالِي فَلَمْ تَزِنْ، قَالَ: فَوُزِنَ الرَّغِيفُ بِالسَّبْعِ اللَّيَالِي، قَالَ: فَرَجَحَ الرَّغِيفُ، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: يَا بَنِيَّ اُذْكُرُوا صَاحِبَ الرَّغِيفِ.

35354–حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَيَعْلَى، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي الْكَنُودِ، قَالَ: مَرَّ عَبْدُ اللهِ عَلَى قَاصٍّ وَهُوَ يَذْكُرُ النَّارَ، فَقَالَ: يَا مُذَكِّرُ، لاَ تُقَنِّطَ النَّاسَ: {يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لاَ تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ}.

35355–حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: لَمَّا رَأَتِ الْمَلاَئِكَةُ بَنِي آدَمَ، وَمَا يُذْنِبُونَ، قَالُوا: يَا رَبِّ يُذْنِبُونَ، قَالَ: لَوْ كُنْتُمْ مِثْلَهُمْ فَعَلْتُمْ كَمَا يَفْعَلُونَ، فَاخْتَارُوا مِنْكُمْ مَلَكَيْنِ، قَالَ: فَاخْتَارُوا هَارُوتَ وَمَارُوتَ، فَقَالَ لَهُمَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى: إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ النَّاسِ رَسُولاً، وَلَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمَا أَحَدٌ، لاَ تُشْرِكَا بِي شَيْئًا، وَلاَ تَسْرِقَا، وَلاَ تَزْنِيَا، قَالَ عَبْدُ اللهِ: قَالَ كَعْبٌ: فَمَا اسْتَكْمَلاَ ذَلِكَ الْيَوْمَ حَتَّى وَقَعَا فِيمَا حُرِّمَ عَلَيْهِمَا.

35356–حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ سُفْيَانَ الْيَشْكُرِيِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَتَاهُ رَجُلٌ قَدْ أَلَمَّ بِذَنْبٍ، فَسَأَلَهُ عَنْهُ، فَلَهَى عَنْهُ، وَأَقْبَلَ عَلَى الْقَوْمِ يُحَدِّثهمْ، فَحَانَتْ إِلَيْهِ نَظْرَةٌ مِنْ عَبْدِ اللهِ، فَإِذَا عَيْنُ الرَّجُلِ تُهَرَاقُ، فَقَالَ: هَذَا أَوَانُ هَمِّكَ مَا جِئْتَ تَسْأَلُنِي عَنْهُ، إِنَّ لِلْجَنَّةِ سَبْعَةَ أَبْوَابٍ كُلُّهُمَا تُفْتَحُ وَتُغْلَقُ غَيْرُ بَابِ التَّوْبَةِ، مُوَكَّلٌ بِهِ مَلَكٌ، فَاعْمَلْ وَلاَ تَيْأَسْ.

35357–حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَسْعَدَةَ، قَالَ: حدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم: كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَّاءٌ، وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ.

35358–حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا لَعَنَ إِبْلِيسَ، سَأَلَهُ النَّظْرَةَ، فَأَنْظَرَهُ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ، قَالَ: وَعِزَّتِكَ، لاَ أَخْرُجُ مِنْ جَوْفِ، أَوْ قَلْبِ ابْنِ آدَمَ مَا دَامَ فِيهِ الرُّوحُ، قَالَ: وَعِزَّتِي لاَ أَحْجُبُ عَنْهُ التَّوْبَةَ مَا دَامَ فِيهِ الرَّوْحُ.

35359–حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ مِغْوَلٍ، قَالَ: كَانَ فِي زَبُورِ دَاوُد مَكْتُوبًا: إِنِّي أَنَا اللَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنَا، مَلِكُ الْمُلُوك، قُلُوبُ الْمُلُوكِ بِيَدِي، فَأَيُّمَا قَوْمٍ كَانُوا عَلَى طَاعَةٍ، جَعَلْتُ الْمُلُوكَ عَلَيْهِمْ رَحْمَةً، وَأَيُّمَا قَوْمٍ كَانُوا عَلَى مَعْصِيَةٍ، جَعَلْتُ الْمُلُوكَ عَلَيْهِمْ نِقْمَةً، لاَ تَشْغَلُوا أَنْفُسَكُمْ بِسَبِ الْمُلُوكِ، وَلاَ تَتُوبُوا إِلَيْهِمْ، تُوبُوا إِلَيَّ، أَعْطِفُ قُلُوبَهُمْ عَلَيْكُمْ.

XV.HAFTA _ İBN EBİ ŞEYBE'NİN el-MUSANNEF ADLI ESERİNDEN HADİS METİNLERİ

35360–حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عبْدِ اللهِ، قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَانَ فِي

قَوْمٍ كُفَّارٍ، وَكَانَ فِيمَا بَيْنَهُمْ قَوْمٌ صَالِحُونَ، قَالَ: فَطَالَمَا كُنْتُ فِي كُفْرِي هَذَا، لآتِيَنَّ هَذِهِ الْقَرْيَةَ الصَّالِحَةَ، فَأَكُونَنَّ رَجُلاً مِنْ أَهْلِهَا، فَانْطَلَقَ، فَأَدْرَكَهُ الْمَوْتُ، فَاحْتَجَّ فِيهِ الْمَلَكُ وَالشَّيْطَانُ، يَقُولُ هَذَا: أَنَا أَوْلَى بِهِ، وَيَقُولُ هَذَا: أَنَا أَوْلَى بِهِ، إِذْ قَيَّضَ اللَّهُ لَهُمَا بَعْضَ جُنُودِهِ، فَقَالَ لَهُمَا: قِيسُوا مَا بَيْنَ الْقَرْيَتَيْنِ، فَأَيَّتُهُمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَيْهَا فَهُوَ مِنْ أَهْلِهَا، فَقَاسُوا مَا بَيْنَهُمَا، فَوَجَدُوهُ أَقْرَبَ إِلَى الْقَرْيَةِ الصَّالِحَةِ، فَكَانَ مِنْهُمْ.

35361–حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِي، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: لاَ أُخْبِرُكُمْ إِلاَّ مَا سَمِعْتُ مِنْ فِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ، وَوَعَاهُ قَلْبِي، إِنَّ عَبْدًا قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، ثُمَّ عُرِضَتْ لَهُ التَّوْبَةُ، فَسَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الأَرْضِ ؟ فَدُلَّ عَلَى رَجُلٍ فَأَتَاهُ، فَقَالَ: إِنِّي قَتَلْتُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ نَفْسًا، فَهَلْ لِي مِنْ تَوْبَةٍ ؟ قَالَ: بَعْدَ قَتْلِ تِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ نَفْسًا ؟ قَالَ: فَانْتَضَى سَيْفَهُ فَقَتَلَهُ، فَأَكْمَلَ بِهِ مِئَةً.

ثُمَّ عُرِضَتْ لَهُ التَّوْبَةُ، فَسَأَلَ عَنْ أَعْلَمِ أَهْلِ الأَرْضِ ؟ فَدُلَّ عَلَى رَجُلٍ فَأَتَاهُ، فَقَالَ: إِنِّي قَتَلْتُ مِئَةَ نَفْسٍ، فَهَلْ لِي مِنْ تَوْبَةٍ ؟ قَالَ: وَمَنْ يَحُولُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ التَّوْبَةِ ؟ أُخْرُجْ مِنَ الْقَرْيَةِ الْخَبِيثَةِ الَّتِي أَنْتَ فِيهَا إِلَى الْقَرْيَةِ الصَّالِحَةِ، قَرْيَةِ

كَذَا وَكَذَا، فَاعْبُدْ رَبَّك فِيهَا، قَالَ: فَخَرَجَ يُرِيدُ الْقَرْيَةَ الصَّالِحَةَ، فَعُرِضَ لَهُ أَجَلُهُ فِي الطَّرِيقِ، قَالَ: فَاخْتَصَمَ فِيهِ مَلاَئِكَةُ الرَّحْمَةِ، وَمَلاَئِكَةُ الْعَذَابِ، فَقَالَ إِبْلِيسُ: أَنَا أَوْلَى بِهِ، إِنَّهُ لَمْ يَعْصِنِي سَاعَةً قَطُّ، قَالَ: فَقَالَتْ مَلاَئِكَةُ الرَّحْمَةِ: إِنَّهُ خَرَجَ تَائِبًا.

قَالَ هَمَّامٌ: فَحَدَّثَنِي حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْمُزَنِيِّ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا فَاخْتَصَمُوا إِلَيْهِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى حَدِيثِ قَتَادَةَ.

فَقَالَ: أنْظُرُوا أَيَّ الْقَرْيَتَيْنِ كَانَتْ أَقْرَبَ إِلَيْهِ فَأَلْحِقُوهُ بِهَا.

قَالَ: فَحَدَّثَنِي الْحَسَنُ، قَالَ: فَلَمَّا عَرَفَ الْمَوْتَ احْتَفَزَ بِنَفْسِهِ، فَقَرَّبَ اللَّهُ مِنْهُ الْقَرْيَةَ الصَّالِحَةَ، وَبَاعَدَ مِنْهُ الْقَرْيَةَ الْخَبِيثَةَ، فَأَلْحَقَهُ بِأَهْلِ الْقَرْيَةِ الصَّالِحَةِ.

35362–حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ، قَالَ: كُنْتُ آخِذًا بِيَدِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: كَيْفَ سَمِعْتَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم يَقُولُ فِي النَّجْوَى ؟ فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم، يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ يُدْنِي الْمُؤْمِنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ، فَيَقُولُ: أَيْ عَبْدِي، تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا وَكَذَا ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، أَيْ رَبِّ، ثُمَّ يَقُولُ: أَيْ عَبْدِي، تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا وَكَذَا ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، أَيْ رَبِّ، حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، وَرَأَى

فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ، قَالَ: فَإِنِّي قَدْ سَتَرْتُهَا عَلَيْك فِي الدُّنْيَا، وَقَدْ غَفَرْتُهَا لَكَ الْيَوْمَ، ثُمَّ يُؤْتَى بِكِتَابِ حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الْكُفَّارُ وَالْمُنَافِقُونَ، فَيَقُولُ الأَشْهَادُ: {هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ، أَلاَ لَعَنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}.

35363–حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَوْنٍ، قَالَ: يُخْبِرَهُ بِالْعَفْوِ قَبْلَ الذَّنْبِ: {عَفَا اللَّهُ عَنْك لِمَ أَذِنْت لَهُمْ}.

35364–حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى الله عَلَيه وسَلَّم، قَالَ: خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ قَرْيَةٍ يَزُورُ أَخًا لَهُ فِي قَرْيَةٍ أُخْرَى، قَالَ: فَأَرْصَدَ اللَّهُ لَهُ مَلَكًا، فَجَلَسَ عَلَى طَرِيقِهِ، فَقَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ ؟ فَقَالَ: أُرِيدُ أَخًا لِي أَزُورُهُ فِي اللهِ فِي هَذِهِ الْقَرْيَةِ، فَقَالَ: هَلْ لَهُ عَلَيْك مِنْ نِعْمَةٍ تَرُبُّهَا ؟ قَالَ: لاَ، وَلَكِنِّي أَحْبَبْتُهُ فِي اللهِ، قَالَ: فَإِنِّي رَسُولُ رَبِّكَ إِلَيْك، إِنَّهُ قَدْ أَحَبَّك فِيمَا أَحْبَبْتَهُ فِيهِ.

35365–حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ لَتُعْرَضُ عَلَيْهِ ذُنُوبُهُ، فَيَمُرُّ بِالذَّنْبِ، فَيَقُولُ: قَدْ كُنْت مِنْك مُشْفِقًا، فَيَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ.

35366–حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: حدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عْن عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: إنَّ لِلْمُقْنِطِينَ حَبْسًا يَطَأُ النَّاسُ أَعْنَاقَهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

EZBER HADİSLER

*** Burada yer alan hadislerden (1-10) arası V. Hafta, (11-20) arası ise XI. Hafta okunup yorumlanacaktır.**

*** Ara sınavda ezber hadislerin ilk 10'unden, final sınavında ise tamamından hem ezber olarak arapça metinlerinden, hem de tercüme ve yorumlarından sorumlusunuz.**

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ، لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ، لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا "

1- Ebû Hureyre'den (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsanları doğru yola çağıran kimseye, kendisine uyanların sevabı kadar sevap verilir. Ona uyanların sevaplarından da hiçbir şey eksilmez. Başkalarını sapıklığa çağıran kimseye de, kendisine uyanların günahı kadar günah verilir. Ona uyanların günahlarından da hiçbir şey eksilmez." (Müslim, İlim 16)

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَسِيدٍ الْحَضْرَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: " كَبُرَتْ خِيَانَةً أَنْ تُحَدِّثَ أَخَاكَ حَدِيثًا هُوَ لَكَ بِهِ مُصَدِّقٌ، وَأَنْتَ لَهُ بِهِ كَاذِبٌ "

2- Süfyan b. Esîd el-Hadramî *radıyallahu anh* Rasûlullah'ı *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Sana inandığı halde kardeşine (kendisini kandıracak) yalan bir söz söylemen ne kadar büyük bir hıyanettir!" (Ebû Dâvud, Edeb, 71).

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " اتَّقِ اللَّهِ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ "

3- Ebû Zer radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Nerede ve nasıl olursan ol, Allah'tan kork. Kötülük işlersen, hemen arkasından iyilik yap ki, o kötülüğü silip süpürsün. İnsanlarla güzel geçin!" (Tirmizî, Birr 55)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ"

4- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusunu rahatsız etmesin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin veya sussun!" (Buhârî, Nikâh 80; Müslim, Îmân 74, 75)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " خَيْرُ الْأَصْحَابِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ، وَخَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ "

5- Abdullah b. Amr radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ'ya göre arkadaşların hayırlısı, arkadaşına faydalı olandır. Yine Allah Teâlâ'ya göre komşuların hayırlısı, komşusuna faydalı olandır." (Tirmizî, Birr 28)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " لَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعُقُوبَةِ مَا طَمِعَ بِجَنَّتِهِ أَحَدٌ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ مَا قَنَطَ مِنْ جَنَّتِهِ أَحَدٌ "

6- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Eğer mü'min, Allah'ın azabının nitelik ve niceliğini bilseydi, cennet ümidine kapılmazdı. Kâfir de Allah'ın rahmetinin nitelik ve niceliğini tam olarak kavrayabilseydi, O'nun cennetinden asla ümidini kesmezdi". (Müslim, Tevbe 23)

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " اتَّقُوا الظُّلْمَ، فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَاتَّقُوا الشُّحَّ، فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ "

7- Câbir b. Abdillah radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Zulümden sakınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zalime zifiri karanlık olacaktır. Cimrilikten ve bencillikten de sakınınız. Çünkü cimrilik ve bencillik sizden önceki ümmetleri helâk etmiş, onları birbirlerinin haksız yere kanlarını dökmeye, haramlarını helâl saymaya sevk etmiştir." (Müslim, Birr 56)

عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:" أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا، وَخِيَارُكُمْ خِيَارُكُمْ لِنِسَائِكُمْ"

8- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlakı en iyi olanlardır. En iyileriniz hanımlarınıza karşı iyi muamelede bulunanlardır." (Tirmizî, Radâ` 11. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Nikâh 50)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا يَفْرَكْ مُؤْمِنٌ مُؤْمِنَةً إِنْ كَرِهَ مِنْهَا خُلُقًا رَضِيَ مِنْهَا آخَرَ "

9- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Bir kimse karısına kin beslemesin. Onun bir huyunu beğenmezse, bir başka huyunu beğenir." (Müslim, Radâ` 61)

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَنْ عَالَ جَارِيَتَيْنِ حَتَّى تَبْلُغَا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَا وَهُوَ، وَضَمَّ أَصَابِعَهُ "

10- Enes b. Mâlik radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Her kim iki kız çocuğunu yetişkinlik çağına gelinceye kadar büyütüp terbiye ederse, kıyamet günü o kimseyle ben şöyle yan yana bulunacağız" buyurdu ve parmaklarını bitiştirdi. (Müslim, Birr 149. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 13)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لاَ يُبْدَأُ فيه بِبِسْمِ اللهِ الرَّحمنِ الرَّحِيمْ فَهُوَ أَقْطَعُ "

11- Ebû Hureyre radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Besmele ile başlanmayan her önemli iş bereketsiz ve sonuçsuzdur" (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 116).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " مَا أَكْرَمَ شَابٌّ شَيْخًا لِسِنِّهِ إِلَّا قَيَّضَ اللَّهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ"

12- Enes b. Mâlik radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ, yaşından ötürü bir ihtiyara saygı gösteren gence, yaşlılığında hizmet edecek kimseler lutfeder." (Tirmizî, Birr 75)

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ، وَرُزِقَ كَفَافًا، وَقَنَّعَهُ اللَّهُ بِمَا آتَاهُ"

13- Abdullah b. Amr radıyallahu anh'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Hayatını sürdürecek kadar rızka nail olup Allah'ın kendisine verdiği bu rızka kanaat eden Müslüman, kurtuluşa ermiştir." (Müslim, Zekât 125. Tirmizî, Zühd 35)

عَنْ الْمِقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ، خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ،"

14- Mikdâm radıyallahu anh'den nakledildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse kendi el emeği ile kazandığından daha iyi bir yiyecek yiyemez." (Buhârî, Büyû', 15; İbn Mâce, Ticaret, 1)

عَنْ أَبِي الدَّرْداءِ ، رضي اللَّه عَنْهُ ، قَال : سمِعْتُ رَسُول اللَّهِ ﷺ يقولُ: " مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضَاءً لِطَالِبِ الْعِلْمِ، وَإِنَّ الْعَالِمَ لَيَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ حَتَّى الْحِيتَانُ فِي الْمَاءِ، وَفَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ،وَ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَ إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ بِهِ أَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ "

15- Ebu'd-Derdâ radıyallahu anh şöyle dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'i şöyle buyururken işittim: "Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır. Muhakkak melekler yaptığından hoşnut oldukları için ilim öğrenmek isteyen kimsenin üzerine kanatlarını gererler. Göklerde ve yerde bulunanlar, hatta suyun içindeki balıklar bile âlim kişiye Allah'tan mağfiret dilerler. Âlimin âbide karşı üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Şüphesiz ki âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler altın ve gümüşü miras bırakmazlar; sadece ilmi miras bırakırlar. O mirası alan kimse, bol nasip ve kısmet almış olur." (Ebû Dâvûd, İlim 1; Tirmizî, İlim 19)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ، قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ، وَالْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ، بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ، بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ، قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ "

16- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Cömert, Allah'a yakın, cennete yakın, insanlara yakın, ama cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah"tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak, ama cehenneme yakındır." (Tirmizî, Birr, 40)

عَنْ عِيَاضِ بْنِ حِمَارٍ، أَنّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي خُطْبَتِهِ: " إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ وَلَا يَبْغِ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ "

17- İyâz b. Himâr radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ bana: O kadar mütevâzi olun ki, kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin, diye bildirdi." (Müslim, Cennet 64; Ebû Dâvûd, Edeb 40)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: " مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ "

18- Ebû Hureyre radıyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "Sadaka vermek malı eksiltmez. Kul başkalarının hatalarını bağışladıkça Allah da onun şerefini arttırır. Kim Allah için alçakgönüllü davranırsa, Allah da onu yükseltir." (Müslim, Birr 69. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 82)

عَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سِمْعَانَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: " سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْبِرِّ وَالْإِثْمِ؟ فَقَالَ: الْبِرُّ حُسْنُ الْخُلُقِ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي نَفْسِكَ ، وَكَرِهْتَ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ "

19- Nevvâs b. Sem'ân radıyallahu anh şöyle dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem"e iyilik ve kötülüğün ne olduğunu sordum. Buyurdu ki: "İyilik güzel ahlâktır. Günah ise içini kemiren ve başkalarının bilmesini istemediğin şeydir." (Müslim, Birr 14, 15; Tirmizî, Zühd 52)

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ "

20- Cerîr b. Abdullah radıyallahu anh'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsanlara merhamet göstermeyen kimseye Allah da merhamet etmez." (Buhârî, Edeb 18, Tevhîd 2; Müslim, Fezâil 66. Ayrıca bk. Tirmizî, Birr 16; Zühd 48)